

אוניברסיטת אריאל בשומרון

הפקולטה למדעי החברה והרוח

הרב קלמן כהנא: 'חזון ומעשה', 1910-1948

חיבור זה מוגש כחלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך האוניברסיטה" M.A.

המחלקה למורשת ישראל

על ידי:

יצחק גוטליב

העבודה הוכנה בהדרכתו של פרופסור יוסי גולדשטיין

[ל' תשרי תשע"ט, 09 אוקטובר 2018]

-- גרסה למשפחה --

אוניברסיטת אריאל בשומרון

הפקולטה למדעי החברה והרוח

הרב קלמן כהנא: 'חזון ומעשה', 1910-1948

חיבור זה מוגש כחלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך האוניברסיטה" M.A.

המחלקה למורשת ישראל

על ידי:

יצחק גוטליב

העבודה הוכנה בהדרכתו של פרופסור יוסי גולדשטיין

[ל' תשרי תשע"ט, 09 אוקטובר 2018]

לכבודם וזכרם של

אבי יהודה גוטליב ז"ל

וסבי הרב קלמן כהנא זצ"ל

הקדמה

"כמה אנשים בערך התאספו?". אמרתי, שלהערכתך כמה מאות אנשים. "אתה מבין מדוע אמרו שהעולם הזה הוא עלמא דשקרא [עולם השקר]? הלא לכבודו של איש כזה, שעשה ופעל כל כך הרבה בעם ישראל הלא היו צריכים להתאסף כאן עשרות אלפים!"¹

במילים אלו תמצת הרב שלמה זלמן אויערבך, ממנהיגי הצבור החרדי, את מסכת חייו של סבי, הרב קלמן כהנא. כילד וכנער לא זכיתי להכירו באופן אישי. זכורה לי רק פגישתי האחרונה עמו, ערב פטירתו, רכון תשוש מעל ספר קודש עם אותיות מוגדלות ומנסה להמשיך את לימודו, שירת חייו. דמותו ליוותה אותי כל חיי, כ"סבא שחתם על מגילת העצמאות", אך את רוחב פעלו האמתי לא זכיתי להכיר, ועדיין אינני מתיימר לומר שאני מכיר.

בעיני, השתלבו בדמותו מספר תכונות ייחודיות שהפכו אותו לאדם גדול בחייו, אך לצערי דמות מעט נשכחת במותו. **גדולתו התורנית** והיותו איש ספר מן המעלה הראשונה איננה מוטלת בספק אף בעיני מתנגדיו. **אומץ ליבו** ונכונות להיאבק על עמדותיו הביאו לו מתנגדים רבים שפעלו לעיתים ברוע לב וחוסר יושר מוחלט. **אהבת שלום** אמתית לכול, עלתה לו פעמים רבות במחירים כבדים, אך הוא היה נכון לספוג אותם למען השלום ובזכות אהבת האדם שפעמה בו. דא עקא, למרות תכונות אלו, ובמובן מסוים בגללם, הוא הפך להיות כמעט נשכח בציבוריות הישראלית, קרוב ל-30 שנה לאחר מותו.

בעבודה זו רציתי, כפי שהיה כבר ראוי עוד קודם, לעשות עמו חסד זה של העלאת דמותו וזכרונו לדורות הבאים. אינני יודע אם ראוי אני לכך, אך ב"מקום שאין איש, השתדל להיות איש". במהלך הכתיבה השתדלתי באמת ובתמים להיות נאמן לכוונותיו, דעותיו, תחושותיו ומחשבותיו של סבי. עם זאת, אין לי צל של ספק כי לא תמיד כיוונתי ודייקתי בהבנתו. בהזדמנות זו, אני מודה מקרב הלב לדודי, ר' בנימין כהנא, שמעבר לעזרה הרבה שהגיש לי בהשגת חומרים והבנתם, עמד כל העת עם היד על הדופק בכדי לוודא שאני משאיר את סבי "חיי" במלוא מובן המילה, העיר והאיר לי באדיבות ובנחת על כל סטייה או מה שנראה כסטייה מכוונותיו של סבי.

ברצוני להודות גם לפרופסור יוסי גולדשטיין על הנחייתו אותי בכתיבת העבודה ועל הליווי הצמוד שהעניק לי בתהליך שהיה לי זר וראשוני. זאת, ביעילות, מאור פנים ועידוד כנה לאורך הדרך הארוכה מתחילת כתיבת

¹ אליהו יוסף, **אורו של עולם** (ירושלים: י. אליהו, 2009), 78-79.

העבודה ועד להגשתה. תודה מיוחדת לאמי על דחיפתה, התעניינותה והיותה אוזן קשבת במהלך הכתיבה, ובעיקר על כך שבאורח חייה נטעה בי את הרצון להכיר טוב יותר את אביה, סבי.

תודה גם ל: תמר דרוט מארכיון קיבוץ "חפץ חיים" על פתיחת המקום והלב למעני; לד"ר חיים שלם שבאדיבותו הרבה עזר ותרם לי רבות במהלך הכתיבה; לחמי, רמי כהן, על העזרה במלאכת התרגום לאנגלית; לעמנואל וייל על הנכונות לעזור בהגהת העבודה בשמחה. תודה למחלקת "מורשת ישראל" שהיוותה כר גידול לעבודתי, ולאוניברסיטת אריאל שאף מימנה חלק משמעותי מלימודי לצורך כך.

ואחרונים חביבים מאוד, רעות רעייתי ושלושת ילדיי: כליל, נטע ויהודה, שהכל מהם ולמענם.

הערה אחרונה לקראת סיום. מן הראוי ומכבודו של סבי היה לכנותו "הרב קלמן כהנא" במהלך העבודה כולה. מטעמים אקדמיים כיניתי אותו ורבנים נוספים בשמו הפרטי או שם משפחתו, אין בכך בכדי לגרוע כהוא זה מערכו.

תוכן עניינים

א	תקציר
1	מבוא
1	רקע
4	רקע תיאורטי
7	פרקי ילדות
7	רקע משפחתי
11	חינוך
13	פטירת אביו, בנימין זאב
15	רבנות
15	בית מדרש לרבנים בברלין
19	המעבר לפולדה
24	ראשית פעילותו הציבורית והפוליטית
24	"אגודת ישראל"
25	"פועלי אגודת ישראל"
27	ראשית פעילותו
27	"הנוער האגודתי"
33	למען ההתיישבות בארץ ישראל
34	"מחנה ישראל"
35	התיישבות "חפץ חיים" ברחובות וגדרה
37	ההתיישבות בכפר סבא
38	מחנה ישראל – ניסיון נוסף
38	כהנא בכנסיה הגדולה

44 כהנא מתגייס לעזרת "מחנה ישראל"
45 בשולי ההתרחשויות : פעילות בערוץ הרבני-תורני
49 בארץ ישראל
49 העלייה וההכנות אליה
50 ימים ראשונים
52 העלאת קבוצת הנוער ועבודתו החינוכית
56 דרכו החינוכית
58 משבר העלייה לקרקע
58 גישושים ראשונים
63 יחסים במשבר
68 היתר ה"חזון איש"
70 העלייה לקרקע והתגובות אליה
72 מדינה יהודית
72 ארץ-ישראליות, לא ציונות
73 תגובות לוועדת החקירה של האו"ם
75 החלטת האו"ם
76 אופייה היהודי של המדינה שבדרך
77 שותפות בהכנות
79 הכרזת המדינה
81 מדינת ישראל לאן?
83 ביבליוגרפיה
83 מקורות ארכיוניים :
83 ראיונות
83 עיתונים

84	אתרי אינטרנט.....
84	ספרים ומאמרים.....
87	נספחים.....
I	Summary.....

תקציר

"פועלי אגודת ישראל" הייתה מן התנועות המשפיעות בציבור החרדי בארץ החל משנות ה-40 ועד שנות ה-90 של המאה ה-20. ייחודה הרב היה בכך שעמדה בתפר שבין החרדיות האידיאולוגית לבין הציונות הדתית והציגה קו של חרדיות מתיישבת ופרגמטית, בדגש על היחסים עם הציונות. היעלמותה מן המפה הציבורית והפוליטית של מדינת ישראל היא עובדה מוגמרת, אך את שרידי השפעתה הרבה על המגזר החרדי ניתן לראות עד היום.

הרב ד"ר קלמן כהנא, היה במשך עשרות שנים אלו פעיל ומנהיג התנועה בפועל והתווה את דרכה בציבוריות הישראלית והחרדית. תכונותיו, אישיותו וכישורנותיו השפיעו רבות על הלך רוחה של התנועה ופעיליה. בהיותה תנועה חברתית, לא פחות מאשר תנועה פוליטית, הייתה לכהנא משמעות רבה מעבר לייצוג הפוליטי של בוחריו.

עבודה זו מתחקה אחר שנותיו הראשונות של כהנא מ 1910 ועד 1948, שנת הקמת המדינה. בשנים אלו התנסה כהנא בפעילות רבנית, פוליטית וציבורית רחבה, באירופה ובארץ ישראל. סביב שנות ה-20 לחייו עבר בבתי גידול שונים שהשפיעו עמוקות על דעותיו ועל גישתו רחבת האופקים. נדודיו מגליציה שבמזרח אירופה לגרמניה שבמערבה, המעבר מבית בעל אוריינטציה חסידית ל"בית מדרש לרבנים" בברלין, אהבת ארץ ישראל אותה ינק מגיל קטן עם חיבור פוליטי "לאגודת ישראל", הטמיעו בו רחבות אופקים זו. כמנהיג "פועלי אגודת ישראל" הייתה לכך השפעה רבה על התנהלותה של התנועה ואף ביחס אליה מצד הציבור הלא-חרדי. סקירת תחנות חייו הראשונות והמעצבות של כהנא חשובה, אם כן, על מנת להבין את המצע הדתי והחברתי של "פועלי אגודת ישראל" כולה ואת השפעתה על הציבור החרדי (והלא-חרדי) בארץ בעשורים הראשונים של המדינה.

הרב קלמן כהנא נולד בשנת 1910 בברודי, מחוז גליציה, אך גדל בפועל בלבוב, בירת המחוז. משפחתו השתייכה למעמד הגבוה, הן בעשירותה והן במעמדה התורני. הוא היה נצר לשושלת רבנים ענפה אשר מוצאה מבעל "התוספות יום טוב" ונחשבה לבעלת יחוס ישיר לכהונה ולרש"י, והיה נכד לר' יצחק אייזיק פויפרש, "נשיא ארץ ישראל בגליציה" תקופה קצרה, שהיה גם ידוע בעושרו הרב. בבית בו גדל דברו עברית, בניגוד לסביבתו החרדית, והורגשה בו נטייה ארץ-ישראלית מובהקת. את לימודיו התורניים קיבל בביתו כמקובל בבתי אמידים, ואת לימודיו הכלליים קיבל בגימנסיה העירונית. בשנת 1928 כשהיה בן 18 וסיים את לימודי התיכון בלבוב, עבר לברלין, גרמניה, שם למד רבנות ב"בית מדרש לרבנים". במקביל למד לימודי דוקטורט בתחומים: פילוסופיה, פדגוגיה ושפות שמיות, באוניברסיטאות ברליו ווירצבורג. שיטת הלימוד של בית

המדרש אשר הייתה פתוחה למחקר ולמדע השפיעה עמוקות על דרכו ברבנות ובפוליטיקה. בשנת 1932, עם סיום הכשרתו האקדמית בברלין, עבר לפולדה, גרמניה, והחל לעסוק בהוראת עברית. בהמשך גם ניהל את ישיבתו של חתנו לעתיד, הרב ברוך קונשטאט. במהלך שהותו בפולדה עשה את הניסיון הראשון שלו לעלות לארץ ישראל תוך חיפוש משרת הוראה, אך ניסיון זה לא יצא אל הפועל. בשנת 1936 נישא לחנה קונשטאט, בתו של הרב ברוך קונשטאט, והמשיך את ניסיונותיו לעלות לארץ, אך לא הצליח להשיג סרטיפיקטים.

את פעילותו הפוליטית החל כבר מגיל צעיר, בעיר מגוריו, לבוב, כשהיה ממייסדי "פועלי אגודת ישראל" ו"צעירי אגודת ישראל" בעיר. בברלין המשיך את פעילותו הפוליטית, הצטרף לארגון "האקדמאיים הדתיים", העביר בו הרצאות ושיעורים ואף עסק בכתיבה. בנוסף, החל לשמש כמנהל הסתדרות הצעירים של "אגודת ישראל" בגרמניה. בפולדה, היה שותף להקמת תנועת "הנוער האגודתי" של "אגודת ישראל", שארגנה הכשרות חלוציות לקראת עליה לארץ ישראל, דבר שהיה פורץ דרך מאוד בתנועה. במסגרת פעילות זו סייע ברכישת קרקעות בארץ ישראל לטובת קיבוץ "הנוער האגודתי" בכפר סבא. בשנת 1937 השתתף בכנסיה הגדולה של "אגודת ישראל" במרינבאד, צ'כוסלובקיה, וניסה לדחוף את ראשי התנועה ורבניה לאשר עלייה לקרקעות קק"ל בארץ ישראל, אך ללא הצלחה יתירה. בשנת 1939 הצליח להשיג סרטיפיקטים, עלה לארץ וחבר לקיבוץ "הנוער האגודתי" בכפר סבא. שם שיקע את עצמו בעבודה חקלאית וברבנות, והמשיך את פעילותו הפוליטית ב"פועלי אגודת ישראל" בארץ, בשיתוף עם בנימין מינץ, שהיה מנהיג התנועה בארץ וממייסדיה. בשנת 1944 עלה יחד עם קיבוץ "חפץ חיים", ששהה עד אז בגדרה, להתיישבות קבע על קרקעות קק"ל, בניגוד לדעתם של מנהיגי "אגודת ישראל", אך באישורו המפורש אך הלא-רשמי של ה"חזון איש". שיתוף הפעולה עם ההסתדרות הציונית וקק"ל יצר משבר חריף בין חלקים מ"אגודת ישראל" ל"פועלי אגודת ישראל", והשפיע על יחס התנועה אליו עוד שנים רבות. בשנת 1948 היה כהנא בין החותמים על מגילת העצמאות, כחבר "מועצת המדינה הזמנית", במקומו של בנימין מינץ שלא שהה בארץ באותה עת. בשנת 1961 נפטר בנימין מינץ, וכהנא החליף אותו בתפקיד יו"ר התנועה. כהנא שימש כחבר כנסת מטעם "פועלי אגודת ישראל" במסגרות פוליטיות שונות, משנת 1948 עד 1981.

במקביל לפעילותו הפוליטית הענפה, שימש כהנא כרב קיבוץ "חפץ חיים", יחד עם הרב הלל ברוקנטל, עד מעברו לירושלים בשנת 1982. בשנים אלו, ועוד קודם לכן, עסק רבות בפעילות רבנית ציבורית, כתב כתיבה רבנית ומחקרית בכתבי עת ובביטאוני התנועה, ערך, הגיה וההדיר ספרים רבים. את עיקר כתיבתו הקדיש ל"מצוות התלויות הארץ", כגון: שמיטה, מעשרות וכד', על פי פסקי ה"חזון איש". החיבור הלא-שגרתי של רב-חקלאי הביא אותו, במצוות רבותיו, לעיסוק נרחב במצוות הקשורות לתחומים אלו, סיוע בפיתוח טכנולוגיות לפתרון בעיות הלכתיות, וניהול מערכה חסרת תקדים על קיום שמיטה במלואה, בהוראתו

ובליווי של ה"חזון איש". בכתבתנו עסק כהנא רבות, בין היתר, בהשוואת גרסאות של הספרות הרבנית ובמחקר היסטורי והלכתי. זו התאפיינה במחקר ובדקדוק רב, כפי שהיה מקובל ב"בית המדרש לרבנים" ובאוניברסיטאות בהם למד.

מבוא

רקע

יותר מארבעים שנה היה הרב ד"ר קלמן כהנא ממנהיגי תנועת "פועלי אגודת ישראל". הוא כיהן כחבר כנסת בתשע ממשלות ישראל וכסגן שר החינוך והתרבות בארבע מהן, במהלך השנים 1948-1981.¹ כן שימש כרב קיבוץ "חפץ חיים", בין השנים 1940-1981, חיבר ספרים רבים על מצוות התלויות בארץ והיה מהחלוצים בתחום זה.² כמנהיג תנועה דתית, חברתית ופוליטית וכרב שהיה מקורב ל"חזון איש",³ מנהיג הציבור החרדי-הליטאי בשנות הקמת המדינה, הייתה לדמותו השפעה רבה על חברי התנועה ואף מחוצה לה. בשנים בהם הנהיג את "פועלי אגודת ישראל", ביחד עם בנימין מינץ, ניהל קו עצמאי ותקיף מול תנועת האם "אגודת ישראל" בסוגיות שונות. במעשיו אלה קנה לו אויבים מרים מתוך העולם החרדי.

כהנא נולד בשנת 1910 בברודי, מחוז גליציה, ובגיל 3 עבר עם משפחתו ללבוב, בירת המחוז. הוא גדל במשפחה מהמעמד הגבוה, הן בעשירותה והן במעמדה התורני. מצד אמו, היה נכד לר' יצחק אייזיק פויפרש, "נשיא ארץ ישראל בגליציה" תקופה קצרה, שהיה גם ידוע בעושרו הרב. מצד אביו, היה נכד לשושלת רבנים ענפה, שמוצאה מבעל "התוספות יום טוב",⁴ ונחשבה לבעלת יחוס ישיר לכהונה ולרש"י. בבית בו גדל דברו עברית, בניגוד לסביבתו החרדית, והורגשה בו נטייה ארץ-ישראלית מובהקת. את לימודיו התורניים קיבל בביתו, ואת לימודיו הכלליים קיבל בגימנסיה העירונית. בשנת 1928, בהיותו בן 18 ולאחר שסיים את לימודי התיכון בלבוב, עבר לברלין, גרמניה, שם למד רבנות ב"בית מדרש לרבנים". במקביל למד לימודי דוקטורט בתחומים: פילוסופיה, פדגוגיה ושפות שמיות, באוניברסיטאות ברלין ווירצבורג. שיטת הלימוד של בית המדרש אשר הייתה פתוחה למחקר ולמדע השפיעה עמוקות על דרכו ברבנות ובפוליטיקה. בשנת 1932, עם סיום הכשרתו האקדמית בברלין, עבר לפולדה, גרמניה, והחל לעסוק בהוראת עברית. בהמשך גם ניהל את ישיבתו של חתנו לעתיד, הרב ברוך קונשטאט. במהלך שהותו בפולדה עשה את הניסיון הראשון שלו לעלות לארץ ישראל תוך חיפוש משרת הוראה, אך ניסיון זה לא יצא אל הפועל. בשנת 1936 נישא לחנה קונשטאט, בתו של הרב ברוך קונשטאט, והמשיך את ניסיונותיו לעלות לארץ, אך לא הצליח להשיג סרטיפיקטים.

¹ <http://main.knesset.gov.il>, חברי כנסת, הרב קלמן כהנא, פעילותו בכנסת.

² רבים מספריו ומאמריו היו בתחום זה, לדוגמא: הרב קלמן כהנא, **הלכות כלאים וערלה** (ירושלים: דפוס בית היתומים דיסקין, ת"ש); הרב קלמן כהנא, **שנת השבע**, (תל אביב: לשכת קרן הלימוד, תשי"ב); הרב קלמן כהנא, **מצוות ארץ**, (תל אביב: ספרייתי, תשכ"ו).

³ לאחר מותו, הוציא ספר לזכרו: הרב קלמן כהנא, **האיש וחזונו**, (ירושלים: דפוס זהר, תשכ"ד).

⁴ רבי **גרשון שאול יום-טוב ליפמן הלוי הלר ולרשטיין**, 1579-1654, מגדולי פרשני המשנה.

את פעילותו הפוליטית החל כבר מגיל צעיר, בעיר מגוריו, לבוב, כשהיה ממייסדי "פועלי אגודת ישראל" ו"צעירי אגודת ישראל" בעיר. בברלין המשיך את פעילותו הפוליטית, הצטרף לארגון "האקדמאיים הדתיים", העביר בו הרצאות ושיעורים ואף עסק בכתיבה. בנוסף, החל לשמש כמנהל הסתדרות הצעירים של "אגודת ישראל" בגרמניה. בפולדה, היה שותף להקמת תנועת "הנוער האגודתי" של "אגודת ישראל", שארגנה הכשרות חלוציות לקראת עליה לארץ ישראל, דבר שהיה פורץ דרך מאוד בתנועה. במסגרת פעילות זו סייע ברכישת קרקעות בארץ ישראל לטובת קיבוץ "הנוער האגודתי" בכפר סבא. בשנת 1937 השתתף בכנסיה הגדולה של "אגודת ישראל" במרינבאד, צ'כוסלובקיה, וניסה לדחוף את ראשי התנועה ורבניה לאשר עלייה לקרקעות קק"ל בארץ ישראל, אך ללא הצלחה יתירה. בשנת 1939 הצליח להשיג שני סרטיפיקטים, לו ולבתו בת השנתיים, שפרה, ועלה אתה לארץ ישראל. בארץ, חבר לקיבוץ "הנוער האגודתי" בכפר סבא ושיקע את עצמו בעבודה חקלאית וברבנות, והמשיך את פעילותו הפוליטית ב"פועלי אגודת ישראל" בארץ, בשיתוף עם בנימין מינץ, שהיה מנהיג התנועה בארץ וממייסדיה. בשנת 1944 עלה יחד עם קיבוץ "חפץ חיים", ששהה בגדרה, להתיישבות קבע על קרקעות קק"ל, בניגוד לדעתם של מנהיגי "אגודת ישראל", אך באישורו המפורש אך הלא-רשמי של ה"חזון איש". שיתוף הפעולה עם ההסתדרות הציונית וקק"ל יצר משבר חריף בין "אגודת ישראל" ל"פועלי אגודת ישראל", שהשפיע על יחס התנועה אליו עוד שנים רבות. בשנת 1948 היה כהנא בין החותמים על מגילת העצמאות, כחבר "מועצת המדינה הזמנית", במקומו של בנימין מינץ שלא הספיק לחזור לארץ משליחות בארצות הברית. בשנת 1961 נפטר מינץ, וכהנא החליף אותו בתפקיד יו"ר התנועה. כהנא שימש כחבר כנסת מטעם "פועלי אגודת ישראל" במסגרות פוליטיות שונות, משנת 1948 עד 1981.

במקביל לפעילותו הפוליטית הענפה, שימש כהנא כרב קיבוץ "חפץ חיים", יחד עם הרב הלל ברוקנטל, עד מעברו לירושלים בשנת 1982. בשנים אלו, ועוד קודם לכן, עסק רבות בפעילות רבנית ציבורית, כתב כתיבה רבנית ומחקרית בכתבי עת ובביטאוני התנועה, ערך, הגיה וההדיר ספרים רבים. את עיקר כתיבתו הקדיש ל"מצוות התלויות הארץ", כגון: שמיטה, מעשרות וכד', על פי פסקי ה"חזון איש". החיבור הלא-שגרתי של רב-חקלאי הביא אותו, במצוות רבותיו, לעיסוק נרחב במצוות הקשורות לתחומים אילו, סיוע בפיתוח טכנולוגיות לפתרון בעיות הלכתיות, וניהול מערכה חסרת תקדים על קיום שמיטה במלואה, בהוראתו ובליווי של ה"חזון איש". בכתבתו עסק כהנא רבות בהשוואת גרסאות של הספרות הרבנית ובמחקר היסטורי והלכתי. זו התאפיינה במחקר ובדקדוק רב, כמקובל ב"בית המדרש לרבנים" ובאוניברסיטאות בהם למד.

הכרת ההיסטוריה האישית של הרב קלמן כהנא והשפעתה על אישיותו וזהותו, יכולה לשפוך אור על רבים מן האירועים שליוו את תנועת "פועלי אגודת ישראל" לאורך השנים. כמנהיג התנועה במשך רוב שנותיה, הייתה לאישיותו השפעה רבה על תולדותיה. בראיון ארוך שנעשה עמו בשנת 1986 אמר כהנא את המשפטים הבאים אשר יכולים לפתוח פתח להבנת אישיותו: "אני זוכר את המאמר שלי בקשר לשיתוף פעולה של חוגי 'אגודת ישראל' עם הסוכנות היהודית בקשר לבעיית העלייה ולבעיית ההתיישבות. זה התחיל כבר באותה תקופה. וגם מאמרים השקפתיים כתבתי בירחון של האקדמאים הדתיים בוורשה. כתבתי שם שלושה מאמרים על 'תורה עם דרך ארץ'. רציתי להסביר את הדרך של יהדות גרמניה. מצד שני, בארגון של 'האקדמאים הדתיים' בברלין הרציתי על שיטת חב"ד. **ניסיתי בצד זה ובצד זה לתת מה שיכולתי וגם קצת לקשר בין הניגודים**. הייתה זרות מסוימת, והתנגשויות שזרות זו הביאה אתה. אני זוכר שבכוונה בחרתי בתור מנחה אחד מהמבוגרים בארגון האקדמאים, יקה מובהק, כדי להציג את יהדות אשכנז מפני שרציתי לעשות את הניסיון הזה **לתאם, לקשר ולמזג** (ההדגשות שלי, י.ג.)."⁵ במילים אלו תיאר כהנא את רצונו לקשר בין הניגודים, לתאם בין הפכים, להביא שלום בתוך המחלוקות. אלה הביאו אותו להליכה תמידית בין הטיפות, הדעות השונות והפשרות הפוליטיות. דרכו הייתה, במידה מסוימת, יהדות-חרדית עם נטייה פרגמטית מובהקת. עם זאת, הוא ראה עצמו עצמאי ומחויב לעמדותיו ופעמים רבות נותר בודד במערכה ומותקף מכל עבר על העזתו, כפי שאראה בעבודה זו.

דרכו הפתוחה והעצמאית של כהנא מחד גיסא, וזו המגשרת והמפשרת מאידך גיסא, יסודה בבתי הגידול השונים והמנוגדים בהם עבר בשנות חייו הראשונות וכן בחינוך המשפחתי הייחודי עליו גדל. בשנות חייו הראשונות בגליציה, בברודי ובלבוב, ספג יהדות מזרח-אירופית במיטבה עם שורשים חסידיים. זו התאפיינה בקהילה דתית שמרנית יחסית, שיטת לימוד פלפלנית ועמידה על המשמר מפני רוחות ההשכלה. באווירה שמרנית זו, הייתה משפחתו חריגה בנוף בלימוד העברית, הכמיהה הדתית לארץ ישראל ובפתיחות ללימודים כלליים. בניגוד לחבריו למד בגימנסיה היהודית תוך התנגשויות עם ההנהלה על נושאים דתיים. מיהדות גליציה עבר ליהדות גרמניה, יהדות מערב-אירופית, הפתוחה לקדמה ובית היוצר של שיטת "תורה עם דרך ארץ" של הרב שמשון רפאל הירש. מעבר חד ומעצב אישיות ללא ספק.

תחנות חייו השונות, יחד עם אפיו הפרגמטי והמפשר, הביאו אותו להיות פעיל ציבור שלא נלחם עם אנשים אלא נלחם **בשביל** אנשים. הוא נמנע ממלחמות אישיות, והיה מקובל מאוד גם על מתנגדיו, כפי שמעידים

⁵ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א', 1980.

דבריה של אחת מהמתנגדות הגדולות של היהדות החרדית, שולמית אלוני, "חבר הכנסת הרב קלמן כהנא מ'פועלי אגודת ישראל' שהוא אחד מהאנשים הכי נאורים שהיו לנו בכנסת".⁶

על תולדות חייו ופעילותו של כהנא ניתן לכתוב רבות, אך הגבלתי את עבודתי זו לשנות חייו המוקדמות של כהנא, מתולדות משפחות ולידתו בשנת 1910 ועד לקום המדינה בשנת 1948. הבחירה לעצור דווקא בקום המדינה היא אמנם שרירותית, אך יש בה גם הגיון במסכת חייו הפוליטיים. המעבר של "פועלי אגודת ישראל" עם קום המדינה, מתנועה חברתית תחת שלטון בריטי לתנועה פוליטית בתוך מדינת ישראל, בוודאי משמעותי מהיבטים רבים ואינו רק מסמן סימבולי, וכך גם פעילותו של כהנא בתוך התנועה.

רקע תיאורי

הספרות האקדמית על תנועת "פועלי אגודת ישראל" לדורותיה דלה, ורק בשנים האחרונות נעשו ונעשות מספר עבודות בנושא.⁷ עד כה, רוב ההתייחסויות לתנועה הגיעו בהקשר לתנועת האם שלה "אגודת ישראל". על תולדות "פועלי אגודת ישראל" בפולין ויחסיה עם "אגודת ישראל" עד 1936 נכתב בהרחבה רבה על ידי גרשון בקון בספרו 'פוליטיקה ומסורת'.⁸ בנוסף נכתב מעט על תולדות התנועה במבוא לספריהם של: יוסף פונד בספרו, 'תנועה בחרבות',⁹ ו'מתווי דרכים-עיתונות אגודת ישראל';¹⁰ חיים שלם בהקדמה לספרו 'עת לעשות להצלת ישראל'.¹¹ ליחסיה של "אגודת ישראל", ובתוכה "פועלי אגודת ישראל", עם מדינת ישראל הקדיש פונד ספר שלם: 'פירוד או השתתפות'.¹² היעלמותה של תנועת "פועלי אגודת ישראל" מהפוליטיקה ומהנוף של החברה הישראלית זכתה גם היא לאזכור בספרו של זיכרמן 'שחור כחול לבן'.¹³

לאחרונה, נכתבו ונכתבות מספר עבודות הנוגעות במישרין ב"פועלי אגודת ישראל" ומנהיגיה וניכר כי ישנה התעוררות והבנת חשיבות התנועה והעיסוק בה. בין העבודות: 'אי של אפשר' של חיים שלם,¹⁴ על חייו של בנימין מינץ, מנהיג התנועה מהקמתה ועד פטירתו בשנת 1961. בספר מידע רב על הקשרים הפוליטיים

⁶ פרוטוקול מס' 45, משיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, ט"ז אדר התשס"ז (6 במרץ 2007), ארכיון הכנסת.
⁷ על דלות הכתיבה בנושא נכתב כבר ב: בנימין בראון, **מדריך לחברה החרדית**, (תל אביב: עם עובד, 2017), 398, הע' 270.
⁸ גרשון בקון, **פוליטיקה ומסורת: "אגודת ישראל" 1916-1939** (ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, 2005), 87-100.
⁹ יוסף פונד, **תנועה בחרבות - מנהיגות אגודת ישראל לנוכח השואה** (ירושלים: ראובן מס, 2008), 3-10.
¹⁰ יוסף פונד, **מתווי דרכים - עיתונות אגודת ישראל** (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2010), 107-124.
¹¹ חיים שלם, **עת לעשות להצלת ישראל: אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה 1942-1945** (קריית שדה בוקר: מכון בן גוריון לחקר ישראל, 2007), 15-44.
¹² יוסף פונד, **פירוד או השתתפות - אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל** (ירושלים: מאגנס, 1999).
¹³ חיים זיכרמן, **שחור כחול לבן - מסע אל תוך החברה החרדית בישראל** (תל אביב: משכל, 2014), 315-317.
¹⁴ חיים שלם, **אי של אפשר** (ירושלים: כרמל, 2012).

והאישיים בין כהנא למינץ ועל הפעילות המשותפת ביניהם בתנועה; עבודת דוקטורט שעובדה לספר 'חרדים ואנשי מעשה' של עדה גבל,¹⁵ על "פועלי אגודת ישראל" בארץ ישראל בין השנים 1933-1939, ספר זה יצא לאור במהלך כתיבת עבודה זו; בימים אלו עובד חיים שלם על ספר מקיף על תנועת "פועלי אגודת ישראל". לצורך כך נפתח בפניו ארכיון "פועלי אגודת ישראל" בו נמצאים מסמכים רבים הקשורים לפעילות הפוליטית של התנועה בימיה הראשונים, וביניהם מסמכים של כהנא המסייעים במידה ניכרת להבין את הלכי הרוח, שיתופי הפעולה, המתחים והמחלוקות בתוך "פועלי אגודת ישראל" ובינה לבין לתנועת האם "אגודת ישראל". בחלקים מסוימים מהעבודה היה לי חיים שלם לעזר רב במציאת מקורות ראשוניים שונים. ניתן לראות גם עבודה זו כחלק מהתעוררות הכתיבה אודות התנועה ומנהיגיה.

תרומתה של עבודה זו, בניגוד למחקריהם של שלם וגבל, העוסקים במהלכיה הכלליים של התנועה, היא דווקא בחייו האישיים, ובפריזמה האישית של הרב קלמן כהנא והשפעתו על מהלכיה הכלליים של התנועה עד שנת 1948. אמנם, באופן טבעי קיימים ממשקים עם שאר המחקרים בנושא, אך אלה מובאים מנקודות מבט מחקריות שונות.

את המקורות על תולדותיו חייו של כהנא אספתי מחומרי ארכיון, ציבוריים ופרטיים, עיתונות ומעט מכתביה אקדמית, שבעיקר שימשה לי כרקע לתחנות חייו. כבסיס לתולדות משפחתו של כהנא בלבוב השתמשתי בספרו של זאב פישר-שיין, 'בסוד ישרים ועדה',¹⁶ וביאנציקלופדיה לחכמי גליציה של מאיר וונדר.¹⁷ המאמרים בספרים אלו נסמכים על עדותו האישית של כהנא¹⁸ ועל ספרות רבנית של המשפחה: 'ענף עץ אבות',¹⁹ 'דברים ערבים',²⁰ 'מצבת קודש'.²¹ פירוט רב יותר מצאתי בחומרי ארכיון ביתיים ובארכיון קיבוץ "חפץ חיים": הקלטת מפגש משפחתי של משפחת כהנא בשנת 1985, שבו הועלו ספורים רבים ופרטים חשובים על תולדותיו ואלה תומללו על ידי והובאו במקומות המתאימים;²² חוברת בהוצאה משפחתית שכתב יצחק ארנון, גיסו של הרב קלמן כהנא, המגוללת את סיפור המשפחה ושורשיה;²³ ראיון מקיף בעל שני חלקים עם כהנא, שנערך על ידי מנהל ארכיון קיבוץ "חפץ חיים", שרגא שטיפל בשנים 1980, ו-1986. בראיון זה תאר כהנא את מסכת חייו האישיים, מילדותו ועד עלייתו לארץ ועיסוקיו הפוליטיים במהלך שנים אלו. בראיון

¹⁵ עדה גבל, **חרדים ואנשי מעשה** (ירושלים: יד בן צבי, 2017).

¹⁶ זאב פישר-שיין (זוהר), **בסוד ישרים ועדה** (בני ברק: נצח, 1969), רסח-ערב.

¹⁷ מאיר וונדר, **אנציקלופדיה לחכמי גליציה - חלק שלישי ט-ע** (ירושלים: המכון להנצחת יהדות גליציה, 1986), 170-171.

¹⁸ כך על פי בנימין כהנא, בנו של הרב קלמן כהנא.

¹⁹ שמואל זיינוולד כהנא, **ענף עץ אבות** (קראקא: דפוסו של יוסף פישער, תרס"ג).

²⁰ דב בר בן משה שמואל ארמן, **דברים ערבים** (מונקאטש: 1903), קנח-קס.

²¹ יקותיאל יהודה גרינוולד, **מצבת קודש** (ניו יורק: נדפס ב. HADAR LINOTYPING & PUBLISHING CO., 1952).

²² ההקלטה והתמלול נמצאים בבית המחבר.

²³ חוברת זו נמצאת בבית המחבר.

זה המצוטט בהיקף נרחב בעבודה, נאמרו דברים שלראשונה רואים אור, ומאירים באור חדש אירועים שהסעירו בעבר את העולם החרדי ותנועת "אגודת ישראל", ומסייעים להבנתם. שימוש רב עשיתי גם בספר 'לעבדה ולשמרה',²⁴ המגולל את תולדות קיבוץ "חפץ חיים", וחלקו של כהנא בו. רוב המידע הקיים בספר מקורו בארכיון קיבוץ "חפץ חיים", המשמר את המסמכים החשובים בתהליך הקמת הקיבוץ וההכשרות שקדמו לו. כהנא היה פעיל מאוד בתהליכים הללו, ומידע רב נמצא בארכיון זה.

להבנת פעילותו הפוליטית עשיתי שימוש רב במאמרים בעיתונות המפלגתית, המגזרית והכללית במהלך השנים. כתבים אלו תרמו רבות להבהרת עמדותיו ופעולותיו בתוך התנועה ומחוצה לה, הבנת מעמדו הציבורי, ומשמעותם של אירועי התקופה. חיים שלם המציא לרשותי חומרים ארכיוניים נוספים הקיימים בארכיון "פועלי אגודת ישראל" ושהגישה אליהם מורכבת, ואלה עזרו לי בהרכבת התמונה המלאה.

לסיכום, פעילותו של כהנא בכלל, ובתנועת "פועלי אגודת ישראל" בפרט, הונחה בפני קרעים קרעים. בעבודה זו ניסיתי לאחות קרעים אלה לכדי תמונה שלימה. נותר לי רק לקוות שעמדתי במשימה זו.

²⁴ נחמה מרקוס, **לעבדה ולשמרה** (ירושלים: הוצאת קיבוץ חפץ חיים, תשנ"ב).

פרקי ילדות

רקע משפחתי

מוצאה של משפחת כהנא בעיר סיגט (Sighetu Marmatiiei), בירת חבל מרמורש שבצפון רומניה על גבול אוקראינה. ראשיתה של הקהילה היהודית בעיר, בפליטי מאורעות ת"ח ות"ט (1648) שנמלטו מאוקראינה והתיישבו באזור.¹ יהודים אלו היו לרוב עניים, חסרי השכלה כללית ותורנית, שעסקו בחקלאות, מסחר ומוצרי עץ לתעשייה ובניין, כמו שאר תושבי האזור. עד המחצית השנייה של המאה ה-18 חיו בסיגט עשר משפחות יהודיות בלבד, סך הכל כארבעים נפשות. במהלך המחצית השנייה של המאה ה-18 ותחילת המאה ה-19 החלה הקהילה היהודית בעיר להתרחב.²

אופייה של הקהילה בסיגט נגזר בין היתר מהטופוגרפיה של העיר. חבל מרמורש כולו מאופיין במבנה גיאוגרפי הררי, למעט אזור צר על גדות נהר הטיסה (Tisa), שהוא מישור פורה, ורכסי ההרים שחוצים את המחוז מתנשאים לגובה 2,300 מטרים. מרבית השטח מכוסה יערות. זורמים בו נהרות רבים והוא משופע במעיינות מרפא ומחצבים טבעיים. כפועל יוצא מכך, עיקר פרנסת התושבים מגיעה מתעשייה מקומית, חקלאות, גידול בקר ותעשיית עץ ומוצרים.³

נבדלותם של תושבי האזור היהודים באה לידי ביטוי בשלושה מישורים עיקריים:

א. מצבם הכלכלי חברתי השביר אשר נבע מהיותם אנשי עבודה ועמל כפיים המתפרנסים מחקלאות ומנותקים מאזורי המסחר הגדולים (בניגוד לרוב המוחלט של יהודי מזרח אירופה).

ב. אחוז גבוה מאוד של אורתודוקסים חרדים ושומרי מסורת עם סמכות רבנית מובהקת, בניגוד לשאר קהילות הונגריה, שם היו בדרך כלל האורתודוקסים מיעוט ביחס לחילונים ולמתבוללים.

ג. רוב האוכלוסייה לא נחשפה לתרבות הכללית והמשיכה לדבר יידיש. החינוך היה מסורתי וכלל לרוב רק לימודי קודש, וכתוצאה מכך היו האנשים פחות משכילים.⁴

¹ גרינוולד, מצבת קודש, 11.

² מנחם קרן-קרץ, מרמורש סיגט: אורתודוקסיה קיצונית ותרבות יהודית-חילונית למרגלות הרי הקרפטים, בעריכת סוניה קומורוצי ויחיאל שיינטוך (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 2013), 48-49.

³ שם, 26. ועיין שם, הערה 38.

⁴ שם 42-46. תיאור נוסף של תושבי חבל מרמורש ניתן לקרוא בגרינוולד, מצבת קודש, 10-11.

העיר סיגט נשאה אופי "רבני" והייתה קשורה בקשרים הדוקים עם חסידויות צאנז, בעלז ומונקאטש הקנאיות והאנטי-מודרניות. חסידות סאטמר הידועה באנטי-ציוניותה מוצאה גם היא בעיר סיגט.⁵ בשנת 1802 התמנה הרב יהודה הלר-כהנא, מחבר הספר "קונטרס הספיקות" ומצאצאי "התוספות יום טוב",⁶ לרב העיר סיגט וסביבתה, והחל, למעשה, את השושלת הרבנית של משפחת כהנא בעיר.⁷ במהלך השנים עברה הרבנות בעיר בין מספר משפחות. לכל מינוי התלוו מאבקים קשים ומרים בין הקבוצות השונות.⁸ משפחת כהנא הלכה וכבשה תפקידי מפתח בעיר, רכשה כח רב, השפעה ועוצמה כלכלית גדולה.⁹ באווירה זו גדל בנימין זאב כהנא, אביו של הרב קלמן כהנא.

העיר ברודי, מחוז לבוב בגליציה, הייתה שונה מאוד. שלא כמו סיגט המבודדת, היא שכנה על ציר מרכזי בין קייב ללבוב. תושביה עסקו במסחר חוץ ענף, שהגיע עד מערב אירופה. מרכזיותה של העיר משכה אליה רבנים וגדולי תורה מכל מזרח אירופה. כך הייתה ברודי מרכז של תורה מחד גיסא, וקרקע פורייה להשכלה ופתיחות לעולם הכללי מאידך גיסא. מרכזיותה בעולם התורה באה לה בין היתר בזכות מה שנקרא "חכמי הקלוז" של קהילת ברודי". אלו היו תלמידי חכמים שבאו ללמוד תורה ולעיתים אף קבלה, בחסות עשירי ברודי, מה שאפשר לגדולי תורה לצמוח בעיר ולהביא לה שם טוב בעולם התורני.¹⁰

יהודי ברודי היו גם מהראשונים בגליציה המזרחית שנמשכו להשכלה הכללית. במסגרת המסחר בארצות השונות באו במגע עם מחוללי ההשכלה הראשונים בגרמניה, והביאו אותה אל עירם. היו אלה בעיקר עשירי העיר, שהביאו מורים להשכלה כללית ללמד את ילדיהם. השכלה זו הייתה נדבך נוסף על למודי הקודש ולא כתחליף להם, מטרתה הייתה לבסס את היהדות על הפילוסופיה הדתית העברית וכיוונה הרציונלי.¹¹

משפחת פופרש הייתה גם היא משפחה ידועה ומפורסמת בעיר ברודי.¹² היא הגיעה לעיר בראשית המאה ה-19.¹³ ר' יצחק אייזיק פופרש היה תלמיד חכם ובעל השכלה רחבה¹⁴ שריכז בידיו את כספי הצדקה של משפחת

⁵ בראון, המדריך לחברה החרדית, 55.

⁶ הרב גרשון שאול יום-טוב ליפמן הלוי הלר ולרשטיין, 1579-1645, היה מגדולי חכמי אשכנז ופולין ומגדולי פרשני המשנה, כינויו "תוספות יום טוב" מגיע מפירוש בשם זה שכתב על המשנה. **אנציקלופדיה יהודית**, אתר דעת, ערך: הלר יום טוב ליפמן.

⁷ אביו של ר' יהודה היה רבי יוסף מקאליש, פולין. ר' יהודה הלר כהנא נולד בפולין, שימש כרב בערים סוליש, ומונקטש ומשם הגיע לסיגט, שם החל את שושלת הרבנות של כהנא בעיר. לעיון נוסף עיין: דוד הלחמי, **חכמי ישראל: אנציקלופדיה לגדולי ישראל בדורות האחרונים** (תל אביב: א. ציוני, 1957), רכ-רכא; גרינוולד, **מצבת קודש**, 20-23.

⁸ מנחם קרן-קרץ, **מרמורש סיגט**, 38. ראה שם מראי מקומות נוספים בהערה 89.

⁹ מתואר באריכות בספרים: דוד שן, **שוחרי השם בהרי הקרפטים**, בעריכת יצחק אלפסי (ירושלים: 2005); **ספר מארמארוש: מאה וששים קהילות קדושות ביישובן ובחורבנן**, בעריכת שלמה יעקב גרוס, יוסף י. כהן (תל אביב: בית מרמורש, 1983), 25.

¹⁰ נתן מיכאל גלבר, **ערים ואמהות בישראל ו': תולדות יהודי ברודי** (ירושלים: מוסד הרב קוק, 1955), 62-63.

¹¹ שם, 171.

¹² נתן גלבר, **תולדות יהודי ברודי**, 303, הערת שוליים 83.

¹³ שם, שם; פישר-שיין, **בסוד**, ער; ישראל אריה מרגליות, **אלף מרגליות**, בעריכת מאיר וונדר (ירושלים: המכון להנצחת יהדות גליציה, תשנ"ג), 326.

¹⁴ "אני זוכר את הביטוי שלו היה בקיא בפילוסופיה עד קאנט". סופר בעל פה על ידי הרב קלמן כהנא במפגש זיכרונות של משפחת כהנא שהתקיים בשנת 1985 (להלן: מפגש זיכרונות כהנא): נמצא בבית המחבר.

העשירים ברודסקי, וכיהן תקופה מסוימת כ"נשיא ארץ ישראל בגליציה", תואר שהחזיקה בו לאורך הדורות רק משפחתו של "החתם סופר"¹⁵. בבית זה גדלה חיה אידל, אמו של כהנא. לעיר זו גם היגר בנימין זאב כהנא לאחר נישואיו עם חיה אידל פופרש.¹⁶

על אף המרחק הפיזי והרוחני בין הקהילות, נראה כי מה שהוביל לנישואין אלו היו בעיקר המעמד והיחוס הרב של המשפחות כפי שתיאר זאת כהנא: "וכנראה שזה היה ייחוס גדול שהתחתנו זו שני עולמות. מסיגט לברודי, שני עולמות. איך התחתנו, איך התקשרו, כנראה שזה היה ייחוס וגם עושר לשני הצדדים, שני משפחות עשירות והתחתנו ביניהם המשפחה הזאת".¹⁷

העובדה כי בנימין זאב הוא אשר עבר לגור אצל חותנו ולא להיפך, הייתה קשורה, ככל הנראה, לאווירה הפתוחה יותר בברודי שהתאימה יותר לאישיותו של בנימין זאב, כפי שתיארו אותו ילדיו.¹⁸ ואכן, בבית חמיו, ספג בנימין זאב השכלה רחבה, התערה בעולם הגדול ובבעיותיו והחל בפעילות ציבורית ענפה.¹⁹

בנימין זאב וחיה אידל, זוג מיוחס ובעל אמצעים, גרו בבית פופרש האמיד שבברודי מספר שנים. בבית זה נולד הרב קלמן כהנא ב-31 במאי 1910, כ"ב באייר תר"ע. לפניו נולדה תרצה (1907) ולאחריו יצחק (אז"ו, 1913), הוא השופט יצחק כהן שהיה לימים נשיא בית המשפט העליון של מדינת ישראל בשנים 1982-1983 ויו"ר ועדת החקירה הממלכתית אשר חקרה את אירועי סברה ושתילה. הלה, האחות הצעירה, נולדה מאוחר יותר בלבוב (1919).

תרצה כהנא, אחות של הרב קלמן, תיארה את חיי העושר בברודי: "לסבא וסבתא [ר' יצחק אייזיק ואשתו] היו 5 בנות ובן אחד. כולם היו נשואים בברודי, וכולם גרו בבית אחד. באותו בית ענקי היו דירות לכל אחד מהבנים שלה, מהילדים שלה. וגם אנחנו גרנו שם. זה מה שאני זוכרת. אני זוכרת בית ענקי, 2 קומות, ולכל משפחה דירה משלה. חצר ענקית. ושם אנחנו גדלנו [...] אנחנו גרנו בברודי. אמא, אבא, זאת אומרת סבתא חיה [אידל] שלכם, סבא בנימין זאב ואנחנו שנינו... זה היה בית של אנשים בעלי אמצעים, בית עשיר, עם

¹⁵ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'; מפגש זיכרונות כהנא.

¹⁶ פישר-שיין, **בסוד**, ער. שם מסופר כי מיד לאחר חתונתם גרו תקופה מסוימת (קצרה מאוד, ככל הנראה) בעיר זולקוב שם ניהל בנימין זאב בית חרושת לזכוכית, ורק לאחר מכן עברו לעיר ברודי.

¹⁷ מפגש זיכרונות כהנא.

¹⁸ השכלתו הרחבה של בנימין זאב מתוארת על ידו הרב קלמן כהנא במפגש זיכרונות כהנא: "כשאנחנו היינו ילדים, היינו חולים, על הארון היו מונחים כל כתבי שילר וכל כתבי גתה. וכשהיינו חולים ושכבנו אז קראו לנו מהמחזות בשפה גרמנית או מהשירים של שילר וגתה קראו לנו מהמחזות האלה". את השכלתו השיג ככל הנראה באופן עצמאי מכיוון שבסיגט לא היו בתי ספר עם לימודים כלליים עד לאחר מלחמת העולם הראשונה. עיין: **ספר מארמארוש**, 26.

¹⁹ פישר-שיין, **בסוד**, שם.

כל האפשרויות, והתנאים היו טובים והכל היה לנו, כמו שאני זוכרת את הזמנים האלה. אלה היו באמת ימים מאושרים של ילדות שלנו" (ההדגשות שלי, י.ג.).²⁰

במהלך שנת 1913, בעקבות התרחבות העסקים, החליטו הזוג כהנא לעבור מברודי ללבוב, העיר הגדולה. אך מעבר הדירה נדחה במקצת. אף שבנימין זאב כבר שכר דירה בלבוב, רצתה חיה אידל, שהייתה בהריון עם יצחק-אז'ו, ללדת בברודי ולא בלבוב כי פחדה למות בעת הלידה בעיר זרה. מכיוון שביתם כבר הושכר למישהו אחר על ידי הוריה של חיה אידל, שכרו הזוג כהנא עם שני ילדיהם דירה בעיר עד הלידה.²¹ לאחר הלידה של יצחק-אז'ו, היגרו ללבוב. שם ביסס בנימין זאב במהרה את מעמדו החברתי והעסקי וביתו הפך לבית אמידים לכל דבר.

הקשר עם משפחת כהנא מסיגט נשמר בעיקר בחופשות הקיץ. אז הייתה יוצאת המשפחה כולה לחופשה ארוכה עם משפחת כהנא. בעיירה טור-טרבש (Turulung), בקרבת סיגט, התכנסה משפחת כהנא המורחבת ואליה היו מצטרפים משפחת כהנא מברודי. בנימין זאב, שלא יכול היה לעזוב את עסקיו היה חוזר הביתה ומשאיר את משפחתו בעיירת הנופש. את התחושות מהחופשים הללו תיארה תרצה כך: "המקום היה ממש מקסים, אני רואה לפני עיני. שם היה נהר גדול שקראו לו טיסה, זה היה בהרי הקרפטים, הנוף היה משהו נפלא. ושם היו נפגשים עם המשפחה השנייה והיינו מבלים את הקיץ".²²

טרם מלחמת בעולם הראשונה היו הערים סיגט ולבוב מצויים שניהם בתחום האימפריה האוסטרו-הונגרית מה שאפשר את מעברם של בני המשפחה מלבוב לסיגט במהלך חופשות הקיץ. ב-28 ביולי 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה ופיצלה את משפחת כהנא. הרוסים התקדמו ממזרח וכבשו לזמן מסוים את העיר לבוב וסביבתה, מה שיצר נתק בין לבוב לסיגט. באותה העת היו חיה אידל והילדים בחופשה עם משפחת כהנא, ובנימין זאב, שנשאר בלבוב לסיים את עסקיו, נותר מאחור יחד עם משפחת פופרש, קרוב לגבול הרוסי, וגויס לצבא האוסטרו-הונגרי. הרוסים המשיכו בהתקדמותם גם לכיוון חבל מרמורש ובירתה סיגט, ומשפחת כהנא החלה לנדוד מערבה בדרכים לתוככי הונגריה, על מנת לברוח מן המלחמה.

תרצה: "ואני זוכרת את הנדודים. היינו פליטים בעגלות ועם סוסים. נדדנו לתוך הונגריה. והיינו בורחים מהרוסים. המצב היה ממש נורא, כל הדרכים היו מלאות בפליטים ואנחנו היינו נודדים שמה. התקופה הייתה מאוד מאוד קשה. בחוסר ידיעה מה שקרה לאבא, לא ידענו אם הוא בחיים או לא. ישבנו ועברנו מעיר

²⁰ מפגש זיכרונות כהנא.

²¹ תרצה, אחות של כהנא, מספרת כי הייתה צריכה ללכת ולבקש הארכה לשכירות בברודי, כיוון שהלידה התעכבה.

²² מפגש זיכרונות כהנא.

לעיר שמה. ואנחנו יצאנו מלבוב בלבוש קל, אפילו בגדים חמים לחורף לא היו לנו. והכל סבא וסבתא השאירו בסיגט. פשוט היינו במצב קשה".²³

בהמשך המלחמה נסוגו הרוסים מהעיר לבוב וסביבתה מה שאפשר את חזרת המשפחה לעיר. החזרה ללבוב החריבה הייתה קשה לכולם. בנימין זאב היה עדיין בצבא וחיה אידל, שהתרגלה לחיי עושר, הייתה צריכה לדאוג לפרנסת המשפחה. בשנת 1916 חזר בנימין זאב הביתה ועתה היה עליו לשקם את עסקיו ולהתרגל למציאות הפוליטית החדשה. בעקבות המלחמה השתנתה המפה הגיאוגרפית של אירופה. מדינות הוקמו, גבולות הוסטו ואוכלוסיות מצאו עצמם תחת שלטון חדש. לבוב השתייכה עתה לפולין שקיבלה עצמאות מחדש, ואילו סיגט השתייכה עכשיו לרומניה. גבול עבר בין בנימין זאב לבין משפחתו שבסיגט. לא עבר זמן רב ועסקיו של בנימין זאב חזרו לשגשג והבית שוב חזר לימיו הטובים.

חינוך

כדרכם של בתים אמידים, היה החינוך במשפחת כהנא חינוך ביתי. מורים פרטיים היו מגיעים לביתם או להיפך והיו מלמדים אותם לימודי קודש ולימודים כלליים. רבו הראשון של כהנא היה ר' דוד טוניס, שכונה ר' דוד קוליקובר על שם העיירה קוליקוב ממנה הגיע, שהיה מלמד ידוע ומוכר בלבוב. כהנא היה מגיע לביתו כל בוקר ולומד אצלו גמרא שעתיים-שלוש בכל יום. אביו של כהנא, בנימין זאב, שהיה גם הוא תלמיד חכם גדול, היה מגיע מדי פעם תוך כדי עסקיו, היה משתתף בלימוד, בוחן אותו בעל פה ובודק את ידיעותיו. בנוסף, מדי בוקר היה אביו מעיר אותו מוקדם ולומד אתו פרק אחד מנביאים ראשונים, דבר שלא היה מקובל באותו זמן, והשיג בכך שליטה רבה בספרים אלו. סבתא חיה אידל הייתה יושבת בצד ומתמוגגת למראה האב ובנו הלומדים.²⁴

לאחר שעזב ר' דוד טוניס, החליף אותו רב אחר, שניסה להכניס את כהנא לתנועת "החסידות", אך לאחר תקופה קצרה עזב והשפעתו לא ניכרה. בעקבותיו הגיע הרב שלמה שרייבר, שעבר לאחר מכן לירושלים והיה ראש ישיבת "חיי עולם". אצלו למד כהנא שנים רבות, בעיקר לאחר פטירתו של אביו בשנת 1924. שרייבר היה "משענת גדולה מאוד" לכהנא ובמשך 4-5 שנים היה מגיע לביתו ולומד אתו נושאים שונים ביהדות. כהנא העריך אותו מאוד על כך ואמר כי "אני חייב לו הרבה תודה על דרכי בחיים".²⁵

²³ מפגש זיכרונות כהנא; יצחק ארנון, **שבת הכהנים: תולדות משפחת כהן-כהנא**, (חיפה: לא הודפס, 2004), 18. נמצא בבית המחבר.

²⁴ שם; ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

²⁵ שם

במקביל ללימודי הקודש, למד כהנא עברית אצל מורה בבית ספר לעברית בלבוב. המורה היה "משכיל" יותר, אך שומר תורה ומצוות. תחילה למדו אצלו בהברה אשכנזית, לאחר מכן עברו להברה ספרדית. ממורה זה למד לאחר מכן גם נביאים, בעיקר נביאים אחרונים. את לימוד העברית לא השאיר בנימין זאב רק למורים ללמד, אלא בעצמו היה מקדיש זמן רב בלימוד ילדיו את השפה העברית והדקדוק בה. הוא כתב להם מכתבים רבים בעברית על מנת לתרגל אותה באזניהם. להלן אחד המכתבים שכתב בנימין זאב לבנו הרב קלמן בעברית, ב-6 לאוגוסט 1924, כחודש וחצי לפני פטירתו, ככל הנראה בעת ששהו בחופשה בסיגט :

"ברוך ה' אלקים יחנך בני מחמדי קלמן יחיה. את שני מכתביך ממוצאי שבת קודש, ומיום א' הבאים כאחד קראתי בעונג מיוחד, כי כיתרון האור על החושך, כן עולים שני מכתביך האחרונים באיכותם בתארם ובלשונם על מכתבך הראשון המלא שגיאות וכתמים על כל גדותיו. אם כי גם במכתביך האחרונים נמצאים זעיר שם זעיר שם שגיאות העולות זדון לילד משכיל כמוך. על שאלתך בני יקירי, למה נתתי משפט הקדימה לכתוב לאחותך [...] מכתב ארוך הערוך אליה במיוחד ולא לך, יכול היית להביא לכך תשובה מעצמך, כי מי יודע יותר ממך, כי בעת אשר אחותך תחיה מיהרה לכתוב לי תיכף בואכם שמה לשלום מכל הנעשה והנשמע שם עמכם, לא עלה על דעתך אף לדרוש בשלום אביך. ולמה אם כן לא היה לי לשלם לאיש כמעשהו. מלבד זאת, הלא כתבתי אליכם כולכם כאחד מכתב ביום הראשון לשבוע העבר ועד עתה לא אדע אם קיבלתם אותו או לא. מאוד אתענג לשמוע כי הנכם מתענגים שם על רוב שלום בדעת ה' יתברך וכי הנכם משתובבים ומשתעשעים כנפשכם שבעכם, ועל כל אלה הנך שוקד לפרקים ושונה פרק בתורה ובהלכה ולא תשכח גם לחזור על שיעוריך לבית הספר. אף כי לא הלימוד הוא העיקר שמה, רק התענוג הגופני והחופש והדרור, וכל דבר אשר תמצא חפץ בו אם הוא רק בהסכמת אמכם תחיה, בשאלת פיה ותאמר הן. בדבר ההלכה למעשה אשר הינך שואל, דע לך, כי לא הגעתי להוראה ואסור לי לדון ולהורות למעשה. אבל מפני שהדבר אינו נוגע למעשה, כי הביצים המבושלות כבר נתאכלו בינתיים, הנני להגיד לך לא רק את פסק ההלכה אלא שם טעמו של דבר וכו' [...] כל זה אמרתי לך לחידוד בעלמא, ומאוד אתאווה לשמוע אם הבנת את כל דברי. הנך כותב הרבה במכתבך מילה במילה. האם ותרצה יחיו יכתבו מחר, תחת לכתוב בלשון נקבה, האם ותרצה שתחינה תכתובנה כך. גם תחת לכתוב לא היה לי היין די לשלוש פעמים היה לך לכתוב בקיצור לא הספיק לי היין לשלוש פעמים. עוד זאת כי לא הבדלת על החלב הבדלה בה' הידיעה רק כי הבדלת על חלב. אבקשך שכאשר תלמד מגילת [...] קח לך לחבר או לתלמיד את אחיך הקטן

הנחמד אייזיקל יחיאל [יצחק אזיו]. אני בזה אביך אוהבך מאוד ונושק כפך בכל לב. וולף [בנימין

זאב] כהנא.²⁶

בנוסף, למד לימודים כלליים (כשפה הפולנית, חשבון ועוד) אצל מורים שונים על פי הרמה של כיתתו והיה ניגש לבחינות. מכיוון שלא יכול היה להמשיך בלימודיו הכלליים ללא הצטרפות לבית ספר, הצטרף בגיל 14 לכיתה ח' בגימנסיה היהודית, שהייתה לא-דתית, ובה סיים את תעודת הבגרות. הצטרפותו לגימנסיה לא הייתה חלקה. ילד דתי בבית ספר לא-דתי היה דבר חריג ביותר. הוא התעקש שלא לשבת בגילוי ראש בשיעורי דת, וללכת עם כובע בהפסקות, דבר שדרש ממנו אישורים מיוחדים ממנהל בית הספר. הוא היה ידוע בבית הספר כ"חריגי". בהמשך הצטרפו אליו עוד כמה בחורים דתיים, אך פרט לאחד, לא נשארו הם לאורך זמן. בשנת 1928, בגיל 18, עבר כהנא ללמוד בבית המדרש לרבנים שבברלין, גרמניה.²⁷

פטירת אביו, בנימין זאב

בשנת 1924, כשהיה כהנא בן 14, נפטר אביו, בנימין זאב, שכונה "ר' וואווצ'י" והוא רק בן 47. בנימין זאב כהנא תואר כאדם מרשים בהופעתו החיצונית, יפה תואר, זקוף קומה ולבוש כיאות. רבים תיארו את מסירותו למשפחה, שכלו החריף, מעמדו החברתי והכלכלי הגבוה, ואת היותו לוחם תמידי לצדק ויושר. כמו כן, עמד בראש תנועת "אגודת ישראל" בלבוב ושימש כסגן יו"ר המרכז, לצדו של יוס' שיינבלום. כאיש ציבור יצא גם למאבקים רבים והוביל גישה פרו-ארצישראלית בתוך התנועה, אל מול חסידי בלז' שהתנגדו לכך.²⁸ בספר "בסוד ישרים ועדה" הוא מתואר כך: "ר' וואווצ'י היה לומד כל בעיה וחוקרה עד תומה. דרכו הייתה, בכל בעיה ושאלה, לברר קודם כל מעצמו את הדבר לכל צדדיו, ואחר כך התייעץ עם גדולי תורה ונמלך בדעתם של כמה יחידי סגולה בעיר, מתוך אלה הקרובים לו, ורק אז החליט מה שהחליט. תמיד היה בא לדיונים כשהוא מצויד בהשקפותיו כהלכה".²⁹ נראה כי את עצמאותו הפוליטית, האידיאולוגית והתורנית של הרב קלמן כהנא קיבל בין היתר מאביו אותו העריך מאוד כל חייו.

מותו בטרם עת היה מכה קשה לבני הבית בכלל ולקלמן בפרט. בני הבית שהיו קשורים בכל מאודם לאביהם מספרים על הקושי והכאב הגדול בעקבות פטירתו. מלבד הקושי הנפשי בשל חסרונו, נכנסה המשפחה גם

²⁶ מפגש זיכרונות כהנא.

²⁷ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

²⁸ פישר-שיין, **בסוד**, רסח-ערב.

²⁹ שם, רעא.

לקשיים כלכליים לא פשוטים.³⁰ בנימין היה המפרנס היחיד בבית. עם מותו נותרה חיה אידל לפרנס לבדה את ארבעת ילדיה. את הבית הגדול נאלצו לחלק ולהשכיר את חלקו. הילדים אף הם נרתמו לעזור וסייעו בין היתר במתן שיעורים פרטיים לילדי בית ספר.

³⁰ מפגש זיכרונות כהנא.

רבנות

בית מדרש לרבנים בברלין

"בגיל 18 אני החלטתי שאני רוצה לעבור לבית המדרש לרבנים שבברלין, זאת הייתה המגמה שלי.

עברתי לשם ולמדתי שם".¹

בשנת 1928, לאחר סיום לימודיו בלבוב, החליט כהנא לעבור ללמוד בבית המדרש לרבנים בברלין, גרמניה. על דרך הגעתו לברלין סיפר: "זה היה דוקטור מונק, אחד המונקים שהיו בברלין, שעל ידו אני בעצם הגעתי לברלין, מפני שכתבתי לו מכתב, הוא היה ידיד גדול של אבא עליו השלום. וכתבתי לו מכתב שאני רוצה לבוא לברלין ואין לי שום מכיר אין לי שום יסוד, בסיס וכן הלאה. הוא כתב לי אתה יכול לבוא. הגעתי לברלין, הלכתי לבקר אותו, אמרו לי שהוא נסע לארץ ישראל. הוא נסע לארץ ישראל, הוא צריך היה לחזור, ובארץ ישראל הוא נפטר, ככה שאני לא הכרתי אותו עוד".²

בית המדרש לרבנים בברלין, הוקם בשנת 1873 על ידי הרב עזריאל הילדסהיימר, "הרבי" בפי תלמידיו. הזרז להקמתו היה התפתחותה המהירה של תנועת "מדעי היהדות" בגרמניה, בראשותו של אברהם גייגר,³ והיעדר המענה האורתודוכסי אליה. הילדסהיימר חשש מהשפעת רוחות הרפורמה על הנוער והציב לעצמו מטרה לצרף ללימוד התורה את הדיסציפלינות המדעיות שהתפתחו באותם שנים ולהתמודד איתם. את מטרתו העיקרית של בית המדרש ראה בהכשרת רבנים אורתודוכסיים היכולים להתייצב בחוד החנית המדעית, בלי לוותר על יסודות האמונה המסורתית שהם תורה משמיים ומסורת תורה שבעל פה.

הקמת בית המדרש הביאה לו מתנגדים רבים. מהצד הליברלי ספג ביקורת וזלזול על הרמה המדעית של הסמינר. חוגים אורתודוכסים מצדם חששו שהדגשת לימודי ההשכלה המדעית תבוא על חשבון ההשכלה התורנית. כמענה להתנגדויות אלו דאג הילדסהיימר שתלמידיו יקבלו הכשרה יהודית יסודית יותר מעמיתיהם הליברליים, ועם זאת שלא ייפלו מהם בהשכלתם המדעית. על מנת לשוות למוסד אופי של ישיבה ולחדד את ההבדלים בינו לבין בתי מדרש ליברליים אחרים, היה תחום הלימוד העיקרי בבית המדרש תלמוד ו"פוסקים" ויותר ממחצית מהשיעורים יוחדו לכך. גם בבחינות הקבלה תפס הרקע התלמודי מקום מרכזי ומכריע מבין כל הבחינות, בנוסף לתעודת בגרות ולימוד בבית ספר תיכון.

¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

² מפגש זיכרונות כהנא.

³ 1810-1874, ממניחי היסוד לתנועת הרפורמה ביהדות ומחשובי מנהיגיה.

בנוסף, כפי שהסביר ידידיה אסף: "בהתאם לרוח המדעית של המוסד, נוספו ללימוד המסורתי של התלמוד תחומי לימוד נוספים, כגון משניות, מדרשים, ספרות תלמודית, תשובות הגאונים, תולדות התפילה, המסורה וספרות האגדה. התקיימו גם הרצאות בהיסטוריה, גאוגרפיה של ארץ ישראל, בלשנות שמית ומזרחנות. משמעות מיוחדת יוחסה ללימוד המקרא. הוא נלמד מתוך שאיפה מודעת לחדש את מעמדו של המקצוע הזה, שהיה מוזנח בישיבות. הפילוסופיה היהודית נלמדה גם היא בסמינר. לא בבחינת מקצוע בעל משמעות השקפתית, כי אם בלבוש מדעי ובליווי ניתוח טקסטואלי משווה, דוגמת ההיסטוריה והספרות. היה עוד גורם שהבליט את אופיים המדעי של לימודי הסמינר: רוב תלמידיו למדו בו בזמן גם באוניברסיטת ברלין".⁴

ייחודו של בית המדרש התבטא, הן בהקפדה המוחלטת על ההלכה והמסורת היהודית המעשית, והן ברמה האקדמית הגבוהה שנדרשה מן התלמידים. צוות המורים נבחר בקפידה על מנת שיוכל להעביר את השיטה גם לתלמידים, והקשר עם תלמידים היה חם ואישי מאוד.⁵ רבים מתלמידי בית המדרש הפכו ברבות הימים לרבני קהילות והצלחתו של בית המדרש בתחום זה הייתה ללא עוררין.⁶

המעבר של הרב קלמן כהנא מהעיר לבוב שבמזרח אירופה, על מאפייניה הדתיים והתרבותיים הייחודיים, לברלין, אינו טבעי כלל ודורש הסבר. כאמור לעיל, על אף מיקומה של לבוב בגליציה השמרנית, הייתה העיר נגישה ומושפעת מרוחות ההשכלה. האליטות אף אימצו אותה ברצון, והכניסו לביתם בלי לפגוע במסגרת האורתודוקסית. כהנא עצמו גדל בבית אורתודוקסי שהיה פעיל ב"אגודת ישראל" המקומית, אך לצד זאת היה פתוח ולא חשש מהשכלה כללית. נראה אם כן, כי כהנא רצה להמשיך בכך באופן רשמי, והמקום המתאים ביותר היה בית המדרש לרבנים, שהתאים ככפפה ליד לדרכו ולדרך אביו. כמו כן, התעקשותו לסיים את חוק לימודיו התיכוניים הכלליים ואת לימודי הברורות, תאמו את תנאי הקבלה לבית המדרש לרבנים.⁷ ייתכן גם שהלימודים בבית המדרש לרבנים עמדו לנגד עיניו כל העת.

בנוסף, ייתכן ולמאורעות התקופה ולשינויים הגדולים באירופה באותם ימים, הייתה גם השפעה על מעברו לברלין. תוצאות מלחמת העולם הראשונה חיברו את לבוב עם פולין והדרך לברלין הייתה פתוחה. בעקבות כך חלה התקרבות בין המזרח למערב, כאשר תלמידים היו עוברים ללמוד אלו בישיבות של אלו והשפיעו

⁴ ידידיה אסף, **ביקורת מבוקרת: אלטרנטיבות אורתודוקסיות ל'מדע היהדות' 1873-1956**, (ירושלים: מוסד ביאליק, 2013), 80-81.

⁵ מרדכי ברויאר, **עדה ודיקנה**, (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1990), 130.

⁶ שם, 128. וגם: הרב קלמן כהנא, "רי' עזריאל הילדעסהיימר", **יוגענד בלעטער**, 20 (1931), 12-13.

⁷ ברויאר, **עדה**, 128.

אלה על אלה. גם תלמידי בית המדרש לרבנים הלכו ובאו ללמוד בישיבות מזרח אירופה, והביאו את בשורתו ותורתו לתושבי המקום.⁸ לא מן הנמנע, כי הגעתו של כהנא לברלין הייתה חלק ממגמה זו.

תקופה משמעותית עבר כהנא בבית המדרש לרבנים. רבני הישיבה והדמויות שפגש השאירו עליו את חותמם ואת תפיסות עולמם ועם חלקם נשמר הקשר עוד שנים רבות. את הקשרים עם הרבנים בבית המדרש תיאר כהנא: "עם הרבנים התקשרנו ובבתיים חיינו".⁹ בין הרבנים אצלם למד, הדגיש כהנא את: הרב משה אוירבך,¹⁰ ד"ר לפילוסופיה באוניברסיטת ברלין, והעיד על עצמו "למדתי הרבה גם מבחינת השקפה וגם מבחינת הכוונה";¹¹ הרב שמואל גרינברג,¹² ממנו למד בעיקר תנ"ך, ספרות ושיעורי גמרא; הרב יוסף וולגמוט, ראש בית המדרש, שלימד פילוסופיה והלכה, עליו אמר כהנא, ש"היה הרבה מאוד מכוון בדרכיו".¹³

רבו העיקרי והמרכזי ממנו גם קיבל הסמכה לרבנות (ראה נספח 2) בפועל היה הרב יחיאל יעקב ויינברג, בעל הספר "השרידי אש". כהנא תיאר אותו כ"מסביר וכמחנך וכלוחם מלחמתה של תורה. ואף שאמר מי שאמר מתוך התרגשות של פולמוס, כשרצה ליצור פער בין מרכז תורה אחד לאחר, שבמקום פלוני לומדים וברלין מרצים – הרי אנו ראינו ושמענו ונוכחנו לדעת באיזה אש קודש היו מרצים ומלמדים ומפלפלים ומתעמקים בים התלמוד באותה ברלין – קתדרת הכבוד ממנה נשמעו דברי תורה על ידי מורנו ורבינו הגאון המחבר [הרב יעקב יחיאל ווינברג]".¹⁴

לפני עלייתו לארץ ביקר כהנא את הרב ויינברג בברלין: "אני זוכר דיברתי איתו, הוא ישב בספריה שם למד כל היום. ישבתי איתו, בכיתי לפניו בעצם. הנה עולה לקיבוץ וצריך שם לפעול. המקצוע של מצוות התלויות בארץ לגמרי זר לי, לא למדו מצוות התלויות בארץ [...] אז אמר לי הרב ויינברג זצ"ל, חכם עדיף מנביא, 'אתה תכתוב ספר'. הסתכלתי, זה היה בשבילי כל כך מוזר, איך אני מגיע לזה, אבל ברכת צדיק התקיימה".¹⁵ קשריו עמו נמשכו עוד שנים רבות לאחר מכן, ובשנת 1964, כשנתיים לפני מותו, אף ביקרו בביתו שבמונטרה, שוויץ.¹⁶

⁸ משה אביגדור שולוואס, **בית המדרש לרבנים בברלין**, אתר דעת.

<http://www.daat.ac.il/daat/chinuch/mosdot/berlin-2.htm>

⁹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'. לתיאור מפורט של הרב כהנא על האווירה בבית המדרש לרבנים עיין ב: הרב קלמן כהנא, **חקר ועיון ספר שני**, (תל אביב: מוסד יצחק ברויאר, תשכ"ז), רלג-רלו.

¹⁰ 1881-1976, למידע נוסף עיין ב: דוד תדהר, **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**, (תל אביב: ספריית ראשונים, 1958), 789.

¹¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'. קשריו עם הרב אויערבך נמשכו עוד שנים רבות. הוא היה קשור בקשר אמיץ עם פועלו של כהנא ב"פועלי אגודת ישראל" בארץ, ואף נטע את העץ הראשון בקיבוץ הראשון של התנועה "חפץ חיים". ראה: ראיון עם הרב רפאל אויערבך, פגישה שלישית, עמ' 8-9, ארכיון חפץ חיים.

¹² למידע נוסף עיין: דוד תדהר, **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו**, 1624-1625.

¹³ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'. להרחבה עיין גם במאמרו של כהנא על הרב ד"ר יוסף וולגמוט ב: כהנא, **חקר ועיון ספר שני**, רטו-ריח.

¹⁴ כהנא, **חקר ועיון ספר שני**, קעה.

¹⁵ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

¹⁶ כהנא, **חקר ועיון ספר שני**, קפת. וראה כל דבריו של כהנא על הרב ויינברג בעמ' קעד-קפת.

השפעה נוספת על התלמידים הייתה של רבנים מהקהילה האורתודוקסית בעיר, "עדת ישראל". שהיו "תלמידי חכמים מובהקים ויראי השם באמת, והיינו איתם בידידות".¹⁷ כהנא ציין שניים מהם: הרב פריימן והרב יעקובוביץ'.

בנוסף ללימודי הרבנות, וכחלק מתכנית הלימודים בבית המדרש, קיבל כהנא תואר דוקטור מאוניברסיטאות ברלין ווירצבורג. את התואר קיבל על סמך עבודת דוקטורט על הספר "סדר תנאים ואמוראים"¹⁸ אותו ערך והגיש במהדורה מדעית. סדר תנאים ואמוראים הינו חיבור קדום, כנראה מתקופת הגאונים, העוסק בכרונולוגיה של חכמי המשנה והתלמוד ובכללים מתודולוגיים של הבנת התלמוד ופסיקת ההלכה. אין תמימות דעים לגבי זמנו ומקומו של מחבר החיבור, אך ודאי מדובר בחיבור הקדום ביותר העוסק בנושא ומכאן חשיבותו הרבה. למהדורה מדעית של ספר זה חשיבות רבה בחקר התלמוד וההלכה עד ימינו.

אך החיים בברלין לא היו פשוטים. למרות שבית המדרש היה מבוסס על תרומות והלימודים לא עלו כסף, היה צורך להתקיים ממשו. מכיוון שאמו הייתה אלמנה, היה צריך כהנא להסתדר לבד בברלין. כך תאר זאת: "בברלין היו לי לפעמים זמנים קשים עד מאוד מבחינה כלכלית. לא פשוטים היו הדברים. אימא עליה השלום החזיקה מעמד, אחרי פטירת בעלה הייתה צריכה לפרנס ארבע ילדים בשנים כלכליות קשות. היא החזיקה מעמד במסירות נפש עצומה, איך שהיא דאגה לנו. מבחינה כלכלית היא לא יכלה לסייע לי, בעצם אני הייתי צריך לסייע לה, בוודאי מבחינה זאת לא מילאתי את חובתי. אחרי שפרנסת הבית הייתה על אימא עליה השלום והיא לא יכלה לעזור לי, הייתי צריך בברלין לחפש דרכים איך להתפרנס, והיו זמנים די קשים. אני זוכר זמנים שבהם משך חודשים לא בא אוכל מבושל לפי, רק בשבתות. אבל ברוך ה' התפרנסנו, חיינו ועמדנו בכל העול".¹⁹ לפרנסתו ופרנסת אמו עבד במיין דואר.²⁰

במהלך לימודיו בברלין נחשף כהנא ביתר שאת למחלוקות האידיאולוגיות שבין הגישות השונות באורתודוקסיה ומחוצה לה. בית המדרש לרבנים, שהיה נתון בעצמו תחת ביקורת מכיוונים שונים, היה שותף פעיל במחלוקות אלה, בכתב ובעל פה. כהנא היה פעיל מאוד בתחום זה, כתב מאמרים בעיתונים והעביר הרצאות ושיעורים בארגונים שונים. כך תיאר זאת: "מאמרים השקפתיים כתבתי בירחון של האקדמאיים הדתיים בוורשא, כתבתי שם שלושה מאמרים על תורה עם דרך ארץ. רציתי להסביר את הדרך של יהדות גרמניה. מצד שני בארגון של האקדמאים הדתיים בברלין הרציתי על שיטת חב"ד. ניסיתי בצד זה ובצד זה לתת מה שיכולתי וגם קצת לקשר בין הניגודים. הייתה זרות מסוימת והתנגשויות, שזרות זו הביאה

¹⁷ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

¹⁸ הרב קלמן כהנא, **מהדורה מדעית לספר 'סדר תנאים ואמוראים'**, (פרנקפורט: חרמון, תרצ"ה).

¹⁹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

²⁰ נפתלי קראוס, "הדתיים לא השיגו דבר מבגין. הוא רימה", **מעריב**, 13.04.1990: 5.

אתה. אני זוכר שבכוונה בחרתי בתור מנחה אחד מהמבוגרים בארגון האקדמאיים, יקה מובהק, כדי להציג את יהדות אשכנז, מפני שרציתי לעשות את הניסיון לתאם, לקשר ולמזג.²¹

את מאמרו הראשון, כפי שמוכר לנו, כתב כהנא בירחון של "צעירי אגודת ישראל", "יוגענד בלעטער", בתמוז תרצ"א (1931), בהיותו בן 21. במאמר שכתב במלאת 32 שנים לפטירתו של מייסד בית המדרש לרבנים, הרב עזריאל הילדסהיימר, פרש כהנא בצורה שיטתית ובהירה את ההבדלים בין שיטתו של רבי שמשון רפאל הירש (להלן: רש"ר הירש) לזו של הילדסהיימר, במאבקם נגד תהליך הרפורמה, ההשכלה והתבוללות בגרמניה וסביבותיה, ואת השפעתו של האחרון על יהדות אירופה בכלל, ומערב אירופה בפרט.²² מאמר זה התאפיין בכתיבה תורנית-מדעית עם נגיעות הגיוגרפיות, דקדקנות מחקרית, הערות שוליים, מקורות וציטוטים. דרך כתיבה זו אפיינה מעתה ואילך את ספריו ומאמריו, ואין ספק שלבית המדרש לרבנים חלק רב בכך.

התכתבות זו על גבי כתב העת הייתה המשך ישיר של פעילותו ועיסוקיו הציבוריים בתחום הפוליטי והתורני, שהחלו כבר מספר שנים קודם לכן, והמחישה את השפעתו הרבה של בית המדרש לרבנים על תורתו והשקפתו. כך, ניכרת גם הפתיחות הרבה לדעות השונות והמגוונות שהיו גם בבית המדרש והייתה המשך ישיר לאווירה שספג בבית הוריו.

המעבר לפולדה

בשנת 1932 עם סיום לימודיו האקדמיים בברלין, עבר כהנא לעיר פולדה,²³ גרמניה, בעקבות משרת הוראת עברית שהזדמנה לו שם. פולדה, עיר עם קהילה יהודית מפוארת ומפורסמת, בעלת צביון אורתודוכסי ונטייה מובהקת ל"אגודת ישראל", הייתה יעד אידיאלי עבור כהנא. כך הוא תיאר את הגעתו לעיר ואת המציאות היהודית בה: "הייתה הזדמנות שחיפשו מורה לעברית. פולדה הייתה קהילה מיוחדת במינה בגרמניה. היא הייתה קהילה אחת, קטנה ולא גדולה, וברובה הייתה של יהודים שומרי תורה ומצוות. היו שם הרבה יהודים שידיעתם בתורה הייתה די נמוכה. אבל הם ידעו שצריכים לשמוע בקולו של הרב, צריכים לשאול את הרב שאלות, צריכים להתפלל כל יום, צריכים לשמור שבת ולתת חינוך יהודי לילדים. היו יהודים טובים. היו כאלה אשר התחילו ללמוד במסירות נפש גדולה. בפולדה זו רצו לשמור על הנוער שילך בדרך התורה ולקבל

²¹ שם.

²² כהנא, "ר' עזריאל הילדסהיימר", 12-13.

²³ על ההיסטוריה היהודית של העיר פולדה ראה אנציקלופדיה יהודית מקוונת של אתר דעת, ערך "פולדה".
<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=3924>

גם את העברית ממורה שלא יכוון אותם בדרך לא נכונה. הייתה אז תקופה ב-1934 שחשבו הרבה על עליה ארצה או לפחות הגירה מגרמניה, [בעקבות עליית היטלר והמפלגה הנאצית לשלטון] ורצו ללמד את הנוער עברית. וכך בעצם הגעתי לפולדה כמורה לעברית".²⁴

הוראת העברית הפכה עד מהרה להוראת לימודי קודש. כשנפתחה ישיבה קטנה בעיר, החל כהנא ללמד בישיבה. ראש הישיבה, הרב ברוך קונשטאט²⁵, חותנו לעתיד, הטיל עליו לנהל אותה בפועל. "תוך זמן קצר זה עבר מעברית גם ללימודי קודש, בעיקר לילדים, אבל [...] גם לצעירים של חוגי 'עזרא' [...] נוסף ללימודיהם בבית הספר. ואחרי זמן קצר נוסדה בפולדה ישיבה קטנה, ועיקר העול של ישיבה קטנה זו נפל עלי. ראש הישיבה והמכוון היה חותני עליו השלום, שאז בהתחלה עוד לא היה חותני, אלא שהתחלנו אז לעבוד בישיבה".²⁶

בתמוז תרצ"ד, יוני-יולי 1934, במקביל לעבודתו בפולדה, סיים כהנא את הבחינות לרבנות וקיבל תעודת הסמכה לרבנות. ב-19 באוגוסט 1934, זמן קצר לאחר סיום לימודי הרבנות, בירר כהנא אודות משרת הוראה בארץ ישראל. נמצא בידינו מכתב ששלח ליעקב לנדוי, מראשי תנועת "פועלי אגודת ישראל" בארץ ישראל באותה התקופה. זה היה הניסיון הראשון של כהנא לעלות לארץ, ניסיון שלא צלח, ככל הנראה עקב העדר עבודה, כפי שנכתב במכתב:

בס"ד פולדא יום א' כי תצא. תרצ"ד

כבוד האדון יעקב לנדאו לאי"ט [לאורך ימים טובים] – פא"י רחוב אלנבי בית לבן. תל אביב.

כפי ששאר פליכס מונק לאי"ט [לאורך ימים טובים] הודיעני דבר עם כ"מ [כבוד מעלתו] על דבר מסירת המשרה בבית"ס העתיד להוסד בהרצליה[ה] לידי. כב' [נדון] שעמד גם בקשר מכתבים עמדי, ודאי מכיר אותי כבר במקצת וע"כ [ועל כן] לא ארבה במילים. אודיעהו רק בקצרה הנחוץ מקור' [ות] חיי. נולדתי בשנת תע"ר [1910] בעיר ברודי אשר בגליציה[ה]. ביקרתי בגמנוזיון יהודי בלבוב ועמדתי שם בבחינת הבגרות וגם השתלמתי בעיר זו אצל מלמדים מומחים בלימודי הקדש ושפת עבר. – מראש שנת תרפ"ט [1928] הנני בגרמניה[ה]. ביקרתי האוניברסיטה בברלין ובוורצבורג וקבלתי באחרונה התואר דר' פול. בציון [כתוב בגרמנית] בקיץ תרצ"ב [1932]. אח"כ

²⁴ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

²⁵ הרב ברוך קונשטאט (1885-1967) נולד בפרשבורג, למד בישיבתו של הרב שמחה בונם סופר, בעל הספר "שבט סופר", והיה מתלמידיו ומתלמידי בנו של רבי עקיבא סופר. בגיל 22, התמנה לרב ודיין בקהילת פולדה, גרמניה, הקים בה ישיבה ונשא את צפורה עמנואל לאשה. במלחמת העולם השנייה נשלח לבוכנוולד יחד עם בנו יונה, אך הצליח להיחלץ ועלה לארץ ישראל עם משפחתו. בירושלים הקים את ישיבת "קול תורה", מן הישיבות החשובות בצניבור החרדי, יחד עם הרב יחיאל מיכל שלינגר עבור צעירים משארית הפליטה של יהדות גרמניה.

²⁶ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

שבתי ברלינה כדי לגמור חוק לימודי בביהמד"ר [בבית המדרש] לרבנים מיסודו של ר' עזריאל הילדסהיימר זצ"ל. בתמוז שתא דא [שנה זו, 1934] קבלתי התרת הוראה ותעודת מורה לדת מביהמד"ר הנ"ל. יותר משנה הנני מורה שפת עבר ולימודי קדש בק"ק [קהילת קודש] פולדא ואצרף בזה תעודת הרב דפה אשר נמסרה לידי זה כמה. כשנתיים שהנני מנהל הסתדרות הצעירים של אג"י [אגודת ישראל] בגרמני[ה]. –

אבקש מצדי את כבי' [ודו] באם יש ממש בענין המשרה להודיעני גם ע"ד [על דבר] המשכרת ועל תנאי החיים בהרצלי[ה]. האדון יעקב רוזנהיים נ"י, מורי בביהמד"ר לרבנים בברלין ודאי שברצון גדול יעיד עלי.

בברכת חברים אבא על החתום מוקירו ומכבדו קלמן כהנא²⁷

שבועיים לאחר מכן נענה כך :

כ"ג אלול תרצ"ד

כבוד

דר. הרב קלמן כהנא

פולדה.

ח.נ. [חבר נכבד]

יקרתך מא' תצא [יום א', שבת כי תצא] הגיעה לידי. ענין בית הספר בהרצליה נמצא עוד במצב של התהוות. קיים עד עכשיו ת"ת [תלמוד תורה] עם מספר ילדים לא גדול בערך. מחוסר מקום וכסף לא היה יכול להתפתח. שמשו בו מורים הדר' טננבוים מברלין וה' ברנצוויג מאנטורפן. בעזרת הנהלת קרן הישוב בורשה נקנה מגרש להקים עליו בנין מתאים. הבנין עומד להבנות מכספי עסקנים שבמושבה בתמיכת קרן הישוב בורשה. יסודר בו בית ספר חרדי בהתאם לתנאי המקום, ז"א [זאת אומרת] בית ספר עממי מודרני. כשיגמר הבנין תהיה לה לאגודת-ישראל ההשגחה על בית ספר זה. מקוים שבהקמת הבנין יתפתח ויגדל מספר התלמידים בביה"ס. השאלת המורים והמנהל עוד לא נכנסו. לעת עתה ממשיכים המורים הנ"ל בעבודתם.

²⁷ ארכיון חפץ חיים, תיק תא/2.

כמובן בתנאים קשים, מקבלים משכרת של שבע-שמונה לא"י [לירות ארץ-ישראליות] לחודש כ"א [כל אחד], אבל המשכרת איננה משתלמת במועד הקבוע. בהעברת ביה"ס לרשות האגודה, תשתתף קרן הישוב בתמיכה חדשית קבועה. כפי השמועה עומד הדר' טננבוים להתפטר, אולם כבר הרשים אצלנו הדר' קובר מברסלוי-פוניבז'. אם הבי"ס יתרחב, כאשר אנו מקוים, חושבני שיהיה מקום למורה שלישי. הבנין יגמר לפי ההשערה אחרי חג הסוכות. בכל אופן רשמתי את שמך ואחכה להתפתחות הענינים ואעמידך על מצבה.

החיים במושבה הם נוחים, המושבה נמצאת על [ש]פת הים ויפה היא בבנינה ובמצבה.

אשמח, אם אוכל לשרת לך והנני בכוח"ס

ובברכת חברים²⁸

כהנא נענה כי עקב מספר הילדים המצומצם בבית הספר אין צורך במורה נוסף, אך הוא נכנס לרשימת המתנה. נראה, כי בשלב זה הוא לא המשיך בניסיונות הללו, והפנה את מרצו לפעילות ציבורית וחינוכית בפולדה ובאירופה בכלל.

את חנה קונשטאט, בתו של הרב ברוך קונשטאט, הכיר כשימש כמורה שלה לעברית.²⁹ בי"ב תשרי תרצ"ו, 9 באוקטובר 1935, הם נישאו בעיר פולדה. את הקשר שלו עם חותנו, הרב קונשטאט, תאר כהנא כך: "עבדתי תחת הדרכתו ואצלו גם למדתי. מדי יום ביומו היה לי שיעור קבוע בגמרא שלמדתי אצלו".³⁰

לאחר החתונה, חשב הזוג הצעיר לעלות לארץ ישראל. "אחרי שהתחתנתי [...] יסדתי בית-חשבנו כבר על עליה לארץ ישראל. לא היה קל לקבל סרטיפיקטים, אבל אחרי שנים, אחרי שהיו לנו קשרים עם שני קיבוצי הכשרה שהיו בארץ, בגדרה ובכפר סבא, ואחרי שהתברר שקשה להישאר בגרמניה, קיבלתי בסופו של דבר סרטיפיקט בשבילי ובשביל בתי הבכירה שהייתה אז בת שנתיים. אשתי חנה הייתה אז אחרי לידה ולא יכלה לעלות. הצלחתי ברוך ה' אחרי חצי שנה לקבל סרטיפיקט בשביל אשתי ובשביל התאומות שנולדו לפני עלייתי ארצה. אני עליתי בשבוע האחרון של תרצ"ח [ספטמבר 1938], ובפורים תרצ"ט [פברואר-מרץ 1939] התאחדנו בי"ה [ברוך ה'] בארץ".

²⁸ שם.

²⁹ נמסר בעל פה על ידי בנימין כהנא, בנו של הרב קלמן כהנא.

³⁰ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

את תקופתו ופעילותו הציבורית בפולדה סיכם כהנא כך: "בפולדה הייתי 5 שנים, מהם עברנו 4 שעבדנו בישיבה הקטנה. וברוך ה' יש תלמידים שנמצאים היום בארץ וגם בחוץ לארץ שחינכנו אותם והם הולכים בדרך התורה. מי יודע אם בלי לימוד זה היו מצליחים ללכת בדרך זו".³¹

³¹ שם, שם.

ראשית פעילותו הציבורית והפוליטית

את נאומו הראשון בציבור נשא הרב קלמן כהנא בגיל 14, כך על פי סיפור העובר במשפחה. כך או כך, אין ספק שהפעילות הציבורית והפוליטית זרמה בדמו מגיל צעיר מאוד. כנכד לרב יצחק אייזיק פויפרש, שהיה איש בעל מעמד ציבורי-תורני, וכבן לבנימין כהנא, שהמשיך את דרכו ואף הצטרף לתנועת "אגודת ישראל", נראה היה שדרכו הציבורית של כהנא סלולה וברורה.

"אגודת ישראל"

"לפתור ברוח התורה והמצווה את השאלות אשר תעלינה יום יום על הפרק בחיי כלל ישראל".¹

זאת הייתה מטרתה המוצהרת של "אגודת ישראל", תנועה דתית-פילנתרופית, אשר נוסדה בשנת 1912 בקטוביץ, פולין. יוסף פונד תיאר את שני התהליכים המרכזיים שניכרו בתקופת היווסדה של התנועה:

1. בשנת 1781, מספר שנים לאחר החלת עקרון השוויון האזרחי בגרמניה, התפתחה **האנטישמיות המודרנית** ששמה לה למטרה לחסל/למזער את האמנציפציה היהודית. שיאה היה בפרעות והפוגרומים שהתרחשו במזרח אירופה ומרכזה, מסוף המאה ה-19 לתוך המאה ה-20. אירועים אלו הובילו אל התהליך השני.

2. במקביל ובעקבות האכזבה מכישלון האמנציפציה, החלה **התארגנות יהודית אינטנסיבית במסגרות אוטונומיות** שונות כגון: "מחזיקי הדת" בגליציה (1879), "התאחדות האורתודוכסים" של הרש"ר הירש (1885) ממנה צמחה "אגודת ישראל", "חברת העזרה" שפעלה בחינוך באווירה דתית ליברלית יחסית במזרח אירופה (1901), וכן תנועות סוציאליות-יהודית שונות בעיקר ברוסיה.²

ההתארגנות היהודית החשובה ביותר בהקשר של "אגודת ישראל" ובכלל, הייתה תנועת חובבי ציון, שראשיתה בשנת 1881 בתחום המושב, ואשר ייסודה הרשמי היה אף הוא בקטוביץ בשנת 1884. ההשקפה החילונית שהדגישה את הזהות הלאומית של היהדות, על חשבון הזהות הדתית היוותה איום משמעותי על היהדות האורתודוכסית. כבר בקונגרס הציוני השני (1898), פרשו כמה רבנים ובראשם הרבנים רבינוביץ

¹ ("אגודת ישראל", כללי ההסתדרות לפי שעה, על פי ההרשאה שניתנה לוועד הזמני מאת האספה בקטוביץ. בית הספרים הלאומי (484-L) מתוך: פונד, **תנועה בחרבות**, 3.

² לתיאור נוסף של ההתארגנויות היהודיות בתקופה שקדמה ל"אגודת ישראל" ראה: בקון, **פוליטיקה ומסורת**, 30-31; פונד, **פירוד**, 13-14.

וצירלסון מהתנועה הציונית והאשימו את הרצל וחברי הקונגרס בנטיות חילוניות ומשכילות. הם ניסו להתארגן כתנועה אנטי-ציונית, ובשנת 1912 ביחד עם מספר חברים דתיים מהתנועה הציונית שהשתייכו לתנועת "המזרחי", הם לקחו חלק בייסודה של "אגודת ישראל".

"אגודת ישראל" הוקמה, אם כן, כתגובה להתפתחותה של התנועה הציונית-החילונית, אשר נתפשה בעיני רבים כמחנכת לערכים המנוגדים לערכי היהדות המסורתית.³ ראשיה נטלו על עצמם להילחם בציונות כדי למנוע את חילון העם היהודי. במסגרת התנועה התאגדו יהודים ממזרח אירופה וממרכזה. נציגי מערב אירופה היו מיעוט בתנועה, אבל הם אלה שיסדו אותה, תפסו עמדות מפתח בהנהגתה ונטלו חלק חשוב בעיצוב דרכה.

"פועלי אגודת ישראל"⁴

על אף ש"אגודת ישראל" הציגה עצמה כתנועה "א-פוליטית", מאוחדת, ללא סיעות, ליוו אותה חיכוכים רבים, עוד מתחילתה, "בסוגיות של זכויות עובדים, ארגון הפועלים האורתודוכסיים, והאפשרות לשלב בין אורתודוכסיה לדוקטרינה סוציאליסטית".⁵

חוג קטן של אינטלקטואלים ופועלים צעירים ביקש להתמודד עם הסוגיות החברתיות והכלכליות, שמנהיגי האגודה לא ייחסו להם חשיבות. הניסיון הראשון ליסוד קבוצה כזו, נעשה בראשית דרכה של "אגודת ישראל". בשנת 1915 ייסד בוורשה פעיל אגודאי, בשם נחום לייב ויינגוט, את ארגון "צעירי יהודה", שמטרתו הייתה למנוע מפועלים דתיים להצטרף לתנועת הפועלים היהודית הכללית. לא ברור כמה זמן, אם בכלל, התקיים ארגון זה.⁶ כאמור, ניסיון זה נעשה עוד בטרם התארגנה התשתית של "אגודת ישראל" עצמה בפולין,⁷ ותוך כדי מלחמת העולם הראשונה, מה שיכול להסביר גם את אי הצלחת הארגון של ויינגוט.

לאחר התבססות האגודה בפולין, הקימה קבוצת פועלים תנועת פועלים חרדית. טענתם הייתה כי אין כל סיבה להותיר את הבלעדיות על התחומים החברתיים בידי המפלגות הסוציאליסטיות החילוניות, וכי יש

³ שם, 18. בקון דן בשאלה האם "אגודת ישראל" הוקמה כתוצאה מהחלטות הקונגרס הציוני או במקביל אליו. יש לכך השלכות על מהו תאריך ייסוד התנועה, כאשר בתוך "אגודת ישראל" נעשה ניסיון להדגיש שהוא תהליך מקביל ולא תוצאתי.

⁴ הרקע להתפתחות תנועת "פועלי אגודת ישראל" מובא בפירוט אצל: בקון, **פוליטיקה ומסורת**, 87-100.

⁵ שם, 87.

⁶ שם, 88.

⁷ "אגודת ישראל" הקימה את התשתית שלה בפולין רק בשנת 1916, כפי שמעיד שמו המלא של ספרו של בקון, **פוליטיקה ומסורת - אגודת ישראל בפולין בין השנים 1916-1939!**

צורך בשינוי כלכלי של יהודי פולין, על ידי הערכה חיובית של עבודת כפיים בחוגים החרדיים. מקבוצה זו צמחה תנועת "פועלי אגודת ישראל", שדרשה לכוון "צדק על פי התורה".

ב-24 במאי 1922 נערכה בוורשה,⁸ פולין, אסיפת היסוד של הארגון החדש, "פועלי אמוני ישראל". מטרתם, כפי שצוין במודעות מטעמם, הייתה לשמור על הפועל היהודי באווירה דתית, ולהגן על זכויות הפועלים שלא ייזקו בגין דתיותם.⁹ פעילות התנועה לא הייתה מאורגנת וסניפים רבים הוקמו ברחבי פולין באופן עצמאי. בשנת 1923 הגיע, לטענת הארגון הארצי של התנועה, מספר חברי התנועה ברחבי המדינה, ל-9,000. באותה שנה, בוועידה העולמית הראשונה של "אגודת ישראל", "הכנסיה הגדולה", דרשו צירי התנועה שבעלי מפעלים יעסיקו פועלים דתיים. ההחלטה התקבלה, אך לא נעשה דבר בקשר לכך. המאבקים בין הפועל היהודי לבעלי ההון ומקבלי ההחלטות, הפכו בערים רבות לזירות התגוששות בתוך "אגודת ישראל". היריבות והחשדנות בין "פועלי אגודת ישראל" ל"אגודת ישראל" נמשכו עוד שנים רבות. בנוסף, מעצם טבעה, כממזגת בין סוציאליזם ליהדות-דתית, הייתה התנועה המתפתחת מצויה במאבקים רבים גם עם תנועות סוציאליסטיות וימניות, כאשר נפגעו הזכויות של הפועל הדתי.

בתאריכים 25-28 באוקטובר 1928 התקיימה בוורשה הוועידה הארצית הראשונה של "פועלי אגודת ישראל", שם עלתה ביתר שאת שאלת מקומה של "פועלי אגודת ישראל" בתוך "אגודת ישראל". ההחלטה להישאר חלק מ"אגודת ישראל" התקבלה ברוב קולות אך המתח נשאר גם בשנים הבאות. הקונפליקט התמידי שליווה את "פועלי אגודת ישראל" מיסודה, התבטא בצורה מפורשת במצע הרעיוני של התנועה שנוסח בשנת 1931 על ידי יהודה לייב אורליאן, ממייסדי ומעצבי התנועה:

לפנינו היו שתי דרכים: האחת, שהובילה אותנו אל אותו חלק היהדות, הקרוב קרבה ממשית לרעיון הכרת מלכות שמים, אלא שרעיון הצדק, השני במעלה, המוביל לרעיון העיקרי של הכרת מלכות שמים, הוא לקוי אצלם. הדרך השניה הובילה אותנו אל אנשים הקרובים לנו מבחינת עמדתם הסוציאלית והרגישים לרעיון הצדק, אבל הלקויים מאד מבחינת רעיון הכרת מלכות שמים. בחרנו ללכת בדרך אלה, שיש יראת אלקים בלבבם, כי קל לעורר אותם לחיי צדק, מאשר לעורר בני אדם הדוגלים בשם הצדק, לאמונה בבורא הכל. על כן הצטרפנו לאגודת ישראל העולמית ולא לאינטרנציונל הסוציאליסטי הכופר.¹⁰

⁸ עיין ב: פונד, פירוד, 80 הערה 62, לגבי מיקום אסיפת הייסוד.

⁹ בקון, פוליטיקה ומסורת, 88.

¹⁰ יהודה לייב אורליאן, לשבעים ולרעבים (תל אביב: יהלום, תשט"ו), 14.

את התהליכים הללו ליווה כהנא מילדותו. אביו, בנימין כהנא, היה שייך לחוגי "אגודת ישראל" בלבוב, ואחריו גם בנו. וכך תיאר זאת: "בתקופה שהייתי בלבוב, אינני יודע אם זה לשבת, ייתכן שזה לגנאי, הייתי תמיד להוט קצת, מן הסתם יותר מדי, לעסקנות ציבורית. בלבוב כבר עסקתי בדברים אלה, בקשר ל [...] 'צעירי אגודת ישראל', ו'פועלי אגודת ישראל' שישדנו אותה בלבוב". את פעילותו הפוליטית המשיך גם בעת שהותו בברלין: "אחר כך כשהייתי בברלין, גם כן התעסקתי בזה [...] וגם בארגון האקדמאים הדתיים. השתתפתי בהרצאות [...] בשיעורים [...] במתן שיעורים לצעירים יותר, שתורתם לא הייתה אומנתם [...] אפילו כשהגעתי בחופשתי ללבוב או לסיגט, לא פעם ניצלנו את הזמן כדי לנסות למען התארגנות של 'יהדות התורה', כפי שקראו לזה. בגיל די צעיר התחלתי לכתוב ולהתמקח על הדרך". גם את פעילותו הארץ-ישראלית החל באותה התקופה: "אני זוכר את המאמר שלי בקשר לשיתוף פעולה של חוגי 'אגודת ישראל' עם הסוכנות היהודית, בקשר לבעיות העלייה ולבעיית ההתיישבות. זה התחיל כבר באותה תקופה".

בפולדה פעל כהנא רבות במסגרת ה"עזרא". עזרא הינה תנועת-נוער דתית אשר נוסדה בגרמניה בשנת 1919, דגלה בדרך של "תורה עם דרך ארץ" מבית מדרשו של הרש"ר הירש והגדירה עצמה כתנועה ניטרלית לא מפלגתית.¹¹ למרות השתייכותו המובהקת ל"אגודת ישראל" באותה התקופה, הצטרף לפעילות התנועה בפולדה, על אף שלא היה שלם עם דרך פעילותה העקרונית של התנועה. את הסיבות לכך פירט: "אמנם אני לא הייתי שותף ל'עזרא' בגרמניה במשך שנים. עד אז לא גרסתי את הדרך הניטרלית שלהם שהם פסחו על 2 הסעיפים בין 'המזרחי' לבין 'אגודת ישראל'. גם לא גרסתי את צורת החינוך ב'עזרא'. בפולדה העניינים היו יותר טובים, שם הייתה לרבנים יותר השפעה על ה'עזרא'. היו שם יותר הגבלות מאשר בכלל. נכנסתי יותר לעבודה בפעילות זו".¹²

"הנוער האגודתי"

בשנת 1924 נוסדה ההכשרה הדתית הראשונה בכפר צנרוד, בקרבת העיר פולדה, על ידי קבוצה קטנה של "צעירי המזרחי". בשנת 1927 עברו חברי הקבוצה לרודגס, שם הצטרפו אליהם חברים נוספים מה"עזרא", שרצו להישאר ניטראליים ולא מפלגתיים. העמדות השונות בהכשרה הביאה להקמתה של "ברית החלוצים הדתיים" (להלן בח"ד) שהוגדרה כארגון של כל החלוצים הדתיים בגרמניה ללא שייכות מפלגתית ותפקידיה

¹¹ להרחבה על ייסודה של תנועת העזרא, עייין ב: חיים נבון (פחימה), **תנועת הנוער העברית עזרא: תורה, לאומיות וחלוציות**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור", (רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 2000), 27-8.

¹² כל הציטוטים בקטע זה מ: ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

היו ארגון וקידום הכשרה מקצועית ורוחנית לחבריה, בהתחשב בנטיות האישיות ובצרכים של ארץ ישראל. בכל הנוגע למרכזיות ארץ ישראל בחיי העם היהודי וחובת העלייה אליה, הזדהו חברי הבח"ד עם מטרות "המזרחי".

בנובמבר 1933, בין היתר בעקבות התגברות האנטישמיות, חל פילוג ב"עזרא", כאשר חוגים שונים קראו להעמקת הפעילות הארץ-ישראלית בתנועה. חלק זה יצא משורות ה"עזרא" והצטרף לבח"ד ול"מזרחי". החלק השני דבק במטרות הישנות של "העזרא" והיה קרוב יותר ל"אגודת ישראל".¹³

במקביל החלה התעוררות של פעילות ארץ-ישראלית גם בקרב חוגים ב"אגודת ישראל". עליית הנאצים לשלטון הביאה להגירת יהודים רבים מגרמניה. משפחות וצעירים בודדים מחוגי "העזרא" ו"אגודת ישראל" החליטו לעלות לארץ ישראל. העלות הייתה גבוהה מאוד, 1000 לירות שטרלינג לסרטיפיקט, ורבים לא יכלו לעמוד בכך. הייתה אפשרות לקבל רישיון עלייה של חלוצים, אך לשם כך היה עליהם להוכיח כי עברו הכשרה חקלאית או מקצועית, באחד מענפי המלאכה.¹⁴ במהלך אביב תרצ"ג (1933) החלו לצוץ גם הכשרות לצעירים מחוגי ה"עזרא" ו"אגודת ישראל" בפולין, צרפת, הולנד, וביוגוסלביה. היו אלה התארגנויות מקומיות ללא תכנון ותמיכה ציבורית, ומצבן היה עלוב לרוב.

בהקמת ההכשרה הראשונה בכפר חורזולה, בקרבת העיר מלאבה, לקח כהנא חלק פעיל, וכך סיפר: "הייתי פעיל במסגרת 'צעירי אגודת ישראל' בפולדה ופרסמתי בשבועון החרדי 'איזראליט' (שהיה קרוב לחוגי 'אגודת ישראל') מודעה על ייסוד הכשרה אגודאית בפולין, ליד העיירה מלאבה, הכשרה המוכנה לקלוט מיד צעירים אגודאיים ובוגרי 'עזרא' מגרמניה".¹⁵ בחוזר שנשלח על ידו, חתם כהנא תחת השם "המשרד הארץ-ישראלי של ארגון הצעירים של אגודת ישראל, ברלין".¹⁶ ניכר כי בסיס פעילותו היה בברלין למרות שבאותה תקופה כבר עבר לפולדה. נראה כי בשנים אלו חילק כהנא את זמנו בין פולדה לברלין, בין עבודתו החינוכית, פעילותו הציבורית והארץ-ישראלית וסיום לימודי ההסמכה לרבנות שלו.

ההכשרה הוקמה בפועל באביב תרצ"ג (1933), בכפר חורזולה, גרמניה, בקרבת הגבול הפולני. חברי ההכשרה עבדו בחווה יהודית גדולה, והגיעו מ"אגודת ישראל" ו"פועלי אגודת ישראל" בפולין, ומה"עזרא" בגרמניה. התנאים היו קשים, החדרים שרצו כינים, האוכל היה גרוע, העבודה הייתה קשה מאוד וללא יום חופש. גם

¹³ כל נושא ההכשרות הדתיות מתואר בפירוט אצל: מרקוס, **לעבדה**, 121-136.

¹⁴ שם, 122.

¹⁵ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

¹⁶ מרקוס, **לעבדה**, 124.

היחסים בין הקבוצות לא עלו יפה. כך כתב להם כהנא באותו קיץ: "הסיכויים לייסד הכשרות לא כל כך טובים, אין לנו מקומות הכשרה, ונוסף על כך אין לנו שום מוסד שיציע את עזרתו".¹⁷

במהלך תרצ"ד (1933-1934) הקימו הרב קלמן כהנא, שאול לוסטיג, פישל גלרנטר, יוסף פוגל ואברהם וולף¹⁸ את הסתדרות חלוצי אגודת ישראל, בשם "הנוער האגודתי". שהחלה בהקמת הכשרות בגרמניה עצמה. תחילת ייסודו של הארגון הגיע דווקא דרך פעילותם ב"עזרא". "בתקופה ההיא יסדנו גם את ארגון הנוער החלוצי 'הנוער האגודתי'. הייסוד הזה בא בעצם בעקבות פעולה מסוימת. התכנס בזמנו כנס של 'עזרא', שאני לא השתתפתי בו, שהיה אז בלתי מפלגתי. לקראת כנס הזה אני הודעתי בשם ארגון הצעירים של "אגודת ישראל" בגרמניה, שהגענו לידי הסכם עם "אגודת ישראל" בפולין על יסוד הכשרה בשביל צעירים מגרמניה שיכולים להרשם ולצאת משם".

במקום אחר סיפר כהנא על השתלשלות האירועים שהובילה להקמת הארגון. "נוער אגודתי היה ארגון חלוצי בגרמניה, שהקימו אותו בגרמניה, זה תוצר של 2 ארגונים. הוא נוצר על ידי איחוד של אותו חלק של עזרא שהלך לכיוון האגודאי, נגיד, וארגון הצעירים של אגודת ישראל. אני הייתי בעצם [...] (מנהל ארגון) של ארגון הצעירים, יחד עם רפאל ליבוביץ' מתל אביב, והיינץ וייכסלבוים. היינו שלושתנו. אברהם וולף ע"ה היה ראש עזרא שהתפלג לפי המחוזים בברלין (מערב ומרכז). הוא עמד אז בראש, ואנחנו היינו חברים בלתי נפרדים. הוא היה החבר היחיד שבא לחתונה שלי, אז לא עשו חתונות גדולות, ואני הייתי היחיד מהחברים שהייתי בחתונה שלו. היינו קשורים מאוד זה בזה, למדנו יחד בסמינר, וגם בפוליטיקה היינו שותפים בארגונים עד כדי כך שכאשר הייתה ועידה והיה צריך לעשות איזה שהוא מהפך, אז העמדנו את אברהם וולף שיהיה הראש ולא אני, ואני זוכר שאז באו מערערים וערערו אצל ר' יעקב רוזנהיים, ערעור טכני, אז הוא כתב לי מכתב שהבחירה הזו של הועידה מתבטלת, ואז הוא ראה את עצמו שזה תחת ידו. ואמרתי לו 'אם ההחלטה מתבטלת, אז זה בסדר גמור, אז אני ממשיך. לא נבחר מישהו אחר, אני ממשיך', זו הייתה פוליטיקה פנימית. אנחנו יסדנו אז יחד עם שותף את שני הארגונים האלו, ובחלק משמעותי מאוד ביסוד הזה היה לאנשים שלא כל כך היו מעורבים ממש, לא בזה ולא בזה, ובראשן שאול (פרדי) לוסטיג, שהוא היה למעשה זה שקיבל את הניהול של הנוער האגודתי. אנחנו היינו חברים בהנהלה, הוא היה למעשה האיש המרכזי בנוער האגודתי".¹⁹

¹⁷ שם, 126.

¹⁸ בראיון עם שרגא שטיפל מזכיר כהנא גם את שמואל שטולברג בין המייסדים.

¹⁹ ראיון עם הרב רפאל אויערבך. פגישה שלישית, עמ' 6.

תנועת "הנוער האגודתי" החלה בהקמת הכשרות ו"זו הייתה מהפכה גדולה מפני שהכיוון הארץ ישראלי נדרש ונתבע גם בחוגים אגודאים בגרמניה, ולא היה מי שייתן את זה, ופתאום הדבר ניתן באופן ברור וגלוי, וגם יצאו אז הראשונים להכשרה במלאכה".²⁰

מנהיגי התנועה ראו גם בהקמת ההכשרות הצלה רוחנית מפני סכנת ההתבוללות בארצות אחרות אליהן הייתה הגירה כגון ארצות הברית או ארצות דרום אמריקה. בארץ ישראל הם ראו מקום מבטחים מבחינה רוחנית. מסיבה זו הוחלט כי ההכשרה תכלול גם הכנה רוחנית, וכי כל מועמד לעלייה ילמד לפחות שנה אחת בישיבה וישוחרר מכך רק על פי קריטריונים מסוימים. הרב יוסף ברויאר, ראש ישיבת פרנקפורט, ניאות לקיים בישיבתו כיתות מיוחדות לבני נוער המיועדים לצאת להכשרה.²¹

לעזרת הארגון נרתמו מספר מנהיגים מ"אגודת ישראל" ובמיוחד ד"ר יצחק ברויאר שנאבק למען מכסה גדולה יותר של סרטיפיקטים לחברי "הנוער האגודתי", וד"ר שלמה אהרמן, יו"ר "קרן הישוב" בגרמניה, שעזר בנושא ההכשרות. שניהם טרחו להשגת תמיכה בהכשרות מצד הקהילות החרדיות הסמוכות אליהן ומצד אנשים פרטיים. למרות זאת, מצבן הכלכלי של ההכשרות אף פעם לא היה טוב.

אחת מההכשרות להם דאג כהנא ואשר היה בקשר עם מנהליהן הייתה ההכשרה באנסחדה, הולנד. בנובמבר 1933 כתב ליוסף פרום ברוטרדם כך: "אין לראות באנשי ההכשרה רק פליטים שניצלו מגרמניה. אנו רואים בהם חלוצים אשר עתידים לנהל את מלחמת התרבות בארץ ישראל. לכן שגיאה היא לתת לאיכרים להחליט שאנשי ההכשרה יעבדו כל היום, שכן בגלל זה נמנעת מהם האפשרות להתכונן לעלייה גם מהבחינה הרוחנית-לימודית".²²

כחצי שנה לאחר ייסוד הארגון פרסם כהנא מאמר בעיתון "ארץ ישראל", העיתון של המרכז הארצישראלי של "אגודת ישראל" בפולין, בשם "הנוער האגודתי בגרמניה" עם הערת המערכת זו: "בגרמניה נוסדה תנועת חלוצים חרדים תחת שם זה. הם מוציאים עיתון הקטוגרפי תחה"ש [תחת השם] 'הישוב השלישי'. הרבה יש לדון על השקפתם – ועוד נחזור לזה בגליונות הבאים. לפי שעה אנו מוסרים כאן את מאמרו של אחד ממנהלי התנועה לשם אינפורמציה מעניינת. המערכת". מהערת המערכת ניתן להסיק כי כהנא היה אז בתחילת דרכו הציבורית ולא היה מוכר דיו מעבר לגבולות גרמניה, ולכן כונה בשם "אחד ממנהלי התנועה".

²⁰ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'. מדובר כאן על הכשרה בחורזולה שליד העיר מלאכה.

²¹ מרקוס, לעבדה, 123-124.

²² שם, 130.

במאמר זה פרש כהנא את חזון הארגון ומטרותיו: "ליסד הכשרות לנוער החרדי, להשיג על ההכשרה הרוחנית של החלוצים בהכשרות [...] מחברינו דורשים אנו שלא יעברו לא רק על הכשרה חקלאית או אומנותית טובה, אלא שגם יתכוננו לעליה במובן רוחני". תנאי הקבלה להכשרה היו שנת לימוד בישיבה קודם ההכשרה המעשית, "מלבד הלמוד בישיבה משתדלים אנו שחברינו אשר בדעתם לעבור ארצה יתעסקו עוד לשנת הכנסס לישיבה בענייני ארץ ישראל, יקחו חבל בחוגי עבודה שונים עם האידיאולוגיה הארצי-ישראלית על פי המקורות בתנ"ך גמרא ובכתבי ראשונינו נחפש הבעת דעת לעניינים אלה ונשתדל לבנות על פיהן עמדתנו אנו לגבם".

את הישוב היהודי בארץ ישראל אותו שאף הארגון להקים, כינו בשם "הישוב השלישי",²³ כממזג בין שני סוגי ישובים קיימים. "מצד האחד הישוב הישן, הישוב היושב על התורה ועל העבודה, הישוב אשר בזכותו עוד שם ארצנו הוא **ארץ ישראל**. ביראת הרוממות אנו מביטים על הגבורים הללו, בהערצה מעריכים אנו את עבודתם, עבודת הקודש. בכבוד גדול מתיחסים אנו לפעולותיהם הדתיות והמוסריות". אבל "אין לנו כח לעמוד בנסיון גדול כזה ולעסוק רק בתורה מבלי להתחשב בצרכי החיים היום-יומיים ורצוננו אנו לפעול ולעבוד מה לא רק לעצמנו אלא בעד כל אלה אשר אין בידם לעמוד בניסיון הגדול הזה [...]. מהצד השני, עומד למולינו הישוב החדש [...] יסודי הישוב הזה רעועים הם [...] ובנין אשר יסודותיו מנקודת מבט התורה רעועים אינו יכול להיות בנין של קיימא, בנין של תורה, בנין של היהדות. [...] על כן דרישתנו היא: בנין **ישוב התורה**. לא רק הישוב הישן, אשר שמחים היינו בהשיגנו רק מקצת התורה הספונה בו, יכול להיות לנו לקנה המדה. ולא הישג החדש חיים, שבו חיים אשר אין מלכו של עולם חפץ בהם, אשר לא הוא עומד בתור מחוקק עליהם, רק ישוב חדש לגמרי, ישוב התורה, **הישוב השלישי**" (ההדגשות במקור).²⁴

החידוש הגדול של תנועת "הנוער האגודתי" היה התודעה הארץ-ישראלית שלא הייתה חלק מתנועת הנוער של "אגודת ישראל" בגרמניה עד אז. בסיום מאמרו, סימן כהנא גם את יעדה הסופי של התנועה "סלילת הדרך למדינת ה' התקרבות למטרה זאת, היא שאיפתנו".

אחד מתומכיה של התנועה היה הרב משה אויערבך, רבו של כהנא בבית מדרש לרבנים. ביתו היווה כתובת מרכזית לכל הקשור בארץ ישראל ובו ראו חברי "הנוער האגודתי" את מורה דרכם. גם לאחר עלייתו לארץ

²³ את המושג טבע הוגה הדעות של הארגון וממקימיו, שאול לוסטיג. כך על פי: **לעבדה**, 123; רפאל אויערבך, "הרב משה אויערבך זצ"ל ו'הישוב השלישי'", **המעין** כב, גליון א (תשמ"ב): 24-30. בעמ' 27 הערה 11.

²⁴ הרב קלמן כהנא, "הנוער האגודתי בגרמניא", **ארץ ישראל** 12 (תמוז תרצ"ד): 7.

ישראל בתרצ"ה (1934-1935) המשיכו בחליפת מכתבים בשאלות הלכתיות והדרכות שונות וחלקים מהם פורסמו בביטאון התנועה "הבית השלישי".²⁵

החל משנת 1934 הוקמו על ידי "הנוער האגודתי" בתי חינוך בברלין, בפרנקפורט ובמינכן. שם ניתן לצעירים לימודי מקצוע שעזרו להם בהשגת סרטיפיקט, מגורים ואוכל, שיעורי קודש ואווירה דתית. מוסדות אלו נסגרו בשנת 1938 לאחר "ליל הבדולח". רבים מחברי ההכשרות, הן של "הנוער האגודתי" והן של הארגונים הדתיים השונים עלו לארץ ישראל והיו חלק מהתיישבויות "הנוער האגודתי". את הלהט הארץ-ישראלי של כהנא ניתן היה לראות גם בוועידה הארצית השנתית של מדריכי "העזרא" שהתקיימה (1936) בקנאזהו, בקרבת המבורג בגרמניה. בוועידה התקיים ויכוח בינו ובין חברו אברהם וולף, ממייסדי "הנוער האגודתי", בנוגע ליחס לארץ ישראל. כהנא צידד בהכוונה מוחלטת לארץ ישראל לעומת וולף שדיבר בשבח העבודה על שלמות עצמית.²⁶

²⁵ מכתב שנשלח אל הרב קלמן כהנא מופיע מתורגם ב: אויערבך, "הרב משה אויערבך זצ"ל", 30.

²⁶ נבון, עזרא, 10.

למען ההתיישבות בארץ ישראל

כבר ממקום מושבו בפולדה החל כהנא את פעילותו בהתיישבות בארץ ישראל והתערבותו בנעשה בה. "במאבקים לא מעטים שלנו עם 'אגודת ישראל' וכלפי מה שנקרא המרכז הארץ-ישראלי, למען פעולות חיוביות וקונסטרוקטיביות בארץ ישראל". הוא החל להתרים כספים לרכישת קרקע בארץ ישראל, במטרה לקדם שם הקמת קיבוצים. בשנת 1933 גייס סכום כסף למטרת קניית קרקע בארץ ישראל לשם הקמת קיבוץ מטעם "פועלי אגודת ישראל" ו"הנוער האגודתי".¹

בתצהיר שהגיש כהנא ב-30 בנובמבר 1986, כמענה לתביעה של "אגודת ישראל" לבעלות על קרקע מסוימת, תיאר כהנא פעילותו זו ואת יחסי וקשרי העבודה עם מוסדות "אגודת ישראל":

[...] 9. באותם ימים מסגרת הגג הרעיונית והארגונית הייתה 'אגודת ישראל העולמית' של אותם שנים, אולם מבחינה כלכלית היינו עצמאים ונפרדים מ'אגודת ישראל'.

10. מתוך רצון לקדם את המטרה של הקמת קיבוצים לנוער שלנו בארץ ישראל התחלתי בעיר פולדה בגרמניה יחד עם חבר אחר שלנו בשם נוסבוים להתרים כספים לרכישת קרקע בארץ ישראל.

11. ל'אגודת ישראל' באותם שנים הייתה קרן שנקראה 'קרן הישוב' שגם 'פועלי אגודת ישראל' הייתה שותפה בה, אותה 'קרן הישוב'² הייתה המתחרה הרעיונית מטעם הצבור החרדי של 'הקרן הקיימת לישראל' ומטרתה הייתה ישוב יהודים חרדים בארץ ישראל.

12. בסביבות שנת 1933 גייסתי באופן אישי סכום כסף נכבד שכיום אינני זוכר במדויק כמה היה למטרת קניית קרקע בארץ ישראל, לשם הקמת קיבוץ מטעם 'פועלי אגודת ישראל' ו'הנוער האגודתי'.

13. קרן הישוב רצתה לקבל ממני את הכסף על מנת להשתמש בו לפי הבנתה.

¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

² "קרן הישוב" הייתה מוסד כספי של "אגודת ישראל" העולמית שמרכזיו היו בפרנקפורט ובוורשה. מטרת הקרן הייתה מתן עזרה לעוסקים בבניין ארץ ישראל, עזרה למוסדות לימוד, גאולת קרקעות ועזרה למתיישבים שומרי תורה ומצוות העוסקים בחקלאות. על פי: מרכוס, לעבדה, 363.

14. אני סירבתי להעביר את הכסף שהיה בידי לקרן הישוב עד שקבלתי התחייבות מפורשת שיעוד

הכסף שאני מעביר יהיה לרכישת קרקע לקיבוץ בארץ ישראל עבור חברינו.³

את פעילותו הפומבית בנושא החל כהנא, ככל הנראה, סביב סוגיית ההתיישבות על קרקעות של "קרן קיימת לישראל". פעילות זו השפיעה על היחסים בין "פועלי אגודת ישראל" ל"אגודת ישראל" עשרות שנים לאחר מכן. את הבעיה שבשיתוף פעולה בין "אגודת ישראל" למוסדות ציוניים תיאר כהנא: "המסגרת האגודאית שהיינו משתייכים לה, הייתה בניגוד למסגרת של ההסתדרות הציונית, לא רק מהבחינה הארגונית אלא הרבה יותר מהבחינה ההשקפתית, ואגודת ישראל רצתה לפתור גם את הבעיות הכלכליות שבארץ ישראל, של העלייה לארץ ישראל, של ההתיישבות בארץ ישראל בכוח עצמה, ולא רצתה להכיר בכך שהסוכנות היהודית, שהייתה זרוע של ההסתדרות הציונית, היא היחידה שתפעל בעניין הזה, ובעיקר שנתלווה לתעמולה של ההסתדרות הציונית, לתעמולה של הקרנות, לביסוסה האידיאולוגי התלוותה אותה אידיאולוגיה שהם דגלו בה שהייתה מנוגדת ללא כל ספק להשקפתה של אגודת ישראל, להשקפה היהודית החרדית, להשקפה של רוב רובה של יהדות התורה".⁴

אלא שהשקפה ואידיאולוגיה לחוד, ומעשים לחוד, והשתלשלות האירועים המתוארת להלן ממחישה זאת במידה רבה.⁵ מכיוון שכהנא שהה בגרמניה באותה תקופה והיה בראשית פעילותו הציבורית, מעורבותו באירועים בארץ הייתה קטנה, ורק עם הזמן נכנס יותר לעובי הקורה והיה מעורב בפעילות באופן מלא.

"מחנה ישראל"⁶

בשנת 1923, בכינוס של "אגודת ישראל" בווינה, אוסטריה, הוחלט על הקמת התיישבות של התנועה בארץ ישראל. בשנת 1925 עלה לראשונה ישוב של התנועה, בשם "מחנה ישראל", על קרקע בשטחי עמק יזרעאל. מכיוון ש"אגודת ישראל" התנגדה אידיאולוגית לשיתוף פעולה עם המוסדות הציוניים, היא לקחה על עצמה את קניית הקרקע, דאגה לעולים והכשרתם, ולכל הדרוש להקמת ישוב בארץ ישראל באותה התקופה. אולם, היעדר ידע, חוסר ארגון, מחסור במשאבים ובכסף, ובעיות ביטחוניות הביאו לפירוק ההתיישבות כעבור פחות משנה. כעבור כמה שבועות ולאחר גיוס כספים נרחב של "אגודת ישראל" על ידי מכירת הקרקעות

³ תצהיר שהגיש הרב קלמן כהנא, נמצא בארכיון חפץ חיים, תיק תא 1/2. התצהיר הוגש שנים רבות לאחר שדרכיהם של פועלי אגודת ישראל ו"אגודת ישראל" נפרדו, ויש לקחת זאת בחשבון בעת קריאתו.

⁴ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב'.

⁵ הסברים אפשריים לכך ראה: פונד, פירוד, 130-131.

⁶ על ההתיישבות ב"מחנה ישראל" ראה: גבל, חרדים, 117-122; יוסף קופולוביץ, "אגודת ישראל עולה בחומה", עתמול 227 (1989), 21-24.

לחברי האגודה, נעשה ניסיון שני להתיישב, אך גם הוא נפסק לאחר זמן לא רב. בכל התקופה הזאת לא עלתה כמעט האופציה להיעזר במוסדות הציוניים, על אף הכעס שהופנה כלפי הנהלת "אגודת ישראל" על התנהלותה.

התיישבות "חפץ חיים" ברחובות וגדרה⁷

בקיץ 1933 הגיעו לפתח תקוה עולים מגרמניה, חברי "אגודת ישראל" ו"עזרא". כיוון שלא רצו לפנות ללשכת העבודה של "ההסתדרות הכללית", נעזרו בבעלי תפקידים שהשתייכו לזרם החרדי. בעזרתם מצאו שטח אדמה ברחובות והקימו עליו את קבוצת "חפץ חיים". "היה זה כחודשיים אחרי פטירת בעל 'החפץ חיים'. למדנו הרבה בספריו, וכחדשים בהתיישבות רצינו ששמו יסמל את האופי המיוחד של בניין הארץ הנעשה על ידי אנשים שומרי מצוות".⁸

כמו ב"מחנה ישראל" גם ברחובות נתקלו המתיישבים בקושי הגדול של הפועל שאין לו גב כלכלי מאחוריו. ל"קרן היישוב" האגודאית לא היה כסף וחברי הקבוצה היו צריכים לממן את ההתיישבות מכספם. ביקורם של נציגי "אגודת ישראל" במקום לא הביא עזרה משמעותית ונועד בעיקר לפרסום. עולים נוספים המשיכו להצטרף לקבוצה מההכשרות "הנוער האגודתי" השונות.

במקביל, בשנת 1934, נעשה ניסיון שלישי לחדש את ההתיישבות ב"מחנה ישראל" על ידי קבוצה של 15 חסידי "גור" מנתניה. הקבוצה, כמו קודמותיה, נקלעה לקשיים גדולים, כפי שתיאר זאת אחד המתיישבים במכתב ל"מרכז הארץ-ישראלי בפפד"מ (פרנקפורט דמיין)": "מאחורי הפועל הציוני עומדת הקק"ל, אשר מביאה אותו אחרי זמן מסוים להתיישבות, ואילו מאחורי הפועלים האגודאיים אין שום גוף מסייע. אי אפשר לפרנס משפחה משכר עבודה של פועל בלתי מקצועי, 20 גרוש ליום. אין פועל המתכוון לעבוד בטוריה כל ימי חייו, או לסחוב כל ימי חייו שקי מלט או ארגזים, ומה גם שאין כל אפשרות לפרנס משפחה משכר זה. אנשינו, הרבה יותר מאנשי הקיבוצים הסוציאליסטיים, רוצים להקים משפחות (ובאמת מתחתנים כאן בגיל צעיר יותר ובלי הרבה דרישות). פועלים לא יכולים ללכת ולהתיישב באמצעים הדלים העומדים לרשותם. לכן 'אגודת ישראל' חייבת לדאוג לכך".⁹

נראה, כי בעלייה זו החלו לעלות מעל פני השטח, ביתר שאת, ההשוואות בין התנהלותה של "אגודת ישראל" להתנהלות המוסדות הציוניים. כשהידעות על מצב הקשה ב"מחנה ישראל" הגיעו לקבוצת "חפץ חיים"

⁷ להרחבה עיין: גבל, **חרדים**, 122-130. על ההתיישבות הראשונה ברחובות עיין ב: מרקוס, **לעבדה**, 15-35. על ההתיישבות השנייה בגדרה עיין ב: שם, 37-45.

⁸ מרכוס, **לעבדה**, 19.

⁹ שם, 30-31.

ברחובות, נשלחו שמונה חברים שיצטרפו לקבוצה לאחר שחתמו על הסכם עם "קרן הישוב" האגודאית, על התקציב והקרקעות. המנטאליות השונה שבין חברי הקבוצה, יוצאי פולין מנתניה, ויוצאי גרמניה מרחובות, הביאה לעזיבת הקבוצה לאחר קצת יותר מחודש. "מחנה ישראל" ננטש בשלישית לאחר מאורעות 1936.

ביולי 1934, במקביל להרפתקה הקצרה ב"מחנה ישראל", נדרשו חברי הקבוצה ברחובות להתפנות משטחם. הוצע לקבוצה לעבור לשטח ליד המושבה גדרה, והם קיבלו אותה. את המצב במקום החדש תיאר יצחק גרוס, מחברי הקבוצה: "מצב התעסוקה במושבה גדרה לא היה קל, ענייני העבודה ביישוב היהודי באותם הימים היו מרוכזים בידי לשכת העבודה של הסתדרות העובדים הכללית. כדי לקבל עבודה קבועה ומסודרת, צריכים היו ליפנקס אדום, כלומר להיות חבר בהסתדרות העובדים הכללית".¹⁰

הצורך בשיתוף פעולה עם המוסדות הציוניים התחיל לעלות בצורה ברורה כלפי מעלה. במכתב שנשלח בדצמבר 1934 ל"פועלי אגודת ישראל" בתל אביב, נכתב בין היתר: "חברי 'חבורת חפץ חיים' מהווים סניף פא"י בגדרה, ועבדו עד עתה רק במשק פטר. מאז שהגיעו הנה ועד השבוע לא השתדלו לקבל מקומות עבודה נוספים. בימים אלה מסר ועד המושבה בגדרה עבודות לשיפוץ כבישים. נוסף ללשכת העבודה של ההסתדרות ביקשה גם 'חבורת חפץ חיים' חלק בעבודה זו, ואמנם קיבלה שני מקומות עבודה. עוד באותו הערב בא אלינו בא-כוח של ההסתדרות ושאל 'למה קיבלנו מקומות עבודה שלא דרך הלשכה, אם אנו רוצים לעבוד במושבה הרי זה חייב להיות באמצעות הלשכה בלבד'. אם נסרב, הם עלולים להעמיד משמרות נגדנו ואפילו למנוע ממנו קבלת עבודה בכוח. הסברנו לו שאין לנו עניין בלשכה וכו' וכי אין לנו כל התחייבות לקבל עבודה דווקא דרך הלשכה [...] אחרי משא ומתן ארוך הודיעו באי-כוח הלשכה שיתבעו אותנו לבוררות במושבה, כיוון שאנו מפריעים את אחדות הפועלים [...] התנגדנו לבוררות ותבענו סטטוס קוו עד סוף השבוע כדי שנוכל להתייעץ עם המרכז שלנו".¹¹

בפברואר 1935, לאחר לחץ של חברי הקבוצה התקבלה החלטה חיובית לפיה חתמה "פועלי אגודת ישראל" על הסכם שיתוף פעולה בלשכת העבודה של ההסתדרות ובאגודים המקצועיים שלה. אף שהיקף שיתוף הפעולה היה מצומצם ונוצר מחוסר ברירה, היה זה שיתוף הפעולה הראשון של "פועלי אגודת ישראל" עם המוסדות הציוניים, וייתכן והיה זה שפרץ את הדרך לשיתופי הפעולה הבאים.

¹⁰ שם, 40.

¹¹ שם, 41-42.

ההתיישבות בכפר סבא¹²

במהלך שנת 1933 עלתה לארץ קבוצת צעירים, חלקם מההכשרה במלאכה אותה ארגן כהנא בגרמניה. עם הגיעה, הופנתה הקבוצה על ידי משרד "פועלי אגודת ישראל" בתל אביב אל המושבה כפר סבא. בקניית קרקע לקבוצה זו הייתה מעורבותו של כהנא גדולה.

"אני זוכר את הכספים הראשונים שהצלחתי בעזרת אחרים לאסוף בפולדה, ולא הסכמתי להעביר אותם לארץ ישראל אלא למטרה מסוימת. [...] ואחרי מאבקים רבים ניתנה לנו קניית שטח בכפר סבא. לפחות חלק נכבד מהכסף שלחנו אז מפולדה, כספים שאספנו שם, הלכנו מבית לבית ואספנו אותם. אנשי פולדה היו דווקא מבחינה זו ידועים, שהרבנים של פולדה חינכו אותם למעשי צדקה, והם הכירו אז בצורך לתת גם למען ארץ ישראל".¹³

"21. ואכן הקרקע נקנתה בסביבות סוף שנת 1933, תחילת 1934 וההתיישבות הראשונה במקום הייתה של חברי 'הנוער האגודתי' שהקימו במקום קיבוץ".¹⁴

לאחר מגורים זמניים בשכירות, בנו לעצמם צריף בחלקה שנרכשה והחלו לקיים בו חיים משותפים. במהלך הזמן ידעה הקבוצה עליות ומורדות, קבלה ועזיבה של חברים רבים, ויכוחים ומריבות, עד שהקבוצה התגבשה והתייצבה. לקיבוץ זה הצטרף כהנא בשנת 1939 עם עלייתו לארץ.

מעניין לראות כי הקמת היישובים בגדרה ובכפר סבא אירעה כמעט במקביל, בשנת 1933, שנת עלייתו של היטלר לשלטון. את הסיבה לכך תיאר כהנא: "כשקמו גרעיני ההתיישבות הראשונים בארץ, בכפר סבא ובגדרה, כשהועלתה קבוצה לניסיון של התיישבות ב'מחנה ישראל', אז הבעיה של ההתיישבות החלה להיות בוערת יותר ויותר. הייתה בעיה נוספת במסגרת הנוער בגרמניה. אנחנו חששנו בגרמניה מהגירה לארצות אחרות, ובעיקר מהגירה לארצות הברית, לניו יורק, מפני ששם חששנו לעתידם היהודי, התורתי של בני הנוער. רצינו בכל אופן להעלות אותם לארץ ישראל, קיוונו שכאן הם יחזיקו מעמד. והיו גם השקפות יסוד עקרוניות של הרצון לעלות לארץ ישראל ולהקים ישוב חרדי בארץ ישראל".¹⁵

¹² להרחבה עיין ב: גבל, **חרדים**, 130-136; מרקוס, **לעבדה**, 87-91.

¹³ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א.

¹⁴ הרב קלמן כהנא, תצהיר.

¹⁵ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב'. דברים דומים נמצאים גם ב: כהנא, **האיש וחזונו**, סב-סג.

בשנת 1936 פנתה "אגודת ישראל" לאנשי גדרה וכפר סבא לבוא לעזרת תושבי "מחנה ישראל" בעקבות פגיעות תכופות של הערבים. חברים משתי הקבוצות נשלחו לעזרת המקום. הם ראו ב"מחנה ישראל" את ההזדמנות האחרונה להתיישב במסגרת של "אגודת ישראל" ולא במסגרת קק"ל. כדבריו של יששכר גרייסמן, אחד מן החברים ששהו שם: "מן 'האגודה' בירושלים קיבלה הקבוצה 15 לירות בחודש. אחרי כמה חדשים הופסק התשלום לקבוצה. בכל זאת החזקנו בציפורניים, כי ידענו שבלי 'מחנה ישראל' אין ל'אגודה' אפשרות ליישב אותנו ואז נצטרך לפנות לקק"ל".¹⁶

בתאריכים 17-25 באוגוסט 1937, התקיימה "הכנסיה הגדולה" של "אגודת ישראל" במרינבאד, צ'כיה. בכנסיה השתתפו המוני חברי "אגודת ישראל" ובראשותם גדולי הרבנים של הדור. חברי הקבוצים החליטו לשלוח לשם נציגים על מנת להעלות שם את מצוקתם.

כהנא בכנסיה הגדולה

ממקום מושבו בפולדה, נקרא כהנא, ששימש נציג פולדה בוועידה,¹⁷ לעזרת ההתיישבות. זו הייתה למעשה הפעם הראשונה שהשתתף והתחכך עם מנהיגי התנועה ורבניה. אמנם, הוא לא האמין ברעיון ההתיישבות ב"מחנה ישראל" בגלל בעיית הקרקעות, אך הוא דחף ביתר שאת להסכמה לשיתוף פעולה עם קק"ל לשם קבלת קרקע להתיישבות.

עוד טרם החלה הכנסיה פנה במכתב אל מנחם אוסישקין, נשיא קק"ל באותה התקופה ששהה אז בציריך, לאפשר ליישב את קבוצי "פועלי אגודת ישראל" על אדמת קק"ל.¹⁸ ב-14 ביולי, חודש לפני תחילת הכנסיה, כתב אברהם וולף, גם מראשי "הנוער האגודתי", בשמו ובשם כהנא, מכתב מברלין לחברי "חפץ חיים". וכך כתבו:

את מצבכם אתם יודעים טוב ממני, בוודאי ידוע לכם שהרב קלמן כהן [כהנא] התכתב עם השליחים שלכם על השאלה אם לא רצוי לפתוח במשא ומתן עם הקרן הקיימת, כנראה שוללים שני השליחים את השאלה. אך אנו לא רואים דרך אחרת. גם ק' פוזן ואופנברג שביקרו אצלכם,

¹⁶ מרקוס, לעבדה, 69.

¹⁷ אגודת ישראל, מכנסיה לכנסיה (ירושלים: הסתדרות אגודת ישראל העלומית, 1954), 9.

¹⁸ כך על פי: פונד, פירוד, 132; שלמה כהן, פאר הדור-חלק שלישי (בני ברק: נצח, 1970), רצב. לא ברור מה מקור המידע של פונד, ומה נכתב במכתב.

רואים בקק"ל את הפתרון היחיד. גם רבנים צעירים מספר כאן מחייבים במצב הנוכחי הקשה החלטה בכיוון זה [...] אנו רואים בשאלת ההתיישבות תנאי קיום גם של עבודתנו כאן, לדעתנו יש לבעיות ההתיישבות עדיפות על עקרון העצמאות [...]

ברור לנו שהחלטה חיובית בבעיה זו על ידי הכנסייה הגדולה אינה סבירה. המקסימום שנוכל לצפות משם הוא, אולי, הסכמתם להסכם נפרד של האגודה בגרמניה. הסכמה כזו עשויה להביא לעצמאות של הקו הפוליטי שלנו ולהשפיע על האידיאולוגיה שלנו. צריך להבליט מחדש עניינים חשובים אחרים המבדילים אותנו מן ה'מזרחי' ולא רק השאלה של עצמאות, מבלי להקל ראש בחשיבותה. אמנם יהיה זה קרבן אידיאולוגי, אך הוא עדיף על החשש שנהיה נאלצים להפסיק לגמרי את פעילותינו. ידוע שרבנים אגודאים ידועי שם כבר הכירו לפני שנים בכך, שעבודה ארץ-ישראלית של האגודה בלי קשרים עם הקק"ל היא בלתי אפשרית.

היוזמה למכתב זה עלתה בעקבות שיחה בין הרב קלמן כהנא וביני. אני מצפה לתשובתכם בהקדם ומברך אתכם בינתיים. בברכת חזק שלום

אברהם וולף, גם בשם הרב קלמן כהנא¹⁹

ממכתב זה עולות מספר נקודות חשובות להבנת עמדתו של כהנא ושותפיו למהלך.

1. ברור להם שלא תהיה החלטה חיובית בכנסייה בקשר לשיתוף פעולה עם קק"ל.
2. ישנה אפשרות שההסכם יהיה רק עם האגודה בגרמניה ולא של "אגודת ישראל" העולמית. וצריך לדעת ש"הסכמה כזו עשויה להביא לעצמאות של הקו הפוליטי שלנו ולהשפיע על האידיאולוגיה שלנו".
3. "יש לבעיית ההתיישבות עדיפות על עקרון העצמאות". מהמשך המכתב, נראה כי הכוונה לעצמאות מתנועת ה'מזרחי' ששיתפה פעולה עם המוסדות הציוניים. "צריך להבליט מחדש עניינים חשובים אחרים המבדילים אותנו מן ה'מזרחי' ולא רק השאלה של עצמאות". קרי, העצמאות של "אגודת ישראל" מול "המזרחי" לא צריכה להיות שיקול בפתרון בעיותינו.
4. מדובר ב"קרבן אידיאולוגי", אך הוא נדרש דווקא על מנת לממש את האידיאולוגיה, מ"חשש שנהיה נאלצים להפסיק לגמרי את פעילותינו".

¹⁹ מרקוס, לעבדה, 68. המכתב עצמו נמצא בארכיון חפץ חיים, תנ"9, תיק 5.

ב-17 באוגוסט החלה הכנסיה הגדולה. בראיון ארוך ומפורט שנתן, חשף אותנו כהנא לאשר אירע מאחורי הקלעים של אותה התכנסות.²⁰ וכך תיאר זאת: "[...] ראינו שלא נוכל לבעיה זו בלי עזרתם של המוסדות האחרים, בלי עזרתה של עליית הנוער של ההסתדרות היהודית. ובמשך זמן ניסינו להגיע לדבר הזה [...]. אחרי שקמו הגרעינים ההתיישבותיים האלה, והיו קיימים כבר שנים אחדות, בקושי התפרנסו במקומותיהם וקיוו להגיע לידי איזה ייצוב על ידי התיישבות. ואז עלתה השאלה, גם בארץ וגם בגולה, בגרמניה, שם היינו אז, אם אפשר להתיישב על אדמת קרן קיימת. כשהתקיימה הכנסיה הגדולה במרינבאד בשנת תרצ"ז [1937] חשבנו שאנחנו צריכים בגלוי להעלות אותה שאלה. [...] אנחנו, הכוונה הייתה למסגרת אותו 'נוער אגודתי', [...] העלינו את השאלה הזאת בצורה ברורה וחריפה ביותר. נדמה לי שאלה שהעלו אותה בצורה החריפה ביותר היו ר' אברהם וולף וצ"ל ולהבדל לחיים אנכי. אחרים הצטרפו לדעה זאת".

אולם, אף שרבים מראשי "פועלי אגודת ישראל" היו בדעה דומה לכהנא, לא הייתה תמימות דעים מוחלטת בנושא זה, והיו שהתנגדו התנגדות נחרצת לכל שיתוף פעולה עם המוסדות הציוניים, כהחלטה עקרונית. וכך סיפר: "היה אחד שלחם בתקיפות נגד העלאת השאלה הזאת והוא המשיך בדעה זו גם אחרי שעלה ארצה וגם אחרי שהוא פעל בארץ, ר' פישל גרלנטר עליו השלום שהיה אחר כך מהאנשים המרכזיים במסגרת 'אגודת ישראל' בארץ ישראל. מטעמים עקרוניים, אגודאיים, הוא התנגד להעלאת השאלה הזאת, התנגד להתיישבות על אדמת קרן קיימת. אנחנו חשבנו לעומת זאת, שבכדי להציל את הנוער יש ליצור בסיס מתאים של ההתיישבות. אנחנו מוכרחים לדאוג להתיישבות ממש ולהעלות את ראשוני הגרעינים ההתיישבותיים שלנו להתיישבות ולא ראינו דרך מאשר זו של קרן קיימת וקרן היסוד. ניסחנו את השאלה הזאת בכתב והבאנו אותו למרינבאד". גם מדברי כהנא עצמו ניכר כי ההסכמה לשיתוף פעולה עם קק"ל אינה לכתחילה אלא "בכדי להציל את הנוער". קרי, לא היה כאן ויתור אידיאולוגי וערכי אלא גישה פרגמטית, המתאימה עצמה למציאות של אי יכולתה/רצונה של "אגודת ישראל" להשקיע בהתיישבות בצורה רצינית. בהמשך, נראה כי גישה פרגמטית זו הייתה מרכיב משמעותי בפעילותו הפוליטית והציבורית.

כהנא ועמיתיו מגרמניה באו בדעה נחרצת בעד שיתוף פעולה עם קק"ל. אך דווקא השליחים מן הארץ לא היו מאוחדים בדעתם. כהנא סירב להעלות את ההצעה ללא הסכמה של המתישבים בארץ בהבנה כי ללא שיתוף פעולה איתם, העלאת הנושא תהיה ריקה מתוכן. וכך תיאר זאת: "אני זוכר את הפגישות שלנו לפני התחלת הכנסיה הגדולה. בכנסיה הגדולה הזו הופיעה גם משלחת מארץ ישראל, מהקיבוצים שלנו שקראו לזה גדרה וכפר סבא. אבל לפני שבאו השלוחים מהקיבוצים האלה הגיעו שני חברים מהקיבוצים אשר שהו זמן מה באירופה בשליחות כספית ואלה היו ר' יצחק גרוס יבדל לחיים ארוכים ור' משה שנפלד עליו השלום

²⁰ כל התיאורים בהמשך הפרק מ: ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב'.

[שהיה] ידוע בהשקפותיו, אולי באותה תקופה לא היה בהשקפותיו כל כך קיצוני כמו אחרי כן במשך הזמן [...] ואכן הוא היה אז נתון במסגרת שלנו, אבל התנגד בחריפות לרעיון של עליה להתיישבות על אדמת הקרן הקיימת. שני החברים האלה [יצחק גרוס ומשה שנפלד] במפגש הראשון אתנו, הנציגים שהגיעו מגרמניה לכנסיה הגדולה, באו ואמרו אנחנו לא באים להעלות את השאלה הזאת. כמובן שקשה היה לנו הדבר מאד. אנחנו מגרמניה העלנו את השאלה של ההתיישבות של החברים שיושבים בארץ לדרוש אדמת קרן קיימת, והחברים שבארץ יגידו לנו לא, אנחנו לא מעוניינים ולא רוצים. אני הייתי אז במצב של תסכול זמן מסוים ואפילו הייתי במחשבה אולי עלי לעזוב את הכנסיה הגדולה אפילו לפני פתיחתה, מפני שאינני יכול להתכחש ליוזמה שהייתה לי בכוון הזה. מצד שני אינני יכול לפעול בניגוד לחברים שבארץ".

מי שעודד אותו להמשיך בפעילותו זו "היה חבר אחד שהגיע אז מהארץ, לא מהקיבוצים אבל הוא היה קרוב לנו מאד, הוא קרוב לנו מאד עד היום, ר' שכנא רוטנברג [...]]. הוא בא אז אלי ואמר: תראה אל תזדרז תהיה בשקט, אני חושב שתקבל סיוע רב לשאלה שלכם גם מהחברים שבארץ, וכן היה. כשהגיעו השליחים ישר מהארץ הם הביאו איתם סטנסיל כמו שאנחנו הבאנו, כי ראו את המצב שלהם ובסוף של התזכיר שלהם כתבו: לכן אנו מצטרפים לשאלה שמעלים החברים מהנהלת 'הנוער האגודתי' בגרמניה בקשר לעליה על אדמת הקרן הקיימת".

מעניין שהשליחים בארץ לא העלו כלל את ההצעה, אלא רק הצטרפו להצעה של "החברים מהנהלת הנוער האגודתי בגרמניה" ובראשם כהנא,²¹ מה שמשקף את המשמעות הרבה של הפעילות של כהנא ממקום מושבו בגרמניה, והשפעתה על ההתיישבות בארץ ישראל. דבר זה מובן גם לאור העובדה שרבים מחברי ההתיישבות היו מ"ההכשרות" בפולין, בהם היה כהנא פעיל מאוד.²²

את התגובות הקשות למהלך שיזם המשיך כהנא לקבל מתוך מחנהו ומחוצה לו. כך "לא היה מאושר מהשאלה שלנו גם ד"ר יצחק ברויאר ז"ל [נשיא "פועלי אגודת ישראל" בארץ ישראל באותה התקופה]. כל זה היה עוד לפני פתיחת הכנסיה. אני זוכר פגישה אחת שהייתה לנו אתנו, כשראה את התזכיר הזה אמר כלשונו, כדרכו – אני אגיד את זה בגרמנית: [...] (על הצעד הזה אי אפשר לומר את הברכה " אשר יצר"). [...] אני זוכר שפגשתי במרינבאד אחד ממנהיגי היהדות החרדית, לא אזכיר שום אזכורים שיכולים לזהות אותו מפני שכואב לי עד היום מה ששמעתי ממנו. פגשתי אותו במדרגות המלון שגרנו בו, הייתי קצת מקורב אליו מבחינה מסוימת, הוא פוגש אותי ואמר לי: אם יהדות גרמניה חושבת שהיא צריכה לעלות לארץ ישראל למה

²¹ כך גם ב: פונד, פירוד, 132.

²² שם, שם.

היא צריכה לערב אותנו בכל העניינים האלה? הייתה קשיחות ואטימות כזו ואי ראיית הנולד. אני חושש שאותו מנהיג עצמו נספה באחד ממחנות השואה, לא הייתה ראייה נכונה של הדברים לצערי הרב".

הוועידה החלה ושאלת קרקעות הקק"ל עלתה על שלחן הדיונים. "כשהשאלה הזו עלתה אז הייתה צריכה מועצת גדולי התורה לדון בדבר, ואכן התכנסה ישיבה של מה שקרוי ישיבת מועצת גדולי התורה, התכנסה ישיבה גדולה רבת משתתפים ובישיבה הזו הועלתה השאלה, השתתפו בה בין השאר גם ר' יעקב רוזנהיים ע"ה [נשיא התנועה העולמית] וד"ר יצחק ברויאר ע"ה. בישיבה הזאת קיבל רשות הדיבור אחד השליחים מארץ ישראל, השליח המרכזי של הקיבוצים שלנו, רבה של 'חפץ חיים' אחרי כן, הרב הלל ברוקנטל זצ"ל. [הוא] התחיל להעלות את השאלה של ההתיישבות של הקיבוצים והבעיה של ההתיישבות על אדמת קרן קיימת. אני מספר דברים אלה בהסתייגות מסוימת, כלומר אני מוסר את הדברים האלה לארכיון ואינני יודע אם יגיע, בוודאי עכשיו לא הגיע הזמן, אינני יודע מתי יגיע הזמן שהדברים האלה הם ראויים לפרסום. אני חושב שלפני פרסום הדברים האלה, אם יתפרסמו אחרי שנים, יהיה צורך להתייעץ באיזו שהיא אישיות רבנית עד כדי כמה מותר לפרסם את הדברים האלה. ואני מוסר אותם לידיים נאמנות של הארכיון של 'חפץ חיים', שהדברים האלה לא יגיעו לפרסום אלא אם כן יתייעצו עם אישיות רבנית מוסמכת, שהיא תסכים לפרסם את אותם הדברים. אבל מתוך כך שאינני חושב שיהיה מישהו שיתעד את הדברים האלה בדרך אחרת, אני חושב שאני מוכרח להביא את הדברים האלה לידי ביטוי בהקלטה הזאת".

אמנם הריאיון נערך כ-48 שנים לאחר התרחשות האירועים אך מעניין לראות עד כמה הם היו משמעותיים ורגישים מבחינתו גם אז. את הדברים הוא מסר לארכיון בלבד, מתוך הבנה שעוד לא הגיע הזמן לפתוח את הדברים לציבור, בגלל רגישותם. הדברים מפורסמים פה לראשונה אך מזה שנים הם נגישים לציבור הרחב בארכיון קיבוץ "חפץ חיים". התיאור המפורט של אירועי הוועידה מדגיש את נפיצות השאלה שהעלה כהנא ועוצמת הרגישות האידיאולוגית הטמונה בה, וניתן להבין את אי רצונו בפרסומו באותו הזמן. וכך סיפר: "הייתה ישיבה רבת משתתפים, באמצע דבריו של הרב הלל ברוקנטל ע"ה [עליו השלום] התפרץ אחד הרבנים והתחיל בצעקות, כאב לו העניין, אני מבין אותו, קרן קיימת וקרן היסוד הייתה בעיה חמורה מאד בשעתו. צריך לזכור את זה וצריך לדעת את זה. זו הייתה בעיה השקפתית קשה והיה מאבק קשה מאד עם הציונות מבחינה השקפתית. הציונות גזלה נוער שלנו והיינו צריכים להיאבק אתה ולהילחם אתה. התפרצות זו גרמה להתפרצויות אחרות והדברים הגיעו לידי כך שהופר השקט לגמרי, עד שקם ד"ר יצחק ברויאר ז"ל ואמר, 'אני מבקש שאנחנו נקיים את הישיבה הזאת בנוכחות חברים של מועצת גדולי התורה ולא של שאר רבנים', הוא אולי לא אמר את המילים 'של שאר רבנים' אבל לזה הוא התכוון, מפני שהשתתפו בישיבה רבנים רבים שהגיעו לכנסיה הגדולה. כדי לצמצם את החוג ולדאוג לסדר מתאים של ניהול הישיבה, הציע ברויאר מה

שהציע, קם אז רבה של פרזיוב פיאטריקוב, הוא היה עדיין רבה של פרזיוב, הרב לאו הי"ד זצ"ל, אביו של הרב לאו רבה של נתניה, קם אז והתרעם מאד על הדברים האלה: 'אולי תביאו לכאן משטרה פרוסית שתוציא אותנו מכאן' ואני זוכר שהיו חילופי דברים לא נעימים בעניין. בכל אופן הדברים הגיעו לידי כך שר' יעקב רוזנהיים קם והציע הצעה, 'אני מציע שהישיבה תתנהל מעכשיו רק על ידי רבנים ובמסגרת של רבנים גרידא וכל אלה שאינם רבנים יעזבו את האולם'. הצעה זו התקבלה על ידי כל אלה שלא היו רבנים, והחלו לעזוב. אני חשתי שאחד האישים הדגולים שהערכתי אותו אז ואני מעריך אותו עד היום - גם אחרי פטירתו - עד מאד הרב משה בלוי ז"ל,²³ חשתי שהוא יישאר באולם, והוא ודאי דובר של המתנגדים, ולא יהיה דובר של המצדדים בעד עליה על אדמת קרן קיימת מתוך ארץ ישראל, ואז ההצעה הזו ודאי נידונה לשלילה. קמתי ואמרתי, ישב מולי רבה של נירנברג, הרב אברהם קליין זצ"ל, ואמרתי, 'הרב מנירנברג, הנה הרב ברוקנטל הוא רב, רב בקיבוץ שלנו הוא בוודאי יכול להישאר'. רבי משה בלוי ע"ה היה פיקח עצום, כששמע את המילים האלה הוא קם ועזב את האולם, גם הרב ברוקנטל עזב את האולם. זו הייתה ההזדמנות המפורסמת שרבי אלחנן וסרמן הי"ד רצה לעזוב את האולם, הוא אמר: 'אני לא רב, מי אני שאני משתתף?' ורק בקושי - נדמה לי - השפיעו עליו שהוא יישאר בישיבה.

הישיבה הזו התקיימה שלא בנוכחותנו, אני קבלתי עליה דו"ח מסוים מהאדמו"ר מסדיגורא, סדיגורא-וינה זצ"ל, שלא פעם סיפר לי על המשך הישיבה, העניין כאב לו מאד, הבעיה כאבה לו מאד, הוא ראה אותה והוא חשש שהדבר לא נידון בצורה רצינית ביותר. התקיימה, הוא אומר, ישיבה ביום ששי, [...] דנו בעניין. כשהישיבה התקיימה התחילו פתאום להוציא שעונים ואמרו, 'מוכרחים להפסיק, צריכים ללכת למקווה ולהתכונן לשבת'. אומר הרבי מסדיגורא, אני קמתי ואמרתי, 'רבנותי, אני בוודאי מאלה שמקפידים ללכת למקווה בערב שבת. אבל פעם היה שעון, היו צריכים להוציא שעון מהכיס, היו צריכים לפתוח את הכיסוי הראשון של השעון את הכיסוי השני שלו כדי להסתכל מה השעה ועל פי זה לכוון, היום יש לכל אחד שעון יד ובין רגע יודע שכבר מאוחר, ויש לו כבר תירוץ שהשעה מאוחרת והוא לא יכול להשתתף ולא יכול לדון בדברים. ישנה כאן שאלה גורלית של צעירים, איך אנחנו נתעלם ממנה, ואיך אנחנו לא נדון בה, ואיך אנחנו לא ניתן להם תשובה? לא עזר לי', אמר הרבי מסדיגורא, 'הישיבה הופסקה והשאלה לא עלתה יותר על הפרק'. לשאלה לא ניתנה תשובה בכנסיה הגדולה הזאת.²⁴

בכנסיה זו לא התקבלה שום החלטה לגבי שיתוף פעולה עם המוסדות הציוניים, אך לראשונה עלתה השאלה בפומבי על שולחן הדיונים של ראשי "אגודת ישראל". כהנא, שלא הסכים ללכת בתלם ולקבל את אי-החלטת

²³ מנהיג "אגודת ישראל" בירושלים, שהיוותה אופוזיציה ל"פועלי אגודת ישראל" בארץ.
²⁴ עוד על אירועי הועידה במרינבאד והסערה שחוללה שאלת ארץ ישראל עיין ב: שלם, **אי של אפשר**, 161-166.

הוועידה, המשיך להוביל את המאמצים לעלייה על קרקע קק"ל, אך הוא טרם ידע איזה מחיר אישי יקר הוא עתיד לשלם על כך.

כהנא מתגייס לעזרת "מחנה ישראל"

במקביל לניסיונותיו להעלות את נושא אדמות הקק"ל, בכנסיה, התגייס כהנא לעזור לקבוצה בגדרה בבקשתה מ"אגודת ישראל" לאשר את התיישבותה ב"מחנה ישראל". זאת, על אף שלא האמין שניתן עוד להצילה. וכך תיאר את מהלך העניינים: "אבל היה המשך אחר בכנסיה הגדולה. הזכרתי מקודם שהיה גרעין מהקיבוצים שלנו, הקיבוצים שלנו שעצמם היו גרעינים קטנים וחלשים, אבל ניסו לעשות הכל כדי להגיע לידי התיישבות ושיעלו על אדמת 'מחנה ישראל', חשבו שיכולים על ידי זה לרכוש את 'מחנה ישראל', ויוכלו להכשיר אותם בסופו של דבר להתיישבות במסגרת 'אגודת ישראל'. אני ראיתי בזה דבר שלא יוכל להתבצע, אולי מפני שחייתי את 'מחנה ישראל' שנים רבות לפני כן, ראיתי את מכירת אדמות 'מחנה ישראל', איך שהאדמה נמכרת לאנשים פרטיים, וידעתי ש'אגודת ישראל' לא תוכל לשאת את המעמסה הזאת, האדמות לא היו שייכות ל'אגודת ישראל' אלא לאנשים פרטיים. אני לא מדבר עכשיו על 'מחנה ישראל' זה לא מענייני ולא אערער עכשיו דברים נעימים או לא נעימים שהיו בהקשר לזה. אני הייתי משוכנע שדבר זה לא יתכן, היו חברים צעירים, אולי צעירים ממני, אולי אידיאליסטים יותר ממני, שהם חשבו צריך לנסות. התקיימה ישיבה מוקדשת לענייני ארץ ישראל בערב אחר, הוא היה הערב המרשים ביותר בכנסיה הגדולה לדעתי ולדעת כולם. אני זוכר את האולם הגדול והיפה המאוכלס על ידי מאות מדברנא דאומתא, גדולי ישראל, נציגים של היהדות התורתית, בערב זה הנואמים הראשיים היו שני אישים דגולים, שני נואמים מזהירים כל אחד כדרכו, הרב משה בלוי ע"ה וד"ר יצחק ברויאר ע"ה, והיה ויכוח על ענייני ארץ ישראל. ישב בראש הרב יצחק מאיר לוי ע"ה [ממנהיגי 'אגודת ישראל העולמית']. אני נרשמתי לרשות הדיבור, אני רציתי לעלות אז ולדבר על כך ש'מחנה ישראל' אינו פתרון וצריך לשאוף לפתרון, ורציתי להעז ולדבר על כך בגלוי, צריך לשאוף לפתרון להתיישבות באמצעות ובעזרת הסכם עם 'הסוכנות היהודית'. נרשמתי לדיבור וקבלתי פתק מהרב לוי עליו היה רשום שאני רשום בתור רביעי או חמישי ברשימת הנואמים, ואז פנו אלי החברים מהקבוצים שידעו שאני עומד לנאום ומה שאני עומד לנאום מטעמם וביקשו ממני לוותר, הם רוצים למרות הכל לנסות את ענין 'מחנה ישראל', אני כמובן לחברים מארץ ישראל נכנעתי. אמרתי לרב לוי שאני מוותר על רשות הדיבור. אחרי כן ארגנו גם כן ערב מיוחד אשר בו הופיע כנואם הראשי רבה של המבורג, הרב יוסף קרליבך הי"ד, אחד הנואמים המובהקים והמזהירים ביותר שנאם אז. ואז העלו החברים את ענין 'מחנה ישראל' וקיוו שייושעו מ'מחנה ישראל'".

לאחר הכנסיה, נחתם זיכרון דברים בין "אגודת ישראל" לקבוצה ובו הציעה "אגודת ישראל" סכום כסף להקמת הקיבוץ, אך "דבר מן ההסכם לא בוצע, ואפילו המסמכים לא נשמרו".²⁵ חברי הקבוצה פנו בעצמם ל"קרן הרברט סמואל" ול"התאחדות עולי גרמניה" וביקשו סיוע להקמת הישוב. בקשתם נענתה ואושר סכום כסף גדול, אך הותנה בהצגת מכתב רשמי מ"אגודת ישראל" המבטיח שאכן אדמת "מחנה ישראל" תימסר לידי חברי הקיבוצים. אך גם הבטחה כזו לא נתקבלה על ידי מוסדות "אגודת ישראל".²⁶

הפירוט הרב של כל פרטי הסוגיה בוועידה, זמן רב כל כך לאחר התרחשותם, מראה יותר מכל עד כמה היה אירוע זה מכוון בפעילותו הציבורית של כהנא. בולטת העובדה שכבר בפעם הראשונה שהופיע בוועידה כנציג ציבור, בחר כהנא ללכת עד הסוף עם דרכו ומחשבותיו ולא תגר את באי ורבני הוועידה המכובדים ובעלי המעמד הרם. נראה כי תחילת דרכו סימנה גם את המשכה.

בשולי ההתרחשויות: פעילות בערוץ הרבני-תורני

שנת תרצ"ח (1937-1938) הייתה שנת שמיטה. לראשונה התמודדו המתיישבים ב"מחנה ישראל" עם המשמעות של השבתת כל העבודה החקלאית למשך שנה שלימה. בנוסף, הם חששו מהשתלטות ערביי הסביבה על הקרקעות בהיעדר עיבוד וחרישה מצדם. תחילה ביקשו המתיישבים למכור את הקרקע ל"רבנות הראשית" שימכרו את הקרקע לגוי וכך יוכלו להמשיך לעבד אותה, על פי פסיקתו של הרב קוק. אולם, "אגודת ישראל" לחצה עליהם שלא למכור, כיוון שהתנגדה להיתרו של הרב קוק.²⁷ במצוקתם פנו לרב קלמן כהנא. "בחודש שבט תרצ"ח [פברואר 1938] קבלתי מכתב אזעקה ממחנה ישראל (היה זה עוד לפני עלייתי ארצה) ובו תיאור המצב ובקשה להבהירו לגדולי הדור שבחו"ל. פניתי מיד לרבן של כל בני הגולה, הגאון רבי חיים עוזר גראדזענסקי זצ"ל".²⁸

במכתב כתב כהנא בין היתר:

רצוף בזה העתק מכתב אשר קבלתי לפני כמה שעות מחבר אחד אשר במחנה ישראל, ואשר גם היה מנהל החברה שם עד היום, שבאו למי"י [מחנה ישראל] חברים מהקבוצים בגדרה ובכפר סבא,

²⁵ מרקוס, **לעבדה**, 71.

²⁶ שם, 69.

²⁷ לגבי השבתת החקלאות בשנת השמיטה הייתה מחלוקת בקרב רבני ארץ ישראל. הרב אברהם יצחק הכהן קוק הוביל פסיקה שעל מנת לקיים את ההתיישבות בארץ ניתן למכור את הקרקעות לגוי ובכך לאפשר את המשך העבודה החקלאית, כיוון שהאיסור בתורה הוא רק על שדות של יהודים. אולם, רבנים אחרים, בהובלת רבני ירושלים ולאחר מכן "החזון איש", אסרו את מכירת השדות לגוי. המשמעות הייתה השבתה מלאה של החקלאות לשנה שלמה על ההשלכות הכלכליות הטמונות בכך. "אגודת ישראל" באופן עקבי פסקה לאיסור בנושא זה ונתקלה בבעיות קשות בכל שנת שמיטה מחדש.

²⁸ כהנא, **האיש וחזונו**, סא.

לשם הכנת והכשרת הקרקע להתישבות... והנה ידוע לי כי כ"ג [כבוד גאונו] פנה לפני כחצי שנה לנשיא האגודה מהור"ר [מורי הגדול ורב רבי] יעקב רוזנהיים נ"י [נרו יאיר] בדבר השמיטה שבמ"י [שבמחנה ישראל], ואז דנו על נחיצות של 500 פונט אנגליים ואמרו, כי אם ימסרו הכסף לידי החברים דהתם [ששם] יוכלו לשבות בשנה זו כהלכתא, והנה, מלבד שהכסף הזה לא ניתן להם, יראה להדר"ג [להדרת גאונו] בהעתק המולט בזה, כי יש עוד קשיים רבים וגם גדולים...²⁹

וכה הייתה תשובת הרב גרודז'ינסקי :

ב"ה אור ליום ב' כ"ב שבט תרח"ץ [24 בינואר 1938]

הוד כבוד הרב החכם השלם וכו' מו"ה [מורנו הרב] קלמן ד"ר כהנא שליט"א בפולדא.

אחדשה"ט [אחרי דרישת שלומך הטוב], יקרת מכתבו מיום י"ז שבט [19 בינואר 1938] הגיעני ביחד עם המכתב הרצוף ממחנה ישראל ע"ד [על דבר] בקשתם ושאלתם להתיר להם חרישה באר"י [בארץ ישראל]. כידוע שהרבנים [...] הסכימו לשבות בשנה זו כהלכתא, רק לבקש עזרה מן החוץ ובאתי בחליפות מכתבים אודות זה עם ידידי הגאון בעל המח' ס' חזון איש שליט"א המתגורר בבני ברק והוסכם אז לעורר בכל תפוצות הגולה לתומכם, והרב הגאון ר' אליעזר סילווער שי[חיה] אב"ד [אב בית דין] דק[הילת] סיסניאטי הבטיח להתעסק בזה. לע"ע [לעת עתה] שלח רק מאתיים דולר על שם ר' יעקב הלפרין נ"י בתל אביב. וגם מצדי המציאו בתל אביב איזה סכום בעד שומרי שביעית ע"י הגאון בעל "החזון איש" שי. עתה כאשר שלח אלי העתק המכתב של החבר יודא ליב יעקבי אודות זה לה"חזון איש" ואבוא אתו בחליפת מכתבים אודות זה. ובהיותו שם סמוך ונראה ויודע את המצב אשמע מה בדעתו, ואז אראה מה לעשות בגין זה.

והנני מוקירו ומכבדו הדוש"ת [הדורש שלום תורתו] ואשרו כל הימים

חיים עוזר³⁰

את חשיבות המכתב והתשובה תיאר כהנא: "כשהייתי בכניסה הגדולה, נסעתי אז ברכבת יחד עם אחד החברים שלנו [...] יעקבי קרימסקי, אחד החברים במחנה ישראל. גם הוא בא לכניסה הגדולה ונסענו יחד. הוא טינה בפני על בעיות מחנה ישראל בקשר לשמיטה. אז כתבתי מכתב לרבי חיים גרודז'ינסקי זצ"ל, וקבלתי ממנו תשובה, שהדפסתי אחרי כן בספר 'האיש וחזונו'. למה הדפסתי אותם שם? יש לי 3 מכתבים מרבי חיים

²⁹ כהנא, האיש וחזונו, סא-סב.

³⁰ מרקוס, לעבדה, 164-165.

גרודזינסקי. אחד בקשר של העברה (טרנספר) של כספים מגרמניה לארץ ישראל באמצעות קק"ל, קק"ל הייתה אז פסולה והייתה שאלה הלכתית האם מותר להעביר. אחד בקשר לשמיטה ואחד אחר כך מהארץ בקשר להתיישבות על אדמת קק"ל. בכל שלושת מכתבים אלה קבלתי תשובה אחת: בארץ ישראל בבני ברק ישנו 'החזון איש', תלכו אליו ותשאלו דעתו ומה שמורה לעשות תעשו. 'החזון איש' לא היה מוכר עדיין כל כך, קרימסקי הכיר אותו. הוא ידע מי זה 'החזון איש', הוא היפנה אותי אז ל'חזון איש', ולכן כשזכיתי לעלות ארצה, ראשית דרכי הייתה ל'חזון איש'. אבל לא רק מהבחינה זו שלי, אלא בתוך הקיבוצים בגדרה ובכפר סבא היה כבר מקובל פסק דינו של 'החזון איש', ובעיקר בקשר לשמיטה".³¹

ב- 24 באפריל 1938, כ"ג ניסן תרצ"ח, מספר חודשים לאחר המכתב על השמיטה, ולאחר שראה ששום דבר לא התקדם מאז סיום הכנסיה הגדולה, פנה כהנא שוב לרב גרודזינסקי על מנת שיעזור למתיישבים לפתור את בעיית ההתיישבות בקרקעות קק"ל. "הרשיתי לי בתור חבר הנהלת 'הנוער האגודתי' בגרמניה, שהיה הארגון החלוצי של ה'עזרא' ו'צעירי אגודת ישראל' בגרמניה לפנות בעניין הזה לגאון הדור רח"ע [ר' חיים עוזר] זצ"ל, והנה תשובתו:

ב"ה יום א' כ"ג ניסן תרצ"ח.

הוד כבוד הרב החכם השלם מוה"ר [מורנו הרב] קלמן כהנא נ"י ישא ברכה מאת ד'.

אחדשה"ט. יקרת מכתב מא' דחווה"מ [של חול המועד] הגיעני אתמול. ע"ד [על דבר] שאלתו הנה השבתי את הסכמתי ל'פועלי אגודת ישראל' באר"י [בארץ ישראל], למסור את כל הספקות שלהם לחוות דעתו של הגאון בעל 'חזון איש' שליט"א ונכללת בזה גם השאלה אשר העריך לפני מעכ"ת [מעלת כבוד תורתו]. ואם יש למעכ"ת עוד טעמים ונמוקים יכול לכתוב בזה ל'חזון איש' שליט"א.

ואומר שלי' [ם] וברכה ולמעכ"ת כנפשו היקרה וכנפש מוקירו ומכבדו הדי"ש [הדורש שלומן].

חיים עוזר"³²

מכתבים אלה היוו את תחילת קשריו של כהנא עם "החזון איש", אשר השפיע רבות על דרכו ופעילותו האישית והציבורית בהמשך דרכו.

³¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

³² כהנא, האיש וחזונו, סג.

ממכתבים אלה ניתן לראות גם את מעורבותו הגדולה של כהנא בנעשה בארץ עוד בזמן שהותו בגרמניה, ואת מעמדו הציבורי אתו הגיע לארץ.

בארץ ישראל

העלייה לארץ וההכנות אליה

כאמור בפרקים הקודמים, כבר באוגוסט 1934, טרם נישואיו, בדק כהנא את האפשרות לעלות לארץ. לאחר נישואיו עם חנה "חשבנו כבר על עליה לארץ ישראל. לא היה קל לקבל סרטיפיקטים, אבל אחרי שהיו לנו קשרים עם שני קיבוצי הכשרה שהיו בארץ, בגדרה ובכפר סבא, ואחרי שהתברר שקשה להישאר בגרמניה, קיבלתי בסופו של דבר סרטיפיקט בשבילי ובשביל בתי הבכירה שהייתה אז בת שנתיים. אשתי חנה הייתה אז אחרי לידה ולא יכלה לעלות. הצלחתי ברוך ה' אחרי חצי שנה לקבל גם סרטיפיקט בשביל אשתי ושתי התאומות שנולדו לפני עלייתי ארצה, אני עליתי בשבוע האחרון של תרצ"ח ארצה, ובפורים תרצ"ט התאחדנו ברוך ה'".¹

כפי שתיאר כהנא, העלייה לארץ הייתה מורכבת אפילו בשבילו. באותה התקופה היה קשה מאוד לקבל סרטיפיקטים. הרצון של רבים לעזוב את גרמניה הנאצית, במקביל לצמצום המכסות של הבריטים, הביאו לקושי הגדול בהשגת סרטיפיקט. בנוסף, ממשלת בריטניה הפקידה בידי התנועה הציונית את הסרטיפיקטים, ואגודת ישראל הייתה צריכה להיאבק על קבלתם.² רק כעבור שנתיים מבקשתו הראשונה, קיבל כהנא את מבוקשו. באמצע ספטמבר 1938, בשבוע האחרון של תרצ"ח, עלה כהנא עם בתו, שפרה.³ לאחר חצי שנה, בתחילת מרץ 1939, פורים תרצ"ט, עלתה גם חנה אשתו עם שתי בנותיו התאומות, שרה ומרגלית, והמשפחה התאחדה. חצי שנה לאחר מכן, פרצה מלחמת העולם השנייה.

לפני עלייתו ארצה ביקר כהנא אצל רבו מבית המדרש לרבנים, הרב יחיאל ויינברג, על מנת להיפרד ולהתייעץ אתו לקראת העלייה. בפגישה זו "הטיל" עליו הרב ויינברג לכתוב ספר על "מצוות התלויות בארץ"⁴ וחשף אותו לראשונה לפרטי מחלוקות שהיו רלוונטיות לחיים הדתיים בארץ ישראל. וכך הוא תיאר זאת: "אני זוכר, דיברתי אתו, הוא ישב בספריה שם למד כל היום. ישבתי אתו, בכיתי לפניו בעצם, הנה [אני] עולה לקיבוץ וצריך שם לפעול, המקצוע של מצוות התלויות בארץ לגמרי זר לי, לא למדו מצוות התלויות בארץ

¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א.

² עדה גבל, **חרדים**, 47.

³ סיפור עובר במשפחה על כך שהנריטה סולד, יו"ר עלית הנוער, היא שסידרה לחנה ובנותיה את הסרטיפיקטים. לימים, בעת המחלוקת הגדולה על "ילדי טהרן" (1943), נמנע כהנא מלדבר על סולד באופן אישי, על אף המחלוקת החריפה של "אגודת ישראל" אתה, בטענה כי עשתה עמו את החסד הזה. מקור הסיפור לא ברור.

⁴ מצוות שניתן לקיימן רק בארץ ישראל, לרוב מצוות הקשורות בעבודת אדמה. עם חזרת עם ישראל לארץ ישראל, עלו התמודדויות הלכתיות חדשות שלא היו קיימות קודם. מכיוון שרוב העליות קודם לא היו חרדיות, התמודדויות אלו צפו ביתר שאת, בין היתר, בהתיישבות בגדרה ובכפר סבא.

[...] אז בחוץ לארץ הייתה זרות גדולה, על זה התלוננתי, איך אני יכול לעמוד בזה. אז אמר לי הרב ויינברג זצ"ל, חכם עדיף מנביא, [...] (אתה תכתוב ספר). הסתכלתי, זה היה בשבילי כל כך מוזר איך אני מגיע לזה, אבל ברכת צדיק נתקיימה.⁵ בשיחה זו קיבלתי גם הכוונות מסוימות, אני זוכר כשאמר לי, כשתכתוב ספר, תכתוב שאסור לחלוב בשבת. אמרתי, האם אין חליבה על אוכל? היה אצלנו 'ההד' וממנו שאבנו הרבה ידיעות על מה שמתרחש בארץ. ואמרתי: שם פורסם מכתב מהרב קוק שאסור לחלוב בשבת. הוא הביא לי אז, הפעם הראשונה שראיתי את הספר הזה, את 'פאת השולחן' על שביעית עם הרידב"ז. הוא הראה לי את הקדמת הרידב"ז, שם הוא כותב על הוויכוח שלו עם הרב קוק בעניין שמיטה. הרידב"ז דבק בשמירת השמיטה והתנגד ל'היתר המכירה'. הוא הראה לי את הדברים בפנים הספר וראיתי אותם בפעם הראשונה.⁶

את חששו הגדול של כהנא מהתמודדות הלכתית עם "מצוות התלויות בארץ" תיאר כהנא בהקדמה ללקט הלכות הראשון שכתב, בשם "הלכות כלאיים וערלה": "וידוע כי בשנים האחרונות עלה ת"ל [תודה לאל] מספר הגון (כ"י [כן ירבו]) של שומרי תורה ומצות לארה"ק [לארץ הקודש], ונתאחו בקרקע ארץ ישראל, אך חלק גדול מהם, אף אם שנה ולמד, אין להם בעלותם לארץ, ידיעה מספקת מהמצות הנוהגות בחקלאות, ובענפים התלויים בה, מאחר שלא עסקו בהם בהיותם בחוץ לארץ, וגם מפני שחלק גדול מהמצוות הנ"ל ניתן רק בשביל ארץ ישראל, ולא נהג בחוץ לארץ. והדברים מגיעים לפעמים אפילו עד לידי כך, שרבים אינם יודעים מתי ובאיזה אופן עליהם לשאול שאלה, ומכש"כ [ומכל שכן] שאינם יודעים איך להתנהג למעשה".⁷ את עיסוקו הנרחב בהלכות אלו המשיך כל חייו, כתב ספרי הלכה רבים, הגיה מהדורות של ספרים קודמים, הקים מכון לימודי בנושא והיה ידוע כמקור ידע בלתי נדלה בתחום זה.

ימים ראשונים

עם עלייתו לארץ פנה כהנא להתיישבות "הנוער האגודתי" בכפר סבא והחל להשתלב בעבודות כפועל מן המניין. "על התקופה הזו אפשר לספר רבות. אינני יודע במה להתחיל ומה לספר. אני יודע שהתקופה הראשונה בכפר סבא הייתה תקופה של עבודה. השתלבותי שם בעבודה, עבדתי בגן ירק, הלכתי לקטיף בפרדסים. הייתי די מבוקש על ידי הפרדסנים. היו רבים שלא אהבו מישהו ממושקף, אינו רואה את התפוז

⁵ בשנת תשכ"ו הוציא כהנא את ספרו "מצוות הארץ" על מצוות התלויות בארץ. בפתחת הספר הזכיר את פגישתו עם הרב ויינברג ומשאלתו שהתגשמה. "בעמודי לעלות מגיא ההריגה באירופה לארץ הקודש, בסוף שנת השמיטה תרצ"ח, נסעתי למורי ורבי הגאון מהור"ר יעקב יחיאל ויינברג שליט"א, ראש בית המדרש לרבנים בברלין, מחבר שו"ת 'שרידי אש' ועוד ספרים, כדי לקבל ממנו ברכת פרידה. הבעתי צערי לפניו על כי חסרים ספרים בהם מרוכזים דיני המצוות התלויות בארץ. ואז אמר לי מורי הגאון שליט"א, שעלי לחבר ספר כזה. הדבר היה בעיני כמשאלה שאינה ניתנה לביצוע על ידי, אבל גאון וצדיק אמר דברי". הרב קלמן כהנא, **מצוות הארץ** (תל אביב: הוצאת ספריית, תשכ"ו), ה'.

⁶ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א.

⁷ הרב קלמן כהנא, **הלכות כלאים וערלה** (ירושלים: דפוס בית היתומים דיסקין, ת"ש), הקדמה.

על העץ. אף על פי כן כנראה שנתנו בי אמוון, והיו גם אנשים די יקרים בין הפרדסנים האלה. הם ראו בסופו של דבר אברך צעיר, מכנה עצמו רב וכן הלאה, ועובד עבודה גופנית וצריך לקרב אותו. ככה היו באמת ביניהם כאלה שקירבו אותי והיו גאים ודאגו שאקבל את העבודה ואת יום העבודה. יום עבודה היה אז דבר שחיפשו אותו והיו שבעי רצון כשקיבלו אותו".⁸ את מצרכיהם קנו חברי הקיבוץ במכולת בכפר סבא, לשם היה מגיע גם כהנא לשאת עם כולם את המצרכים. אנשי המושבה העירו, שאין זה נאה לשלוח את הרב לחנות המכולת.⁹ במקביל, החל לשמש כרב הקבוצה והחל לפתח קשרים עם רבני ארץ ישראל, במיוחד עם הרב אברהם ישעיהו קרליץ, "החזון איש". כאמור בסוף הפרק הקודם, עוד קודם הגיעו לארץ, קיבל הנחיה מרבו, הרב חיים עוזר גרודז'ינסקי, שישב בוויילנה, ליטא, "למסור את כל הספקות שלהם לחוות דעתו של הגאון בעל 'חזון איש' שליט"א".¹⁰ ואכן, כשבועיים וחצי לאחר עלייתו ארצה, החל לערוך ביקורים סדורים אצל "החזון איש" בבני ברק ולהעלות על הכתב את ההלכות שהתחדשו אצלו בעניינים השונים: שמיטה (היה זה שנה אחרי שנת השמיטה), בטחון, שבת, קשיי ההתיישבות ועוד. וכך סיפר על הגעתו אל "החזון איש": "אז כשעליתי לארץ ראשית דרכי הייתה אל 'החזון איש'. זה קל לומר, ראשית דרכי. אז הנסיעה עלתה ביוקר, היא עלתה איזה גרושים או מילים כפי שקראו אז, וגרושים ומילים לא היו בנמצא. לא היה פשוט לנסוע. אני הייתי שבוע ימים כשעליתי ארצה אצל אחותי בחיפה, נשארתי בראש השנה בחיפה ואחרי זה נסעתי לכפר סבא. נדמה לי אחר כך ביום אחר הייתי צריך לנסוע לתל אביב עם חבר, ובדרך נכנסתי לבני ברק ל'חזון איש'. מה שהיה בשבילי הקשר עם 'החזון איש' זה כל אחד ואחד יכול להבין. כל אחד ואחד יכול לראות דברים שפרסמתי במשך השנים אחרי כן. הייתה לי זכות מיוחדת שקרבני 'החזון איש' אליו וזכיתי בקרבה זו".¹¹

בהמשך, החל גם במשלוח מכתבים עם שאלות ל'חזון איש' כשאת מכתבו הראשון אליו חתם במילים "והנני בא בזה עה"ח [על החתום] בברכת הדיוט ובקידה ובהשתחויה[ה] ובברכת צו"י [ציון וירושלים], המתאבק בעפר רגליו, הקי קלמן כהנא".¹² קשרין עם "החזון איש" העמיקו עם השנים והוא היה לבן בית אצלו, ואף הוציא לאור ספרים עם פסקי ההלכה שלו, בעיקר בנושאי "מצוות התלויות בארץ" ו"טהרת המשפחה". על אחד מהביקורים הללו סיפר כהנא: "כאשר החמיר המצב [הכלכלי, בעקבות שנת השמיטה] אמר לי 'החזון איש': תצאו לקטוף.¹³ אמרתי לו: אתה מטיל עלי אחריות חמורה מאוד, אני מפחד שמא אני אקל יותר מדי. אז הוא ענה: תזהר שלא תחמיר יותר מדי. ואני זוכר דבריו אלה היטב. ביום ט' במרחשוון [3 בנובמבר 1938]

⁸ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

⁹ מרקוס, לעבדה, 96.

¹⁰ כהנא, האיש וחזונו, סג.

¹¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

¹² בנימין כהנא, קובץ תורת-חשק (חוברת במהדורה משפחתית, תשע"ז), 10. נמצא בבית המחבר.

¹³ היה זה לאחר שנת השמיטה, והיה אסור לקטוף את הפירות שגדלו בשנת השמיטה. מאחר וחקלאים אחרים עבדו בשמיטה על פי היתר המכירה של הרב קוק, עלתה השאלה האם מותר לעבוד אצלם בקטיף בעת הצורך.

ה' פרשת לך לך, הייתי עוד פעם אצל היחזון איש, עם החבר אברהם שטרן. תיארתי לו את מצבה החומרי של קבוצתנו שאין לנו סיכוי למצוא שום עבודה בשלושת חודשי הקטיף, והוא התיר לנו את הקטיף בזה הלשון "מעט וועט צו אייך קיין טענות ניט האבן (כלומר, הקב"ה לא יבוא בטרוניה עמכם). כל זה בתנאי שאכן לא תמצאו שום עבודה אחרת ואף אז יש למעט בקטיף כפי האפשר, רק כדי חי הנפש הכי נחוצים".¹⁴

כרב הקבוצה בכפר סבא וכפעיל מרכזי ב"פועלי אגודת ישראל", קשריו עם היחזון איש הביאו לכך ש"החזון איש" הפך לפוסק ומורה דרך מרכזי בקרב חברי הקבוצה והתנועה.¹⁵ באותה התקופה היה היחזון איש מוכר וידוע בארץ, אך עדיין לא היה מנהיג הציבור החרדי בסדר גודל שהיה בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה.¹⁶

גם את קשריו הקודמים עם רבו, משה אויערבך מבית מדרש לרבנים, המשיך כהנא עם הגעתו לארץ. וכך סיפר: "ובאותו היום בקרתי גם אצל מורינו ורבינו הרב הגאון רבי משה אויערבך בפתח תקוה וסיפרתי לו אודות ההיתר, והעירני כי לפי דעתו אין כאן משום סיוע לעוברי עבירה, כי הלא הפרדסנים אינם עבריינים חס וחלילה, אלא הם נוהגים לפי פסק הדין שניתן להם ממורי ההוראה שלהם".¹⁷ בנוסף המשיך וטיפח כהנא את קשריו עם מנהיג "אגודת ישראל" באותה התקופה, יצחק מאיר הכהן לוי, ועמד אתו בקשר מכתבים סביב הגעתו לארץ בשנת 1940 ולאחר מכן בעניינים שונים.¹⁸

העלאת קבוצת הנוער ועבודתו החינוכית¹⁹

כבר בשנת 1936 עלתה האפשרות לקליטת נוער עולה ב"חפץ חיים", אך זו נדחתה עקב מצבו הכלכלי של הקיבוץ ומקומו הזמני.²⁰ כהנא ממקום מושבו בגרמניה ניסה לפעול להעלאת נוער זה. וכך כתב: "בזכרונו עולים אותם הימים (קרי: הלילות), בהם ישבנו על אותה מדוכה, הנקראת עלית נוער. דאגנו לגורל הנוער, אשר לא היה לו עתיד בגרמניה ועמד לצאת ממנה. שאר התנועות מבורכות היו במקומות קליטה לנוער זה והלשכה לעלית נוער סדרה אותן בנקודות שונות בארץ לשם הכשרה ולמודים. ואנו... עזובים היינו. לא יכולנו להראות לנוער את המקום שיקלט בו ועל ידי זה עמדה כל תנועתנו – תנועת החלוץ האגודאי בגרמניה נוער

¹⁴ מרקוס, **לעבדה**, 176.

¹⁵ גבל, **חרדים**, 125-126.

¹⁶ לורנס קפלן, "ר' אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש", בתוך **הגדולים**, עורכים: בנימין בראון וניסים ליאון (ירושלים: מאגנס, 2017), 479.

¹⁷ מרקוס, **לעבדה**, 176.

¹⁸ שם, 101-102.

¹⁹ להרחבה: גבל, **חרדים**, 133-136.

²⁰ שם, 134.

אגודתי בחזקת סכנה. מלבד עליה חלוצית נחוצה היתה לנו כאויר לנשימה עלית נוער אגודאית. אינני יודע אם בארץ לא הכירו את גודל הבעיה הזאת או שלא היו כאן די כוחות לפתור בעיה זו בחיוב".²¹

מיד עם הגיעו לארץ החל כהנא בפעילות להעלאת קבוצת נוער ראשונה דרך "עליית הנוער"²² מגרמניה לארץ ישראל. את הסיבה לדחיפות העניין תיאר: "ראיתי את זה כחובה ראשונה במעלה מפני שהיו תלמידים בישיבת פולדה, ואני יודע שתלמיד אחד שלי היה צריך לעזוב והוא הגיע בסוף לארצות הברית, ואני יודע שאחרי זמן מה נאבד מאתנו, הוא היה אחד הבחורים הטובים ביותר שהיו לנו [...] הוא כבר נפגש איתי בארצות הברית, הוא סיפר לי: כשבאתי לנוי יורק, הייתי אצל קרובים שומרי שבת. בשבועות הראשונים השתדלתי, אחרי כן לא יכולתי [...] בכדי לאכול הייתי צריך לעבוד בשבת, לא הייתה לי ברירה במסגרת זו [...] המצב בארצות הברית היה ידוע וידענו שמוכרחים למצוא דרך איך להעלות אותם לארץ ישראל".²³ שוב אנו רואים כי אחד המניעים העיקריים של כהנא להעלאת נוער ובכלל לארץ ישראל, היה החשש מעזיבת הדת במקומות אחרים.

באותה עת היה הסכם של "אגודת ישראל העולמית" עם "הסוכנות היהודית", לפיו קיבלה האגודה 7% מהסרטיפיקטים עבור חלוצים, אך ילדים ונוער לא היו כלולים בתוכם.²⁴ "עלייתם לארץ ישראל הייתה קשורה לאיזה שהוא הסכם עם הסוכנות היהודית. היינו צריכים לשבור מוסכמות, ונאבקנו קשה על שבירת מוסכמות אלה. אני העזתי אז לנהל משא ומתן עם עליית הנוער, עם גבי [הנרייטה] סולד [מנהלת] עליית הנוער] ועם הנס בייט [עוזרה של סולד]. ניהלנו את המשא ומתן בדרכים שונות עד שהצלחנו לקבל אישור להביא נוער לכפר סבא. [...] גבי ברויאר, אשתו של ד"ר יצחק ברויאר שיתפה אתנו פעולה".²⁵

כהנא וחבריו התעקשו לקבל את הכסף ישירות מ"עליית הנוער" ולא דרך "אגודת ישראל", דפוס שחזר על עצמו כמעט בכל התנהלות כספית מול התנועה. "אנחנו רצינו להיות גם עצמאיים, בלתי תלויים. לא רצינו באפוטרופסות של מרכז אגודת ישראל מפני שחששנו, והיו לנו נימוקים די חזקים לחשוש, שאם הכספים יעברו דרכם, הם יגיעו אלינו אולי בחלקם, אולי גם לא בחלקם. אנחנו היינו למודי ניסיון ולא כדאי להאריך, אלא רק להסביר למה דאגנו שנהיה עצמאיים בשטח זה".²⁶

²¹ הרב קלמן כהנא, "הנוער העולה", **שערים** (30.05.1941) : 2.

²² תנועה ציונית שמטרתה העלאת נוער יהודי לארץ ישראל והכשרתו לעבודת אדמה.

²³ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

²⁴ מרקוס, **לעבדה**, 104.

²⁵ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א'.

²⁶ שם.

על מנת לקבל את הסרטיפיקטים היה עליהם לעמוד בתנאי סף של "עליית הנוער" והממשל הבריטי. בעזרת כסף שקיבלו מ"עליית הנוער" "צריפים למגורים הוקמו, הגן פותח ושימש אחר כך לעבודה בשביל נוער שהגיע [...]". אך בכך לא היה די, "היינו צריכים כמובן קצת לרמות את הממשל המנדטורי, הראינו לו בתים (צריפים צריך להקים), הראינו להם איזה בית בכפר סבא שאנו עומדים לשכור, עשינו הסכם עם בעל הבית שיודיע, עבור סכום קטן, שהוא מוכן להשכיר את הבית הזה. אני מניח שאותו פקיד יהודי שבא לראות ולדווח על כך שידע כמה אמת יש בדברים, והוא דיווח בצורה מתאימה ונכונה, ובסופו של דבר הצלחנו לקבל את עשרים הסרטיפיקטים הראשונים, וברוך ה' כחצי שנה אחר עליית ארצה הייתה קבוצת הנוער הראשונה במסגרת שלנו".²⁷

קבוצת הנוער הראשונה של "אגודת ישראל", 20-22 בנים ובנות הגיעה לארץ בערב פסח תרצ"ט, מרץ-אפריל 1939. עיתון "העתיד" של "פועלי אגודת ישראל" בישר על כך: "עלית הנוער האגודאי מגרמניה ואוסטריה. הקבוצה הראשונה בת שלושים צעיר וצעירה בערך, הגיעה כבר ארצה וסודרה בקבוץ פועלי אגודת ישראל בכפר סבא. ההדרכה החינוכית של הקבוצה הזאת נמצאת בידי ד"ר הרב קלמן כהנא, מראשי הקבוץ. הנוער מקבל כמו כן הכשרה חקלאית במשק הקבוץ. הכלכלה היא בכספי 'הקרן למען עלית הנוער'. בכספים אלו נבנו גם כן צריפים למעונות, אולמי אוכל ולמוד".²⁸

משה ריינמן, אחד הנערים סיפר: "הגענו לקיבוץ בכפר סבא והרב קלמן נקבע כמדריך הקבוצה [...] באותה התקופה הוא היה רבו של הקיבוץ, כי הרב ברוקנטל²⁹ היה אז בשליחות בהולנד, ועתה נעשה גם מדריך הנוער בו".³⁰ "בימי ששי בחודשי הקיץ לימד הרב קלמן הלכות שבת בחקלאות [...] הרב קלמן היה מורה ומדריך קבוצת הנוער במשך כל הזמן. היחסים היו קרובים מאוד. הייתה פעילות רבה של הרב עם הקבוצה, וקשרים חזקים אלה קיימים עד היום".³¹ על מנת לקרב את נערי הקבוצה אל גדולי הרבנים ערך איתם כהנא ביקורים אצל החזון איש והאדמו"ר מסדיגורא בתל אביב "ופעם נסענו לירושלים לבקר את הרב אליהו גליקמן-פרוש".³²

את עבודתו כמדריך הקבוצה סיכם כהנא: "זו הייתה הקבוצה הראשונה שעלתה לכפר סבא, והיא התחנכה בהדרכה שלי. ואני רוצה לומר שאני משקיף היום על התקופה הזאת ובוודאי לא עשיתי הכול מה שיכולתי לעשות, יכולתי לעשות יותר. אולי עסקתי יותר מדי בעניינים ציבוריים אחרים, עסקתי יותר מדי בענייני

²⁷ שם.

²⁸ "בארץ", העתיד (09.06.1939): עמ' 4.

²⁹ רבה הרשמי של הקבוצה בכפר סבא החל משנת 1935.

³⁰ מרקוס, לעבדה, 105.

³¹ שם, 111.

³² שם, שם.

הקיבוץ, הייתי צריך לעסוק יותר בנוער זה, אבל בסופו של דבר אני יכול לומר שאותה קבוצת נוער שנצטרפו אליה מלבד ה-20 עוד אחרים מאלה שעלו עם הוריהם ארצה, הנוער כשהתבגרו יצאו ממנו מבוגרים די טובים ברוך ה', שיסדו משפחות טובות ויפות בישראל, רובם ככולם ברוך ה' בארץ ישראל ורובם ככולם הולכים בדרך התורה. אינני חושב שיש לי על מה להתחרט על אותה תקופה. ומה עוד שבאותה תקופה עסקתי גם כן, מכל מלמדי השכלתי, בהכנה של הרבה דברים בקשר למצוות התלויות בארץ, שהייתי צריך ללמד את הצעירים והצעירות האלה והייתי צריך לרכז את החומר. וברוך ה' מתוך רכוז החומר צמחו דברים אשר אחרי כן פרסמתי אותם, ואני חושב שמצאו מהלכים די נרחבים בצבור שלנו".³³

במאי 1941, סיימה קבוצת הנוער את הכשרתה בקיבוץ. במאמר סיכום מנה כהנא את הקשיים הרבים איתם התמודדה הקבוצה: הטרוגניות חברתית ("הנוער בא מכמה סביבות תרבותיות וחינוכיות") ללא תקופת הכשרה להתאמה וחיבור ביניהם בגלל המלחמה, בעיות כלכליות וחברתיות בקיבוץ בארץ, שאלת המשך ההתיישבות על קרקעות המוסדות הלאומיים והיעדר הכשרה גופנית ורוחנית של הנוער העולה. את הצלחת הקבוצה ראה כהנא בכך ש"מבין 26 חברי הנוער, עזבו אותו רק יחידים, ואלה שעזבוהו, כמעט כולם עשו זאת, כדי להתמסר ללימודים בישיבות, וכבר היום שומעים אנו שהם תופסים מקום חשוב בישיבות המעולות בארץ, וגם אלה מחזיקים את קשרם לקיבוץ מקום הכשרתם ולימודיהם הראשוניים ומקוים עוד פעם לשוב אליו".³⁴

ריינמן סיפר על המשך דרכה של הקבוצה: "עם סיום הנוער השפיע עלינו הרב קלמן להצטרף לקיבוץ. רוב החברים קיבלו את דעתו ונשארו בקיבוץ 'נוער אגודתי' בכפר סבא. מאז נפגשנו כל 5 שנים במסיבת הודיה להקב"ה על שזכינו לצאת מהגולה ולעלות לארצנו הקדושה. בכל התכנסות סיימנו סדר משניות, ובמרכז הפגישה היו דבריו של מורנו הרב קלמן זצ"ל. בפגישה האחרונה בחודש תשמ"ט, לציון 50 שנה לעליית משפחת הרב כהנא ארצה, סיים הרב קלמן את סדר קדשים. קיווינו להיפגש פעם נוספת בשנת תשנ"ד, 55 שנה לעלייתנו ארצה, אך לצערנו תכניתנו לא תצא לפועל. אנו זוכרים את השנתיים שהיינו במסגרת הנוער הודות להדרכתו של הרב קלמן זצ"ל כתקופה היפה בחיינו ומודים להקב"ה שזכינו לכך".³⁵

ב-12 ליולי 1940 נבחר כהנא לוועד הפועל של "פועלי אגודת ישראל" בארץ ולראש מחלקת הקבוצים של התנועה, והתחיל באופן רשמי את תפקידו הציבורי בתנועה. מעניין לראות כי בכתבה בה פורסמה בחירתו

³³ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק א.

³⁴ הרב קלמן כהנא, "הנוער העולה".

³⁵ משה ריינמן, "מורנו וחברנו הרב קלמן זצ"ל", **צור ידיעות-קיבוץ חפץ חיים** (08.09.1991): עמ' 4. נמצא בבית המחבר.

הוא מופיע תחת השם ד"ר כהנא, ולא הרב ד"ר כהנא כפי שנקרא בהמשך. ייתכן שבאותה עת, טרם הוכרה סמכותו ותפקידו הרבני, והיה יותר מזוהה עם תפקידו הציבורי.³⁶

דרכו החינוכית

אסיים פרק זה במאמרו של כהנא בעיתון "העתיד"³⁷ אותו כתב כשבוע לאחר עליית קבוצת הנוער לכפר סבא במאמר חשוב זה, לו קרא "כוון החנוך של הנוער העולה", פרש כהנא את משנתו החינוכית והדרך להגיע אליה בצורה סדורה, אולי בפעם הראשונה. את המאמר התחיל במטרת החינוך הסופית אותה הוא ראה כ"אישיות יהודית מושלמת במדות, חדורת אמונה בקדשי ישראל, המתבטאת גם במעשיה". לשם כך "נחוצה מדה גדולה של ידיעות בתורת היהדות, מדה אשר אי אפשר להגבילה, בהיות תלמוד תורה אחד מהדברים שאין להם שיעור". מטרת החינוך היא ליצור אישיות יהודית עם **אמונה המתבטאת במעשים**, ולשם כך יש צורך ב**ידע תורני** נרחב ככל האפשר.

על המטרה, נראה היה לכהנא כי אין חולק ביהדות החרדית, אך על שאלת הדרך "כבר מתפלגות הדעות, מה שרבים דורשים לשבח, גנאי הוא אצל אחרים". בעוד זרמים רבים ביהדות החרדית היו רואים את דרכם כדרך הנכונה היחידה, "כל זרם וזרם הראה על דרכו כעל הדרך היחידה ושלל את נכונותה של הדרך האחרת", בדרכו החינוכית של כהנא "מכירים אנו בנחיצות הזרמים האחרים בחנוך ולא רק בנחיצותם למעשה, אלא גם להלכה. ואף על פי כן אוחזים אנו בדרך שלנו מתוך הכרח". קרי, על פי כהנא יש מקום לדרכים השונות בתוך הציבור החרדי, והדרך בה הוא בוחר לחנך נובעת מה**הכרח** ולא דווקא מתוך שלמותה האידיאולוגית. בהמשך המאמר פירט כהנא את הדרכים הקיימות, דרך "הישוב הישן" ה"מכירים רק **בחנוך מלא לתורה**. אין הם מכירים בנחיצות החינוך למקצועות או לאומנות... הם **אינם מתחשבים עם המציאות** אשר מחוץ לחוגם וגם אינם משתדלים להקנות לנוער שלהם איזו עמדה מיוחדת בתוך חיי החוץ הללו" (כל ההדגשות במאמר, שלי, י.ג.). כהנא לא שולל את הדרך הזו בחינוכו, ואף מדגיש כי "משתדלים אנו להקנות לנוער את ההבנה לדרך זו, ולא רק את ההבנה, אלא גם הערצה לכל דרכו של הישוב הישן, דרך ללא פשרות וויתורים". אולם, דרך זו אשר "היא שומרת עלינו מהתבוללות, היא המגינה על טהרת המחשבה היהודית וקדושתה", אינה מתחשבת במציאות, ולכן אינה מתאימה לנוער.

³⁶ "בחירת הועד הפועל לפא"י בארץ ישראל", **העתיד** (12.07.1940): עמ' 1.
³⁷ הרב קלמן כהנא, "כוון החנוך לנוער העולה", **העתיד** (06.06.1939): עמ' 2.

מהצד השני נמצא "הזרם החינוכי השני, אשר בתוך היהדות החרדית, זרם התורה עם דרך ארץ לשמה, זרם התורה והעבודה" שסובר "שרק הרבנים העומדים בתוך החיים, גדולי הדור המעורים במציאות החיצונית, יכולים לפסוק לה את הדרך תלך בה". לטענה זו מתנגד כהנא, כיוון שהיא הופכת את ההכרח לאידיאולוגיה ולדרך העומדת בפני עצמה. יתירה מכך, הוא הדגיש כי "אין אנו מכירים בעבודה ובדרך הארץ כמכשיר היחיד לחנוך אשר אי אפשר לוותר עליו ואשר מחויבים אנו בכל מצב שהוא להכניסו לתוך כיוון חנוכנו. במקום שישנה הנחיצות ודאי וודאי, במקום שאינה — **ברצון נוותר עליו ונחנך לחיי תורה במאה אחוז**". וכאן הוא מגיע לדרכו החינוכית.³⁸

על פי כהנא "אנו מחויבים להתחשב עם הסביבה, אשר ממנה יצאנו. סביבה המעורה בחיים והעומדת בתוכם, סביבה הערה לכל השאלות הבאות מהחוץ והדורשות פתרונות להן". אמנם, אף כי גישתו של כהנא פתוחה לסביבה הוא לא עשה זאת "מתוך הכרה שיש בחיי החוץ איזה אידיאל [...] אלא מתוך הכרח חינוכי". באופן מפורש הוא אומר כי "אלו היה בידינו ללכת בדרך זו, דרך שיש בה משום מסירות נפש, היינו הולכים בה. אבל אין אנו רואים את האפשרות לכך".

יש לשים לב, כי יחסו של כהנא לשתי הגישות שהביא, "הישוב הישן" ו"תורה עם דרך ארץ", אינו סימטרי. בעוד את דרך "הישוב הישן" הוא מקבל כדרך אידיאלית ואמתית, הוא מסתייג מהדרך של "תורה עם דרך ארץ", שהפכה את ההכרח לאידיאולוגיה. בנוסף, נראה כי גישתו הפרגמטית אינה שייכת רק לתחום החינוכי, אלא מופיעה בצורה ברורה גם בגישתו הפוליטית והמדינית, ועיקר המחלוקת שלו עם "אגודת ישראל" בהמשך (כמו במחלוקת סביב העלייה על קרקע קק"ל) נסובה סביב המתח שבין אידיאולוגיה לפרגמטיות.

³⁸ במאמר עצמו, מופיעה שיטתו החינוכית בין גישת "הישוב הישן", לגישת "תורה עם דרך ארץ", ככל הנראה כדי להראות שהיא נמצאת באמצע. בכתובה הבאתי קודם את שתי הגישות ולאחר מכן את גישתו של כהנא על מנת להבין טוב יותר את דבריו.

משבר העלייה לקרקע

גישושים ראשונים

כבר מראשית ההתיישבות ייחלו ונאבקו חברי הקבוצות בגדרה ובכפר סבא לקבל קרקע להתיישבות קבע. הניסיונות החוזרים ונשנים ב"מחנה ישראל", ההשתדלויות ב"אגודת ישראל" והיעדר פתרונות אחרים תסכלו מאוד את המתיישבים. אלה הביאו את כהנא וחבריו למסקנה כי אין מנוס משיתוף פעולה עם "קרן קיימת לישראל", על אף המחיר האידיאולוגי שבשיתוף פעולה עם מוסדות ציוניים. כבר בוועידה בשנת 1937 התחיל לדחוף לכך ממקום מושבו בגרמניה, ועם עלייתו לארץ חידש ביתר שאת ניסיונות אלו.

בנובמבר 1938, נעזבה בפעם האחרונה ההתיישבות ב"מחנה ישראל". "עלה אז בגורלי לצערי הרב להעביר במוצאי שבת אחת את ההודעה לעיתונות שהגרעין שלנו במחנה ישראל עזב את מחנה ישראל".¹ כתוצאה מכך החליטו חברי הקיבוץ בגדרה לפנות למוסדות הלאומיים ולבקש קרקע להתיישבות. בחורף של אותה שנה אף התנהלו שיחות גישוש עם נציגי "הקיבוץ הדתי" בדבר שיתוף פעולה אפשרי בנושאי התיישבות. הפגישות לא הבשילו לכלל צעדים מעשיים ואופציה זו נזנחה.² "קיימנו מגעים עם מה שהיום נקרא 'הקיבוץ הדתי'. [...] אני זוכר ערב אחד שהתכנסנו ברודגז³ ודנו איתם על השאלה, האם אנחנו יכולים באיזה שהוא הסכם איתם להגיע להתיישבות, התברר שגם דבר זה אינו אפשרי, גם מצדם היו הסתייגויות, גם הם לא הסכימו להיות שותפים לנו בהשקפתנו ודרכנו".⁴

תשובה חיובית עקרונית נתקבלה מ"הסוכנות היהודית". בחורף תרצ"ט (1938-1939) שלח יעקב רוזנהיים, נשיא "אגודת ישראל העולמית", לחברי הקיבוץ מכתב בו הוא לא שולל אפשרות זו. הוא תיאר את מצבה הכספי הקשה של "קרן היישוב" ואי יכולתו להגיש עזרה להתיישבות. כמו כן הוא שלל את האפשרות שיתקיים משא ומתן בין הסוכנות ל"אגודת ישראל" והעדיף כי צעד זה יתבצע על ידי הקיבוצים עצמם, ולא על ידי "אגודת ישראל העולמית" וכך כתב:

[...] לא נשליך אבן על אלה אשר מבחינה כלכלית אינם יכולים לעמוד בניסיון. אדרבה, אנו נחפש

באחיה דרכים כדי לתת לידידינו הצעירים חיזוק גדול ביותר גם בעתיד, כדי להאט את המיזוג

¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

² מרקוס, לעבדה, 76.

³ התיישבות של הבח"ד (ברית חלוצים דתיים) בכפר אברהם, ליד פתח תקווה, שהייתה מזוהה ושותפה עם הציונות.

⁴ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

הפנימי עם האידיאולוגיה הציונית חייו [חס וחלילה], במידת האפשר. כפי שצינתי, אבקש לראות תשובה זו רק כזמנית, ורק אחרי קבלת דעתם של עמיתי בוועד הפועל נשיב רשמית.

בכבוד רב, י' רוזנהיים⁵

גם כהנא הצטרף למאמצים לשכנע את הנהגת "אגודת ישראל" לאשר את עליית הקיבוץ על קרקע קק"ל, אך כפף עצמו להוראת הרבנים. תחילה ביקש את אישורו של רבו, הרב גרודז'ינסקי, שהייתה שמועה שכבר אסר בעבר את נושא העלייה לקרקע קק"ל.

"הייתה שמועה – יכול להיות שיש היום גם איזה תיעוד - שר' משה שנפלד עליו השלום קיבל מכתב מאת רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי זצ"ל שאין לעלות להתיישבות על אדמת קרן קיימת".⁶ משה שנפלד, חבר הקיבוץ, שאל את הרב גרודז'ינסקי אם אפשר לעלות על קרקעות קק"ל וקיבל ממנו כנראה תשובה שלילית. את המכתב עצמו לא מצאתי, אך קיים מכתב של ה"חזון איש" בו מוזכר המכתב הנ"ל:

שלוכט"ס [שלום וכל טוב סלה]

הגיעני תשובת מרן הגרר"ע [הגאון הרב חיים עוזר] שליט"א שכל איש אשר שאר רוח בו ישאר על מקומו ואל יחוש לזרם השוטף ומברך את כל אחינו החברים היקרים שיחיו שיתעטפו בשאר רוח זה עד ירחם המקום ב"ה [ברוך הוא] עמו וימהר ישועתו.

הדוש"ת (הדורש שלום תורתו) אי"ש (אברם ישעיהו קרליץ)⁷

את המכתב, שלא היה מוכר לכהנא אלא משמועות, כתב "החזון איש", לפי כהנא, ב"תחילת ההתיישבות" (1937-1939), אך לא היה ברור מתי בדיוק נכתב, ולכן היה חשוב לכהנא לברר מהי דעתו של הרב גרודז'ינסקי.⁸

"כשאני שמעתי זאת, כתבתי מכתב לרבי חיים עוזר גרודז'ינסקי זצ"ל [...] שם העליתי את הצדדים של השאלה הזאת. אינני יכול להתעלם מהעובדה שבכפר הרא"ה קם רחוב, אינני יודע איך שקראו זה, 'נוער אגודתי', או 'פועלי אגודת ישראל' או 'חפץ חיים', כלומר היו שם מספר מתיישבים שלא יכלו להחזיק מעמד ופנו להתיישב בכפר הרא"ה. היו חברים אחרים שעזבו את המסגרת שלנו ואנחנו ראינו בזה מצב לא בריא.

⁵ מרקוס, **לעבדה**, 76-77.

⁶ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב'.

⁷ **פאר הדור**, חלק שלישי, רצ. מובא גם ב: אברהם ריין, "עובדות אמיתיות ומסולפות", **דגלנו** ע"ד (אייר תשי"ד). במאמר זה תוקף ריין את כהנא על כך שעלה לקרקעות קק"ל למרות האיסור המפורש של הרב גרודז'ינסקי, אך מתעלם ממכתבו השני אל כהנא בדבר אותו מכתב, המובא כאן בהמשך.

⁸ ראיון עם הרב רפאל אויערבך, פגישה שניה.

אנחנו חששנו, אני חשתי בוודאי, לדרך התורתית היהודית שלהם, אם תהיה עקבית מלאה כמו שחשבנו ורצינו, או שתהיה איזה התפשרות. טובי החברים שאני עד היום מצטער על כך עזבו אותנו והלכו לכפר הרא"ה. הייתי רוצה [...] לראותם גם היום עוד במסגרת שלנו מכל הבחינות. מבחינה השקפתית, מבחינה יהודית, מבחינה אנושית, מכל הבחינות. ראינו את המצב הזה ואני קצת תיארתי את המצב הזה לפני רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי. וקבלתי תשובה, התשובה בעיקרה הייתה: אינני זוכר מה שעניתי ליחיד כששאל אותי פעם בעניין זה, אבל בסופו של ענין תפנו לחזון אישי מה שיגיד לכם תעשו".⁹

להלן תוכן חליפת המכתבים בין כהנא לרב גרודז'ינסקי:

ב' דר"ח אייר ט"ז למב"י תרצ"ט [20 באפריל, 1939]

כבוד הרה"ג [הרב הגאון] הגדול והמפורסם בכל קצוי תבל וכו' וכו' מו"מ הרב ר' חיים עוזר גרודז'ינסקי שליט"א.

זה יותר מחצי שנה שאני נמצא בס"ד [בסיעתא דשמיא] בא"י [בארץ ישראל] בקבוץ נוער אגודתי והנני משתתף בהנהלת הקבוץ. בימי היותי בפולדא אשר בגרמניא הרשיתי לי לכתוב להדר"ג [להדרת גאון] בעניני התישבות של הקיבוצים ובחשיבות פתרון השאלה הזו מטעמי חנוך הנוער החרדי אשר בגרמניא. והנה אשר יגורנו אז בא, כי חלק גדול מהנוער אשר למד בישיבותינו וחונך בחוגנו עבר ארצה בעזרת הפועל המזרחי ולקיבוציו יען כי אגו"י [אגודת ישראל] לא היה בידה לאפשר להם עלי' [ה] וקליטה באה"ק [בארץ הקודש]. בשבועות האחרונים של שהותי בגרמניא המציא הגאב"ד דק"ק [הגאון אב בית דין של קהילת הקודש] עדת ישראל [ל] ברלין יע"א [יגן עליה אלקים] העתק תשובת כת"ר [כבוד תורתנו] על השאלה אם אפשר ומותר להתישב על אדמת המוסדות הציונים ובעזרתם. אחרי עלותי ארצה נוכחתי מחדש לדעת שאין בידי אגו"י לפתור לא שאלת ההתישבות ולא שאלת סדור הפועלים בא"י. רבים וכן שלמים שעלו ארצה בדרך בלתי רגילה מארצות גרמניא [ה] ופולניא [ה] עברו ביום עלותם מחוסר אפשרויות וסכויים, לפועל המזרחי. לפואג"י [לפועלי אגודת ישראל] בא"י אין אפשרות לקלוט העולים החדשים, כאשר הנני נוכח לדעת ע"י עולים הבאים אלינו ורוצים להכנס לקבוצנו ואנו אין בידינו לעזור להם ולקבלם. – המצב בקבוצינו רע עד מאד. החברים מחמת ראותם שאין להם סכויים גמרו אומר להשתדל לבא להתישבות ע"י המוסדות הציונים או ע"י הפועל המזרחי ורוצים יחד עם זה לשמור על עצמאותם ולהשאר חברים לפועלי אגו"י. כשרואים איך חברים עוזבים את הקבוץ והולכים לעצמם למושבי

⁹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

הפועל המזרחי יען שמוכרחים לתת עזרה להוריהם אשר עלו ארצה או גם נמצאים עוד בארצות הגולה, או כשרואים איך חברים אלה נעשים פועלים בודדים ובעיר אינם מוצאים הסביבה הטובה בשבילם, אז מבינים להחלטה זו שהקבוץ בכללותו ישתדל לבא לידי התישבות כדי לשמור גם על דתיותם של החברים. – אם יודעים איך נשי החברים אשר בקבוץ מכסות את ראשן ואיך מכסות את ראשן נשי החברים אשר יצאו מהקבוץ מכירים כבר את ההשפעה של החיים הבודדים ללא קבוץ. צינתי עובדה קטנה זו אע"פ שיש להוסיף עליה כהנה וכהנה. –

והנה לקחה אזני שמץ מניי[ה] שהדרי"ג אסר על חבר אחד – אשר שאל חו"ד [חוות דעת] – להשתתף בהתישבות זו אשר הקבוץ חושב עליה. ע"כ [על כן] באתי אני באופן פרטי לשאול את כת"ר [כבוד תורתו] אם האיסור חל גם על אחרים, ואז כמובן אכנע לדעת תורה זו. אין בדעתי חו"ח [חס וחלילה] למרוד ברבנן [תלמידי חכמים], אך חשבתי שיותר טוב שהחברים ישארו יחד ויעברו להתישבות מאם שיתפרק הקבוץ והחברים ילכו לעצמם לחוגים אחרים ואז חו"ח יתרחקו ממקורות היהדות. כי דבר זה ברור אצלי החברים לא יחזיקו יותר מעמד כאן לזמן רב או מעט אם לא יהיו להם סכומים, אלא יתפזרו בכל הארץ. כל מאמצי וכווני התישבות חשבתי לבנות על יסוד מכתב הדרי"ג הנ"ל וגם על יסוד חו"ד [חוות דעת] של הרה"ג אב"ד דק"ק פוניבז שליט"א בעת הכנסי' [ה] הגדולה, אשר אמר לבי"כ [לבאי כח] הקבוצים להכנס למסגרת ההסתדרות הציונית לשם התישבות. והנה אם דעת כת"ר הינה שהדבר אסור לעשותו הנני מוכן למשוך ידי ממנו וגם להודיע לשאר חברי הקבוץ את טעמי, וגם על זה אשאל את כת"ר אם לעשות ככה או לחדול מזה. אני מקוה כי השי"ת [השם יתברך] ימציא לי פרנסה אחרת כדי לפרנס את אשתי ושלוש בנותי שתי' [חיינה].

יסלח נא הדרי"ג על שהנני פונה אליו כיום עוד הפעם בדבר זה, אבל ההכרח לא יגונה כי אך ורק מפיו אנו חיים.

נחוץ אולי להוסיף כי פנינו מטעם הקבוצים למהור"ר [למורנו ורבנו הרב רבי] יעקב רוזנהיים נ"י [נרו יאיר] בבקשה שאגויי תנהל מו"מ [משא ומתן] עם הסוכנות היהודית בענינים אלו וקבלנו תשובה שהוא מוצא ליותר נכון שאגויי לא תעשה כזאת אלא שהקבוצים עצמם אם אי אפשר אחרת ילכו בדרך זו.

והנני בעה"ח [בא על החתום] בברכת הדיוט ובדשה"ט [ובדרישת שלומו הטוב] והנעלה מוקירו ומעריצו ומכבדו כערכו הרם והנעלה

הקי קלמן כהנא

העתק מכתב זה הנני מרשה לי לשלוח גם להרה"ג הגדול והמפורסם בעל חזון איש שליט"א

תשובת הרב גרודזינסקי :

ב"ה יום א' ח"י אייר ל"ג בעומר תרצ"ט, ווילנא. [7 במאי 1939]

הוד כבוד הרב החכם השלם ירא וחרד מוה"ר הרב קלמן ד"ר כהנא מפולדא כפר סבא.

אחד"ש [אחרי דרישת שלומן]. יקרת מכתבו הגיעני. שמחתי לשמוע כי יצא מהגי-תופת ובא צלחה לאה"ק [לארץ הקודש]. אבל נצטערתי לשמוע מהמצב הכלכלי. המקום ירחיב את גבולם וירצה פעלם וישבו במנוחה בארץ אבות.

ע"ד [על דבר] שאלתו אינני זוכר בדיוק מה שהשבתי ליחיד אחד. אך בעיקר השאלה ראוי שיפנו לכבוד ידידי הגאון הצדיק מוה"ר אברהם ישעי' [ה] קרליץ שליט"א בעמ"ח [בעל המחבר] "חזון איש", המתגורר בבני ברק ואליו תשמעון בהיותו קרוב למקום המעשה ובתבונתו החודרת ובצדקתו ידע להכריע ולשפוט מישרים במקומם.

והנני מוקירו ומכבדו הדו"ש [הדורש שלומן] ומברכו בכט"ס [בכל טוב סלה].

חיים עוזר (חתימה)¹⁰

העמדה העקרונית של כהנא כי אין לסטות מדברי רבותיו, אף אם יהיה זה בניגוד מוחלט לדעתו והרגשתו, בולטת מאוד במכתב. עצם העלאת נושא המכתב, שעליו רק שמע משמועות, לפני הרב גרודזינסקי והרצון לשמוע בפירוש כי אין איסור לעלות קרקע קק"ל, מדגיש את מחויבותו העמוקה לפסק ההלכה לפני שהוא מקבל החלטה. אמנם, יש לשים לב כי אין מדובר פה בהנהגת "אגודת ישראל" שאת החלטותיה לא ראה כהלכה פסוקה והיה נכון להתווכח איתם, ואף ללכת בניגוד להחלטתם. מחויבותו העמוקה הייתה רק להנהגה הרבנית, שחלקה, כפי שהוא כותב במכתב, כבר נתנה אישור בעבר לעלייה על קרקע קק"ל בלית ברירה. כפי שכתב, הרב מפוניבז' כבר נתן לנציגי הקבוצים היתר לעלות על הקרקעות עוד ב"כנסיה הגדולה", אך דעתו לא השפיעה על החלטת הכנסיה כולה. בדיעבד, הפכו מכתבים אלה למעין כתב הגנה של כהנא על

¹⁰ שני המכתבים מופיעים בקיצור ובעריכה מסוימת ב: כהנא, האיש וחזונו, סג-סה. המכתבים המקוריים נמצאים בבית בנימין כהנא, בנו של הרב קלמן כהנא, והובאו פה על פיהם.

ההחלטה לעלות לקרקע, החלטה שגרמה למשבר עמוק בין "אגודת ישראל" ל"פועלי אגודת ישראל". כהנא שהיה מודע לחשיבותם של המכתבים דאג שיישמרו בארכיון. "העתק המכתב שלי, אם לא האורגינל, אני חושב צילום, נמצא בארכיון בתיק השמור, נגיד מעטפה שמורה".¹¹

בפגישה שנערכה באותה התקופה בין נציגי הקיבוץ לאליעזר קפלן, גזבר הסוכנות, הועלתה בקשה לאפשר לחברי הקיבוץ להתיישב על אדמות קק"ל, בלי להיות חברי "ההסתדרות הציונית". כמו כן הועלתה הצעה בין חברי הקיבוץ לשקול את "השקל הציוני" באופן חד-פעמי, על מנת שהסוכנות תיענה בחיוב לבקשתם. ההצעה עלתה לפני החברים חברי הקיבוץ בגדרה והוחלט לפנות לרב משה אויערבך שגר בפתח תקווה ולבקש את פסיקתו. הוא כתב כי אם רכישת השקל תזרז את קבלת הקרקע, הוא מציע לרכוש את השקל, אך שיצוין בפרוטוקול שהסיבה לרכישת השקל היא כלכלית בלבד, ולא הבעת עמדה אידיאולוגית כלפי הציונות. תגובתו של רוזנהיים על כך הייתה קשה (03.07.1939): "חושבני כי אם אמנם תשקלו את השקל – שוב לא תוכלו לשאת השם 'אגודת ישראל'". מצירוף דבריו נראה כי יראה באופן חיובי עלייה עצמאית על קרקע קק"ל מחוסר ברירה, אך רכישת השקל הציוני תהיה כבר חציית קו אדום מבחינת "אגודת ישראל". חברי הקיבוץ מיהרו להבהיר (21.07.1939) כי "מר דוד בן גוריון, קיבל את הודעתנו, כי אנו מוכנים לעבוד בשביל קק"ל ולשקול את 'השקל' אך ורק בכדי שנוכל להמשיך במו"מ [במשא ומתן]. קיבלנו הבטחה שהמועמדות שלנו להתיישבות על אדמת קק"ל והמימון שלה על ידי 'קרן היסוד' הוכרו באופן רשמי, ובעתיד הקרוב ביותר נוכל לקבל קרקע להתיישבות".¹²

יחסים במשבר

חודשיים לאחר מכן פרצה מלחמת העולם השנייה וטרפה את הקלפים. אולם על אף ש"השאלה בימי המלחמה לא הייתה כל כך בוערת ולא כל כך אקטואלית, אולי. אבל למרות הכל הדברים האלו היו מתחת לשטח, היו כל הזמן דבורים ושיחות על ענין זה".¹³ למעשה, רבים גויסו לצבא הבריטי ובהם חלק נכבד מעובדי הסוכנות, והטיפול ברוב הבקשות החדשות להתיישבות עוכב. אין ספק, כי האירועים והידיעות שהגיעו מאירופה, השפיעו על התהליכים שהתרחשו פה בארץ, גם בנושא ההתיישבות. אם עוד קודם למלחמה, נטו חברי "פועלי אגודת ישראל" להעדיף את הפרגמטיות על פני האידיאולוגיה, הרי שבהגיע הידיעות על המתרחש באירופה, קיבלו תהליכים אלה משנה תוקף. המצב בקבוצים התדרדר כל הזמן

¹¹ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

¹² כל המכתבים מופיעים ב: מרקוס, לעבדה, 76-78.

¹³ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

ו"השאלה הלכה והחריפה וקשה היה מאד לעמוד לפני הדבר שהיה כאן ברור, או פירוק החברה או עליה להתיישבות על אדמת קרן קיימת וקרן היסוד. ברירה אחרת לא הייתה. המשך החיים האלה כפי שהיו בגרעינים הקיבוציים ללא כל זיק של עתיד התיישבותי היו בלתי אפשריים. התגבשה לאט לאט הדעה שצריך לעלות להתיישבות. מוכרחים לעלות להתיישבות".¹⁴

בחורף 1940 ביקש כהנא, כנציג המתיישבים, לייצג את קיבוצי "אגודת ישראל" בפני הסוכנות היהודית ולקבל ממחלקת ההתיישבות שלה סיוע כספי, מבנים והדרכה חקלאית. ביוני 1940 התקיימה הוועידה השלישית של "פועלי אגודת ישראל" שהחליטה לתמוך בשיתוף פעולה רשמי וגלוי עם התנועה הציונית.¹⁵ ביוני 1941 התקיימה הוועידה הארצית הראשונה של "אגודת ישראל" בארץ ישראל. הייתה זו ועידה היסטורית מכיוון שכתנועה חדלה "אגודת ישראל" העולמית להתנהל מאירופה בעקבות המלחמה, ומרכז הכובד עבר לארץ ישראל. בארכיון קיבוץ "חפץ חיים" נמצא פתק עליו כתובה בכתב ידו הודעה שמסר כהנא לחברי "הועד הפועל" של "אגודת ישראל" באותה ועידה, אך לא התפרסמה כלל. וזו לשונה (העתק של ההודעה בנספח 3):

הוע"פ [הועד הפועל] העולמי י"ג סיוון תש"א [8 ביוני 1941]

עלי למסור בשם הועדה להתיישבות והכשרה שנאספה בוועידה בפ"ת [בפתח תקוה] דברים אלה לתשומת לבכם. סבל שני הקבוצים הקיימים כבר כ-6 שנים אולי כבר הגיע לאזניכם. אין בידינו יותר להחזיק מעמד ואם חו"ח [חס וחלילה] נתפורר או נהי"ה [מוכרחים לעבור למחנה] [של] אחרים ידוע לכם איזה תגובה תהי"ה [ה] על זה מצד הקהל הרחב ומצד הנוער של אגו"י [אגודת ישראל] שרואה בקבוצים מבצר ומרכז בשביל עבודתו החנוכית.

הגיע הזמן שאגו"י תברר באופן סופי מה יהי"ה [ה] על קבוציה. ברור הוא שאין בידי אגו"י לסדר לנו מקום התיישבות. הכספים הדרושים לשם זה אי אפשר לאגו"י לאסוף אף אם תתרכז רק על שדה פעולה זה ולא כש"כ [כל שכן] שאין הדבר בידה כ[ש]יש המון תפקידים אחרים חשובים עד למאד. הדרך היחידה היא התיישבות על אדמת הקרן הקיימת לישראל ובכספי קרן היסוד. דבר זה צריך להיות ברור לנו. זו היא המציאות והשאלה היא כעת אם אגו"י מוכנה לאחוז בצעדים כדי לאפשר לנו התיישבות זאת? אם לא, נא תגידו לנו ואז נדע מה גורלנו, ונבין כי תנועה גדולה יכולה לדחות מעלי כל אחריות בעד נוער שחנכתו, הביאתו הנה ושעשעתו בתקוות ובמשואות שווא ואם

¹⁴ שם, שם.

¹⁵ שם, העת לעשות, 37-38.

התשובה חיובית, אז מוטב יום אחד קודם, מכיוון שההתיאשות מכרסמת בקרבנו ורבים חללים הפילה ומפילה בחוגי כל הנוער הקרוב לעמדתנו. – החלטנו שלא להגיד דברים אלה בוועידה היום ולא טוב לפרסמם בפומבי, בכדי לשמור על כבודה של אגו"י. אבל נחוץ שהדברים ישמעו בפנים המתנה ויצאו אוזן קשבת. אנו בקשה לטפל בשאלה זו בכל רציניותה ובין בועד הפועל העולמי בין במרכז הארצי מתוך רצון עז יחזק לחתור לפתרון מתאים –

בכבוד רב

קלמן כהנא¹⁶

תסכולו וחוסר האונים הרב מהנהגת התנועה, בולטים מאוד בהודעה. חרף זאת כהנא נזהר מאוד שלא 'לשבור את הכלים' ואפילו לא לאיים, אלא הטיל על הנהגת התנועה את האחריות לתוצאות החלטתה, או ליתר דיוק היעדר החלטתה, וניסה לעורר את מצפונה. על מנת לשמור על אחדות השורות וכבודה של "אגודת ישראל", הוא נמנע מפרסום הדברים בפומבי, בכתב או בוועידה, על אף שההתייחסות אליהם ודאי שהייתה יכולה להיות משמעותית יותר. מהלך דומה אירע גם בכנסיה הגדולה במרינבאד ב-1937, כאשר נמנע כהנא מלהעלות את סוגיית העלייה על קרקעות קק"ל על מנת שלא ליצור משבר בין פעילי "פועלי אגודת ישראל" בארץ ל"אגודת ישראל". נראה כי רצונו לשמור על אחדות השורות היה מרכיב משמעותי בפעילותו והוא היה עקבי בכך גם בזמנים הקשים ביותר מבחינתו.

רק בשנת 1943 החל משא ומתן ממשי לעלייה על הקרקע. בחורף 1943 נערכה בדיקה מסכמת על ידי מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, וב-29 לאוגוסט 1943 התקיימה ישיבה של הנהלת "הסוכנות היהודית" בהשתתפות דוד בן גוריון, הדוחף המרכזי לאשר את הבקשה, שבסופה התקבלה ההחלטה לאשר את הבקשה של הקיבוץ. ההודעה הרשמית נמסרה לקיבוץ בגדרה בתשרי תש"ד (אוקטובר 1943). לאורך כל הדרך היו דיבורים וגישושים בין חברי שני הקבוצים על אפשרות של עלייה משותפת על הקרקע. בכפר סבא הבינו כי אם לא יצטרפו לקיבוץ בגדרה, ספק אם ההתיישבות תמשיך להתקיים. ב-24 באוקטובר 1943 התקבלה ההחלטה בגדרה על מיזוג הקבוצים לקראת התיישבות משותפת. אולם הם היו צריכים לחכות להחלטה דומה גם בכפר סבא.¹⁷

ב-19 באוקטובר כתב יצחק מאיר לוי, מנהיג "אגודת ישראל" בארץ באותה תקופה, מכתב לשני הקבוצים, בדבר עלייתם על אדמות קק"ל. בין היתר דרש מהם "להבטיח שאם הסמוכות הרבנית המוסכמה לאגו"י

¹⁶ ארכיון חפץ חיים תא/2
¹⁷ מרקוס, לעבדה, 137-138.

בא"י [לאגודת ישראל בארץ ישראל] תבא לידי מסקנא, שעליכם לעזוב את אדמת הקק"ל תמלאו אחר החלטה זו ללא היסוס". הנהגת הקבוצים, וכנהא ביניהם, ענו לו (28 לאוקטובר): "כמאז כן עתה אנו מוכנים בתור קיבוץ אגודאי לציית בשאלת ההתיישבות לפסק דינו של ועד הרבנים המוסמך של אגודת ישראל, המורכב מהרבנים הגר"י כהנמן, הגר"מ קרליץ והגר"ז סורוצקין שליט"א, אבל רק בתנאי אחד, שהדיון ומתן פסק הדין יתקיימו לא יאוחר משבועיים מיום קבלת מכתבנו זה על ידכם, מכיוון שבינתיים אנו משקיעים כחות והון מהתיישבות שקבלנו".¹⁸ התנגדות מנהיגי התנועה למהלך הייתה כבר ברורה, אולם בהיעדר איסור מפורש של רבני האגודה לא יכלו לדרוש מהקבוצים להפסיק את המהלך. כורח המציאות חייב פעולה, וזו צברה תאוצה ככל שהזמן חלף. ברקע לחליפת מכתבים זו, בירר לוין את דעתם של "החזון איש" והרב מאיר קרליץ, הרב של "פועלי אגודת ישראל" ואחיו של "חזון איש", ונענה משניהם בנפרד, כי לא הביעו שום דעה, ולא התערבו בעניין כלל.¹⁹

חודשיים לאחר מכן, ב-27 בדצמבר 1943, נר שביעי של חנוכה, התקיימה מסיבת עשור לייסוד הקיבוץ בגדרה. ברקע, כבר היה ברור כי תהיה עלייה על הקרקע, כאשר רק שאלת מיזוג הקיבוצים עוד הייתה פתוחה. המתח בין נציגי "אגודת ישראל" וחברי הקיבוצים ובהם כהנא היה בשיאו. על מה שהתרחש באותו האירוע, סיפר כהנא: "אני זוכר את חגיגת העשור שהייתה בגדרה, זה היה באולם בית העם בחנוכה תש"ד, אני הייתי אז אחרי מחלת טיפוס, הייתה תקופה של טיפוס בשני הקבוצים שלנו, בקושי הצלחתי להגיע לגדרה, וקשה הייתה ההליכה מהמחנה של הקיבוץ לבית העם, אבל ראיתי את עצמי מחויב לבא ולהשתתף יחד עם החברים להשתתף וגם לנאום. היה שם אתנו רבה של 'פועלי אגודת ישראל', רבי מאיר קרליץ זצ"ל, והיה ידוע לו כבר על כך ולא רק ידוע, אי אפשר ב'פועלי אגודת ישראל' להסתיר דברים מרבי מאיר קרליץ זצ"ל, רבי מאיר קרליץ זצ"ל אמר לנו פעם – אני צריך לדעת הכל, אם יהיה דבר שאני מתנגד לו אני אגיד לכם. אם יהיה דבר שאינני מתנגד, אגיד לכם שאינני מתנגד, זאת לא אומרת שאני מסכים, אבל אני לא מתנגד, אז אתם יכולים לעשות כפי שהחלטתם. הוא ידע על ההצעה של קרן קיימת, ובנאום שלו אז, זה לא היה בשבוע של פרשת שלח לך אבל בכוונה הביא מתוך פרשת 'שלח לך' [...] את דברי רש"י: שלח לך - אני אינני מצוה עליך, אם אתה רוצה, שלח. זה היה רמז ברור מאד בעניין הזה של התיישבות באדמת קרן קיימת. הייתה לי אז בהקשר לזה התנגשות עם ידיד שהזכרתי ר' פישל גלרנטר ע"ה, הייתה ידידות בינינו והייתה התרחקות מפאת השקפות פוליטיות שונות. הוא היה אז המוציא והמביא של העיתון 'בדרך' שהופיע בתל אביב. הוא ביקש ממני כתבה על האירוע הזה שהיה בגדרה, אמרתי לו, אני מוכן לתת לך את הכתבה הזאת, ואני מתנה תנאי אחד, שתודפס ככתבה וכלשוונה או שלא תודפס כלל, אבל אם תודפס, תודפס מה שכתבתי ולא דבר אחר.

¹⁸ שני המכתבים ב: ארכיון חפץ חיים, הרב קלמן כהנא, תא/2.
¹⁹ המכתבים ב: מרקוס, לעבדה, 82-83. שניהם סביב חג הסוכות, אוקטובר 1943.

מסרתי את הכתבה הזאת לר' פישל גלרנטר, אני שבע רצון שלא שמע בקולי, כלומר, הוא הדפיס את הכתבה כלשונה הוא לא סילף שום דבר ממה שכתבתי, נדמה לי, ולא מחק. אבל הוסיף דברים, ועל זה התרעמתי בשעתו. אני לא מתרעם היום מסיבה אחת, מפני שאני שבע רצון שהוא הדפיס אז מה שכתבתי בשמו של הרב קרליץ. שהדברים האלה הודפסו בביטאון של 'אגודת ישראל', ביטאון רשמי שהופיע אז בתל אביב. זה יכול לשמש עדות נוספת לכך מלבד העדות שלי, אני חושב שגם עליה אפשר לסמוך, אבל כעדות מוסמכת מה שאמר אז הרב קרליץ".²⁰

שלא במפתיע, יצחק מאיר לוי לא נכח באירוע והסביר זאת במכתב ששלח לחברי הקיבוץ: "אני מצטער אמנם על ההתפתחות האחרונה שאינה בהתאמה עם רעיונותיה של אגודת ישראל, אבל רצוני לקוות שגם בדרך החדשה ומלאה חתחתים שאתם הולכים בה, לא תדעך האמונה שפעמה בקרבכם לרעיון אגודת ישראל". ניתן לשים לב להדגשה "האמונה שפעמה בקרבכם", בלשון עבר. מי שכן נכח באירוע זה, כפי שסיפר כהנא, היה הרב קרליץ. נוכחותו במעמד והרמזים בדבריו, כפי שתיאר כהנא, נתנו לו חיזוק נוסף למהלך. אמנם, גם פה חזר הדפוס של אי אמירה מפורשת להתיר את המהלך, אלא רמזים בלבד. ניתן להבין את עמדתם של הרבנים קרליץ ו"החזון איש" (בהמשך), כהסכמה מתוך הכרח והבנת המציאות. אי רצונם לתת למהלך גושפנקא רשמית, נבע מחוסר רצון שהמהלך יתפרש כעמדה אידיאולוגית בעד שיתוף פעולה עם מוסדות הציונות. הסכמה שבשתיקה אפשרה לתת למהלך להתרחש, אך ללא הסכמה אידיאולוגית. דא עקא, מהלך זה פגע קשות בכהנא ובתדמיתו עוד שנים רבות.

ב-1 בינואר 1944 התקיים דיון בכפר סבא על ההצעה להצטרף לקיבוץ בגדרה. את הדיון פתח כהנא והודיע שהוא מוכן להשתתף בהתיישבות, אך בשבילו הוא בגדר ניסיון בלבד, ויש לברר מספר דברים לפני ההחלטה, כמו האפשרות לשמירת שמיטה מלאה. לאחר מכן הביעו החברים את דעתם בזה אחר זה, וכהנא סיכם: "מסכם, דעת החברה לצאת להתיישבות עם אנשי 'חפץ חיים' שבגדרה".²¹ ב-6 בינואר הוחלט סופית גם בכפר סבא, להתמזג עם הקיבוץ בגדרה, אף שמספר חברים עזב את הקבוצה בשל כך.²² על הסכם המיזוג חתמו נציגי הקבוצים, כשכהנא ייצג את הקיבוץ בכפר סבא.

הקבוצים שנחשדו בעיני רבים כפורשים מן התנועה וכבוגדים בערכיה, שלחו ב-3 בינואר הודעה לעיתונים בזו הלשון: "בקשר לשמועות השונות על קשרינו הארגוניים, הרינו להצהיר בזה, שכמאז כן עתה אנו קשורים קשר ארגוני, הלכותי והשקפתי בתנועת פועלי אגודת ישראל ולא חל שום שינוי גם ביחסנו לאגודת-ישראל.

²⁰ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

²¹ הדיון השלם מופיע ב: מרקוס, **לעבדה**, 115-118.

²² שם, 138.

אין לנו שום הסכם עם איזו הסתדרות אחרת או איזה גוש שהוא, מלבד ההסכם בשטח הכלכלי-התיישבותי עם המוסדות המיישבים של הסוכנות היהודית. צעד זה בא מחוסר אפשרות להתקיים במסגרת קבוצתית בלי היאחזות בקרקע ואחרי שתקוותינו לקבל התיישבות ממוסדות אחרים התבדו. הודעה זו נמסרה לפני זמן מה גם לוועד הפועל העולמי של אגודת-ישראל בירושלים, בלונדון ובניו יורק".²³

היתר ה"חזון איש"

במשך שנים נשמרה עמימות בנוגע להיתרו של ה'חזון איש' לעלות לקרקע. כהנא הואשם שפעל בניגוד לדעתו של ה'חזון איש', אף כי מעולם לא יצאה הכרזה כזו מפיו של ה'חזון איש', לא להיתר ולא לאיסור. במהלך השנים ספג כהנא עלבונות ו"השמצות שהשמיצו אותנו וביחוד שהשמיצו אותי". ותיאר את מה שעבר כך: "זו פרשה שהיום על ידי אנשים רבים לא מובנת, אולי גם לא מובנת אותה מרירות או קצת מרירות או קצת אירוניה שאני מכניס בדברי. אבל מי שחי את הפרשה הזאת, מי שכאב את העניין הזה, אני כאבתי את העניין הזה, אני התלבטתי בעניין הזה, לא היה פשוט בשבילי העניין הזה, לא היה פשוט בשבילי ולא היה פשוט בשביל החברים שלי".²⁴

אחת הטענות שנטענו נגדו הייתה שפעל בניגוד לדעתו של ה'חזון איש', שהפך להיות באותם שנים הסמכות הרבנית הבכירה ביותר בציבור החרדי. במאמר שפרסם פישל גלרנטר, שהוזכר קודם בדבריו של כהנא, הוא האשים את כהנא כי הונה את מנהיגי "אגודת ישראל" שהמהלך נעשה תוך הסתמכות על שיחה עם ה'חזון איש". במאמר הוא חושף חליפת מכתבים בין כהנא ל"אגודת ישראל" ובהם מודה כהנא כי "אני מוכרח לקבוע שאנו לא נסתמכנו על שיחה עם ה'חזון איש' ואין אנו מסתמכים עליה. אני מבקש בכל תוקף לתקן את הידיעה הזו ולמסור לכל מקבלי החוזר שאין הידיעה הזו נכונה. מה שעשינו עשינו על דעת עצמנו ואין לנו ולא למישהו אחר, להעמיס האחריות עבור הצעד שלנו על ה'חזון איש'" (30 ביולי 1945).²⁵ מכתבו זה של כהנא אכן מעלה שאלות קשות באשר להתנהלותו בתהליך ועומד לכאורה בניגוד לכל הנאמר עד כה.

בראיון שנתן בשנת 1986 תיאר כהנא את השתלשלות האירועים ואת הסברו למכתב זה: "בשעה שהתאספנו בגדרה עדיין לא הייתי שלם עם עלייתי על אדמת קרן קיימת. אני השלמתי אתה והחלטתי סופית, מצדי, לעלות להתיישבות ברגע שקבלתי דברים ברורים מפי מרן ה'חזון איש' זצ"ל שאמר לי: אתם יכולים לעלות.

²³ ארכיון חפץ חיים, תא/2.

²⁴ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

²⁵ פישל גלרנטר, "אכן נודע הדבר!...", קוממיות יב, (י"ג תשרי תש"ו, 20.09.1945).

אני בפעם הראשונה אומר את זה בחצי פומביות, סייגתי קצת את הדברים שאני אומר אותם, אבל למרות הכל פעם צריך לתעד את הדברים האלה כפי שאמרתי, אני אומר את זה בפעם הראשונה. לא אמרתי את הדברים האלה, ולא הזכרתי את הדברים האלה לפני אחרים, מפני שאז היה יוצר רושם כאילו השלמה עם הציונות. היום קרן קיימת וקרן היסוד הם משהו אחר. גם אז היה אפשר להבין את זה כמשהו אחר ולא כהשלמה עם הציונות. זה לא היה השלמה עם הציונות. סוף סוף הייתה הסוכנות היהודית זו שנצלה את כל המשאבים של העם היהודי בכל קבוצות הגולה בשביל לקבל כספים, וגם כספים ממקורות אחרים, ולהעלות להתיישבות. אנחנו חשבנו שברגע שאין לנו ברירה מוכרחים לקבל מהם גם כן העזרה הזאת בכדי שנוכל להתקיים במסגרת שלנו וקבלנו על זה את האישור. אני קבלתי את האישור המלא לזה, אבל לצאת עם זה בפומבי, לספר על זה, זה משהו אחר. אבל אני מגלה את הסוד הזה עכשיו שהדברים יהיו בהירים וגלויים".²⁶

כהנא טען, אם כן, כי קיבל אישור מפורש מה"חזון איש" לעלות, אך נמנע ממנו לפרסמו מכיוון שאז היה נוצר הרושם של "השלמה עם הציונות", דבר שוודאי לא אליו התכוונו לא ה'חזון איש' ולא כהנא עצמו. בהמשך ראה כהנא צורך להצהיר על כך במכתב רשמי ל"אגודת ישראל", ייתכן בעקבות שיחה שניהל עם ה"חזון איש" בסוכות שלאחר העלייה לקרקע (אוקטובר 1944). "כשעזבתי את ביתו של ה'חזון איש', כשצעדתי כמה צעדים קראו לי שאחזור, חזרתי לביתו של ה'חזון איש'. שאל אותי ה'חזון איש': האם אתה מסרת לאנשי 'אגודת ישראל' שאני הסכמתי שתעלו על אדמת קרן קיימת? אמרתי, אני לא מסרתי שום דבר. שאלתי את ה'חזון איש' כלפי מה הדברים אמורים? אמר ה'חזון איש': קבלתי מכתב מהרב יצחק מאיר לוין שהוא הודיע לי שמוסדות אגודת ישראל עומדים להחליט להוציא את הקבוצים ממסגרת 'אגודת ישראל', אבל מכיוון ששמעו שה'חזון איש' התיר לנו לעלות על אדמת קרן קיימת, הם רוצים לשמוע אם זה נכון ולהתחשב בזה בקבלת החלטה. אחרי שאתה אמרת לי שאתה לא אמרת את זה בשמי, אני אכתוב לרבי יצחק מאיר לוין שהם אינם צריכים להתחשב בדעתי בעניינים אלה, שהם צריכים להחליט עליהם. אני משער שהדברים נאמרו על ידי אחד הרבנים שהתנגדו להוצאת הקבוצים ממסגרת 'אגודת ישראל' ולהחלטה זו.²⁷ כשמעו על כוונות אלה, אלה שנחשבו אז כוועד הרבנים של אגודת ישראל, הרב מפוניבז', הרב מאיר קרליץ והרב סורוצקין, הם פנו ל'אגודת ישראל' והודיעו להם שהם לא יקבלו את דעתם ואסור להם לקבל החלטה כזאת. אני מניח שבאחת הישיבות הזוכר על ידי אחד הרבנים העניין הזה של ה'חזון איש'".²⁸

²⁶ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

²⁷ בראיון עם הרב רפאל אויערבך, חלק א, 1987, הזכיר כהנא במפורש את הרב כהנמן מפוניבז' כרב שהעביר את דבר ההיתר ללוין. הוא הוסיף כי ישנה קלטת חסויה בארכיון חפץ חיים אודות פרשה זו, ייתכן ומדובר בהקלטה של הריאיון עם שטיפל.

²⁸ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

את המכתב בו שלל כהנא כי קיבל היתר מה'חזון איש' הוא כתב או כתוצאה מהשיחה עם ה'חזון איש', או כהמשך לפגישה נוקבת וקשה שניהל עם מנהיגים מ'אגודת ישראל', בהם יצחק ברויאר. וכך תיאר את אותה פגישה: "לפני כן התקיימה גם פגישה בביתו של ד"ר יצחק ברויאר ע"ה²⁹ שהשתתפו בו כמה חברים מהקיבוץ [...] שבה העלו בפנינו כמה וכמה שאלות בקשר להתיישבות שלנו. העלו למשל את השאלה: מה יהיה עם חינוך הילדים שלכם? האם לא תצטרכו לחנך את הילדים שלכם במסגרת של הועד הלאומי? אמרתי להם תשובה ברורה מאד: רבותי, אתם עד היום התעניינתם בשאלה הזאת? אתם התעניינתם בשאלה איך אנחנו מחנכים את הילדים שלנו, באיזה מאמצים אנחנו מחנכים את הילדים שלנו? אתם דואגים למסגרת שלנו? מה יהיה בקשר לחליבה בשבת? על אדמת קרן קיימת אסור שיעבדו גויים. אמרנו להם: רבותי, תשאירו לנו את השאלה הזאת. אנחנו עמדנו בשאלה של חליבה עד היום, נעמוד גם להבא. נשאלה השאלה מה תעשו בשמיטה? אמרנו להם אותה תשובה, אנחנו נעמוד על הדברים האלה כמו שעמדנו ב"ה עד היום. כשנשאלה השאלה מי התיר לכם את הדבר הזה? עניתי תשובה, שאולי מפני שהייתי צעיר עניתי תשובה כזאת. אמרתי, רבותי אני פוסק בקיבוץ שלי לא פעם שאלות, פונים אלי בכמה שאלות, אני פוסק להם לפי מיטב הבנתי, מה שאני מבין, מה שידעתי ומה שלמדתי, ומה שאני צריך להיוועץ, אני צריך להיוועץ. אתם יכולים לשאול אותי פעם האם פסקתי לפי הש"ך או לפי ה"ט"ז. לא שאלתם אותי שום דבר, אל תשאלו אותי גם היום. אני מודיע לכם שיש לי בסיס מספיק בשביל להגיד לקבוצים שיעלו על אדמת קרן קיימת. אם אני אֶשְׁאֵל על ידי ועד הרבנים של 'אגודת ישראל' מיהו שיהיה, מהו הבסיס שלך? להם אני אגיד את זה. ושוב אני צריך להזכיר את יצחק ברויאר כדרכו ובלשונו אמר בחריפות שלו: האם מפני שאנחנו עמי הארץ, אנחנו נבחרנו לוועד הפועל של 'אגודת ישראל'? הוא ראה בזה פגיעה קשה, בתשובה שניתנה".³⁰

דברים דומים וחריפים לא פחות, הזכיר כהנא בראיון לאויערבך: "ד"ר ברויאר פנה בזעם לרב קלמן כהנא ושאלו בזעם: מי התיר לכם?! [לעלות לקרקע קק"ל]. והרב קלמן כהנא השיבו: 'אהיה מוכן להשיב על כך לפני ועד הרבנים של אגודת ישראל'. ועד זה כלל את הרב זלמן סורוצקין - הרב מלוצק, הרב כהנמן - הרב מפוניבז' ור' מאיר קרליץ".³¹

העלייה לקרקע והתגובות אליה

²⁹ על פי הראיון עם אויערבך היו נוכחים בפגישה גם לוי והרב משה בלוי.

³⁰ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

³¹ ראיון עם אויערבך, חלק א.

ב-25 באפריל 1944 עלו חברי הקיבוצים על קרקע קק"ל וזכו להתעלמות מוחלטת מ"אגודת ישראל" הרשמית. אולם, חמישה חודשים לאחר מכן התקיים טקס הנחת אבן הפינה שבו השתתפו הרב יוסף כהנמן (הרב מפוניבז') והרב מאיר קרליץ ודיברו בשבח המקום.³² כהנא תיאר והבין זאת כהסכמה שבשתיקה למהלך: "עובדה שבערב שמיטה בכ"ד באלול [12 בספטמבר 1944], ליל הזיכרון לחפץ חיים זצ"ל, הגיע הרב מפוניבז' להתיישבות, ואינני מניח שהגיע רק על דעת עצמו, הגיע ודיבר וישב אתנו שעה ארוכה. וכשחזר אחרי כן בעגלה על ערמות קש ויצאנו בלילה לגדרה, אמר לי הרב מפוניבז': אני תמיד השתוממתי למה הסכמתם לעלות למקום הזה. אחרי שהייתי במקום הזה אני רוצה לומר לכם 'חן המקום על יושביו'. הרב מפוניבז' בכל ההתלהבות שלו ראה את הדבר באור היפה. ומשהו התרשם ממה שראה וממה ששמע, ואולי גם ממה שהשמיע".³³ בסוכות תש"ה (1944), ביקר כהנא את הרב דושינסקי, הסמן הקנאי יותר באגודת ישראל, ואתו עו"ד מרדכי בוקסבוים, איש אגודת ישראל, שהעלה את שאלת הקק"ל. דרך אגב, העיר: "כיצד תמשיכו לשמור מצוות כראוי על אדמת הלאום? גם אנשי המזרחי אמרו כך בתחילה..." הגיב הרב דושינסקי: "איזו השוואה? זיי זיינען באמת פרומע לייט! (הם באמת יראי שמיים)".³⁴ לויך גם הוא הגיע לביקור ב'חפץ חיים', כשנה לאחר מכן, ב-11 באפריל 1945, ואף תרם סכום כסף לעזרת הקיבוץ. הייתה זו מעין השלמה עם המעשה. כהנא תיאר זאת בדבריו של ה"חזון איש": "איך אמר לי ה'חזון איש' פעם: אתם תהיו מחוסרי זמן. כלומר, מה מחוסרי זמן, שהזמן עובר והדברים מסתדרים. במידה אחת הוא צדק, במידה זאת: השאלה ירדה במידה גדולה מהפרק, ירדה אצל אישים מהפרק".³⁵

אולם, בחוגי האגודה היו כאלה שהמשיכו לזעום על המהלך ועל חברי הקיבוץ. "אני זוכר עוד מאמר ב'קול ישראל'³⁶ שהפרות שניתנו לקבוצים בשנת תרצ"ח ע"ל ידי אנשי היישוב הישן' בשנת שמיטה, שהפרות האלה לא רוצות לאכול את החציר מאדמת קרן קיימת. מאמר כזה פורסם ב'קול ישראל'. היו רבים כאלה, עד שבעצמם התיישבו על אדמת קרן קיימת".³⁷ בשנה לעלייה לקרקע נכתב באותו עיתון, כי המתישבים "חלשי המזג הם מטבעם" ושכחו כי "אגודת ישראל מאז התייסדותה עמדה על נקודה זו של התרחקות מאת הקרנות".³⁸

³² מרקוס, **לעבדה**, 147.

³³ ראיון עם שרגא שטיפל, חלק ב.

³⁴ ראיון עם אויערבך, חלק א.

³⁵ שם.

³⁶ ביטאונה הרשמי של "אגודת ישראל".

³⁷ שם.

³⁸ מי גליקמן-פרוש, "חג? קול ישראל, י"ג אייר תש"ה. מתוך: שלם, **אי של אפשר**, 230.

מדינה יהודית

מאז עלייתו לארץ, הלך כהנא וצבר מעמד פוליטי וציבורי בתנועת "פועלי אגודת ישראל". בזמן הקמת המדינה כבר הנהיג ביחד עם בנימין מינץ את התנועה כולה, ערך את עיתונה השבועי "שערים", ושימש כנציגה בוועדת הביטחון של הישוב בארץ. הגיעו הדברים לידי כך שייצג את התנועה בטקס הכרזת המדינה.

הסיבה להשתתפותו של כהנא במעמד הכרזת המדינה וחתימתו על מגילת העצמאות, כנציג "פועלי אגודת ישראל" במועצת העם, הייתה היעדרו של בנימין מינץ, מנהיג התנועה, מהארץ באותו זמן. מינץ ששהה בארצות הברית בפעילות למען התנועה, לא הצליח להגיע לטקס ההכרזה וכהנא נקרא למלא את מקומו.¹ הכרזת המדינה והחתימה על מגילת העצמאות, שהייתה אמנם סמלית אך רבת משמעות, הטביעה את חותמה על כהנא והביאה אותו עוד שנים רבות לקדמת "הבמה הציונית", כאחד מנציגי הציבור החרדי שחתם על המגילה. הדבר התבטא, בין היתר, בטקסים אליהם הוזמן לשחזור החתימה וראיונות רבים במהלך השנים בהם סומן כ"אחד מחותמי מגילת העצמאות". עם זאת, נראה כי עמדתו לגבי הציונות בכלל והכרזת המדינה בפרט, היו מורכבים יותר.² בפרק זה אתיחס ליחסו של כהנא למדינת ישראל, בדרך אליה ובזמן הקמתה, ואת דעתו והשקפתו, כפי שהביע במאמריו בעיתונים, באותן השנים ולאחריהן.

ארץ-ישראליות, לא ציונות

כפי שהראיתי בפרקים קודמים, כבר מבית אביו קיבל כהנא את אהבתו לארץ ישראל ולשפה העברית, מה שהביא אותו בסופו של דבר להגשמת אהבתו זו ועלייה לארץ. אולם אהבתו זו לארץ הייתה מתוך "העניין התורתי", כפי שנהג לומר ולכתוב, וכוונתו הייתה שזה בניגוד לציונות שהייתה תנועה מגשימה בארץ ישראל, אך הייתה גם סמל החילוניות. הצטרפותו ל"פועלי אגודת ישראל" והקמת "הנוער האגודתי" היו גם הם כחלק מתפיסתו הארץ-ישראלית. אמנם, המשך דבקותו דווקא ב"אגודת ישראל" ולא בתנועות הציוניות-דתיות, הייתה מתוך אי רצונו להתחבר אל הציונות בגלל הקונטקסט החילוני שהעניקה לעלייה לארץ.

¹ שלם, **אי של אפשר**, 302.

² בנימין כהנא, בנו של הרב קלמן כהנא, מספר כי באחת מן הפעמים בהם הוזמן אביו למפגש של כל החותמים על מגילת העצמאות, סירב ללכת. אביו הסביר זאת בכך שאם היה יודע שככה תיראה דמותה של המדינה, לא היה חותם על הכרזת מגילת העצמאות. עם זאת במהלך השנים אמר הרב קלמן כהנא בפומבי דברים הפוכים במספר ראיונות, באחד מהם אף אמר דברים מפורשים בעניין. בראיון שנתן כהנא בשנת 1984 נשאל כך: "תמכתם בהקמת המדינה, בחוכמה שלאחר מעשה: לו היה בידיכם המידע דהיום אז הייתם תומכים?". כהנא השיב: "לי נדמה שכן (לאחר מחשבה) לי נדמה שכן... הבעיה הדתית היתה מחריפה גם במדינה של גויים, אינני יודע אם משטר מדיני בריטי לא היה מביא לנישואין אזרחיים, שלא לדבר על מיהו יהודי... אינני מאמין שהאנגלים היו מצילים את הדת היהודית... מאידך: היום יש פריחה, קם חינוך תורתי שכמוהו לא היה בזמן הבריטים". ראיון עם הרב קלמן כהנא, "ערב שבת", "י"ג כסליו תשמ"ה (07.12.1984). הפער בין דבריו בפומבי לבין מה שאמר בתוך המשפחה, משקף עוד יותר את יחסו המורכב לחתימה והמשמעות הציבורית הנגזרת ממנה.

למעשה, עמד כהנא בתפר שבין חלוציות לדתיות. בתפר הזה העדיף והתעקש תמיד להישאר קרוב ונאמן יותר אל הדתיות ולמיצגיה הפוליטיים, כי ראה את החלוציות חלק ממנה ולא דבר נפרד. לעיתים גבתה ממנו נאמנות זו מחיר כבד, כפי שאירע בסיפור העלייה לקרקע על אדמות קק"ל. הדיבורים הממשיים על הקמת המדינה שינו את השיח בקרב כל הנוכחים בזירה הפוליטית בארץ, ובתוכם "אגודת ישראל" ו"פועלי אגודת ישראל". זאת בעקבות המעבר משלב הדיבורים והאידיאולוגיה לשלב המעשים. בשיח הזה, היה כהנא מעורב בכל מאודו, ונתן טון עצמאי ופרגמטי כדרכו.

תגובות לוועדת החקירה של האו"ם

במאי 1947 מונתה על ידי האו"ם ועדת חקירה בינלאומית כדי לבחון את שאלת ארץ ישראל, בעקבות בקשתה של ממשלת בריטניה. הוועדה נפגשה בארץ עם כלל נציגי הישוב היהודי, ובין היתר גם עם נציגי הציבור הדתי. בעקבות הפגישה הביע כהנא סקפטיות רבה "אם ועדת החקירה תביא איזה שהוא שינוי במעמדו הפוליטי של הישוב היהודי באר"י [ארץ ישראל]", אך בעיקר מתח בקורת קשה על התנהלות היהדות החרדית בפני הוועדה ואי אחידות הדעות בקרבה. במאמר שכתב, תיאר את חילוקי הדעות בתוך היהדות החרדית, וסיכם כי "לא ידוע לנו אם וועדת החקירה תביא איזו שהוא תועלת. אבל נזק בתוך היהדות החרדית הביאה בהחלט".³ הרקע לדבריו היו הדעות השונות בתוך היהדות החרדית לגבי העתיד המדיני בארץ ישראל וצורת הממשל בה ובעיקר על הצגתם בנפרד לפני הוועדה.⁴ "פועלי אגודת ישראל" עצמה לא הצטרפה לפגישה כאשר "המניעה להופעת פא"יי נעוצה גם כן בחילוקי דעות, אם כדאי להביא לפני הוועדה סכסוכים בין יהודים ליהודים, או שעניינה רק הסכסוך שבין היהודים האנגלים והערבים. פא"יי לא יכלו להסכים לקו שעליו החליט הוועדה"פ [הוועד הפועל] העולמי ומתוך משמעת פנימית ויתרה על כל הופעה".⁵ בנוסף, חלק כהנא על תפיסת "אגודת ישראל" שנמנעה מלדבר על מדינה יהודית, אלא ראה צורך "לתבוע הקמת משטר מדיני יהודי באר"י [בארץ ישראל]".⁶

ב- 30 לאוגוסט 1947, התכנסה המועצה המרכזית העולמית של "אגודת ישראל" במרינבאד, צ'כיה, על מנת לנסות ליישב את חילוקי הדעות בין המחנות השונים ולהגיע להסכמה על עמדתם בנוגע לארץ ישראל. על התהליך שעבר על "פועלי אגודת ישראל" בעת דיוני המועצה המרכזית סיפר כהנא בישיבת "הוועד הפועל"

³ הרב קלמן כהנא, "תופעות לוואי של ועדת החקירה", **שערים** (24.07.1947) : 1.

⁴ פירוט המחלוקת בתוך "אגודת ישראל" מתואר ב: פונד, **פירוד**, 144-155.

⁵ הרב קלמן כהנא, "תופעות לוואי של ועדת החקירה", **שערים** (24.07.1947) : 1.

⁶ שם, שם.

של תנועתו: " [אהרן] גודמן [מזכיר 'אגודת ישראל'] ארגן את המועצה כך שהרכבה היה מכוון נגד 'פועלי אגודת ישראל' [...] המועצה לא הייתה מאורגנת כדבעי והייתה לקויה בחוסר הכשרה טכני. זה הראה עד כמה שהיינו צודקים בדרישתנו לכנס אותה בארץ-ישראל [...] ראינו שהננו מיעוט ורק בצרוף עם חוגו של הרב לויך נוכל להקים מרכז. עיקר הדיונים התרכזו מסביב לעניין 'פועלי אגודת ישראל' [...] חברינו דברו בצורה נאותה ומוסיפה כבוד. הוויכוחים נמשכו בלי קץ. לא היו הצעות מעשיות. חששנו למצב קשה מבלי מוצא. שאפנו להגיע להסכם עם הרב לויך. לאחר ישיבות אתו הושג הסכם בין 'פועלי אגודת ישראל' לבין 'אגודת ישראל' העולמית [...] המועצה המרכזית קיבלה הצהרה זו בשמחה ובתשואות, שאכן נתלכדו כל חלקי 'אגודת ישראל' בליכוד חזק והוקמה אחדות מלאה בתוך המחנה האגודתי".⁷

עם פרסום החלטות וועדת החקירה הבינלאומית, בתחילת ספטמבר 1947, על חלוקת הארץ והקמת מדינה יהודית, טען כהנא כי על "אגודת ישראל" לנקוט עמדה חיובית בעד ההחלטה. בכל מקרה, כך כתב, "פועלי אגודת ישראל" לחמה ותלחם גם להבא, להבטיח החלטה שכזו במסגרת 'אגודת ישראל'. לטענתו, היהדות החרדית לא יכולה לשבת על הגדר ולהישאר בעמדה של אי-התנגדות כאשר ההחלטות כבר מתחילות להיות מיושמות בשטח. בעוד במהלך השנים העדיפה "אגודת ישראל" לדבר בשפה של "משטר מדיני" הכולל עלייה חופשית והתפתחות כלכלית, הרי שעתה עליה להסכים גם ל"מדינה עברית" על כל המשתמע מכך, על אף שהסכמה כזו כוללת בתוכה הסכמה לחלוקת ארץ ישראל וחשש למעמדה של התורה במדינה זו. כהנא טען כי מכיוון שהתקבלה ההחלטה באו"ם, לא ניתן להישאר בחזון הרצוי, אלא להביע בקול את תמיכתנו במדינה, שאם לא כן "יהיה פירוש הסתייגותנו זו, אף אם לא בפירוש איתמר, רק מתוך שתיקה, כהתנגדות למדינה עברית". יש לציין כי "אגודת ישראל" מעולם לא התנגדה בפועל למדינה עברית.⁸

את תחושותיו האישיות בעקבות החלטות הוועדה והדיבורים על מדינה יהודית תיאר כהנא במאמר לראש השנה תש"ח (ספטמבר 1947): "והנה שביב אור קטן. נציגי עמים, שרי מדינות, הפנה ה' לבם לטובה אלינו [...] וביום זה של ראש השנה, ייאמר בו בין שאר המדינות, גם על מדינה עברית, מדינה עברית כפי מה שהם, נציגי העמים, מתארים אותו בזעיר אנפין, מדינה עברית בצורה שמכל הבחינות, בין בגשמיות וודאי ברוחניות, לא תניח את הדעת לפי ראות עינינו, באשר הוא שם [...] לא אליה נשואות עיני שלומי אמוני ישראל. 'אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח' [...] לגאולה שלמה, לפדות וישועה מאת רבון העולמים בשלטונו

⁷ פרוטוקול ישיבת הוועד הפועל של "פועלי אגודת ישראל", כ"ב אלול תש"ז (7.9.1947), ארכיון פא"י, 25/12. באדיבותו של ד"ר חיים שלם.

⁸ הרב קלמן כהנא, "המדינה העברית ואגודת ישראל", **שערים** (14.09.1947) : 1.

הישיר על עמו וארצו, בלי מתווך, מצפה עם ישראל. אך יחד עם זה להקלת עול נידחים להסרת כבלי פליטים, לאפשרות של חיים אנושיים עבור כולנו – תפלתנו".⁹

מדינת ישראל, גם אם "לא אליה נשואות עיני שלומי אמוני ישראל", הרי היא לכל הפחות "הקלת עול נידחים" ו"אפשרות לחיים אנושיים עבור כולנו". כהנא לא ראה משמעות דתית בקיום ישות מדינית, אלא פתרון אנושי בסיסי לעם ישראל לאחר השואה. "בין שאר המדינות, גם על מדינה עברית".

החלטת האו"ם

ב-29 בנובמבר 1947, החליט האו"ם על סיום המנדט הבריטי והקמת שתי מדינות עצמאיות בארץ ישראל, מה שכונה "הסכם החלוקה". במאמר מערכת לעיתון באותו השבוע, לא הסתיר כהנא את התרגשותו: "ספק הוא אצלנו אם יודעים אנו להעריך כראוי את המאורע ההיסטורי הגדול שקרה עם ההצבעה של או"ם. זה 1900 שנה בקירוב, שנשללה מהעם היהודי כל עצמאות מדינית. תלויים היינו באחרים בעיצוב דמות חיינו במידה הרבה יותר גדולה מאשר עמים אחרים. לא היה שעל אדמה שעמים אחרים הודו בו ששייך לנו. והנה קרה הדבר. המוסד העליון של כל האומות החליט ברוב דעות עצום להכיר בזכויותינו". התרגשותו הגדולה מהמאורע היא מעצם הכרת ה"גויים" בזכותנו על הארץ. אולם, מיד סייג את דבריו וכתב כי "אמנם לא לזה התפללנו משך שנות גלותנו. תפילת עם ישראל העולה גם עתה למרומים מדי רגע ברגע היא: גאולה שלימה, ביאת המשיח [...] אך למרות הכל הישג זה של הרמת קרן ישראל והכרה, אם כי חלקית, בזכויותיו, אחרי שנים רבות אלה, הרי הם מאורע כה כביר, שאין בידינו להעריכו".¹⁰

בראיון שנעשה עמו בשנת 1961, תיאר כהנא את התחושות המעורבות אותם חש בזמן ההכרזה על החלטת האו"ם: "הייתי באותו זמן בקיבוץ 'חפץ חיים'. הייתי אז חבר וועד הביטחון היישובי, כנציג פא"י. בוועד הביטחון נידונו ענייני הביטחון של טרום המדינה. כחצי שנה לפני זה הצטרפתי כחבר לוועד הביטחון הזה. באותו ערב או לילה, שבו הוחלט על הקמת המדינה, קיימנו ישיבה כמה חברים בקיבוץ 'חפץ חיים' בחדר האוכל. היה לנו סך הכל מקלט רדיו אחד. והיו חברים שניסו לתפוס את השידור ובאמת תפסו. רוב החברים כבר ישנו, רק אנחנו כמה חברים חכינו לתוצאות ההצבעה וכשנודעו לנו התוצאות, עוד לפני הספירה הרשמית, על פי הרשימות שלנו, רצנו והערנו את כל החברים ועד שהחברים הגיעו ערכנו שלחן בחדר האוכל.

⁹ הרב קלמן כהנא, "משבוע לשבוע: על סף השנה", **שערים** (14.09.1947): 1.

¹⁰ הרב קלמן כהנא, "משבוע לשבוע", **שערים** (04.12.1947): 1.

כל החברים נתאספו, ואני זוכר עוד שהוטל עלי אז להגיד כמה מילים. בדברי התבססתי על הפסוק 'וגילו ברעדה'.¹¹ שמחה מצד אחד, מצד שני חרדה ופחד מתוצאות, אבל תקווה וסיכויים לעתיד".¹²

גם במאמר בעיתון "שערים" הביא כהנא את הפסוק מתהילים "וגילו ברעדה" ופירט את חששותיו בעקבות ההחלטה. "בשמחה מיוחדת קבל כל העם [...] את ההכרעה באו"מ. אך גילה זו גילה ברעדה היא. רעדה הנובעת מהעבר וחרדה לקראת העתיד". את החרדה מהעתיד הוא מסביר בכך ש"עלינו לעצב דמות מדינה יהודית. תפקיד נשגב ונעלה. עלינו לבנות ארץ ישראל יהודית ואין זה מן הקלות [...] קיומה הגשמי הפוליטי הכלכלי של המדינה היהודית קשור ותלוי במהותה הרוחנית. על כן חרדה אופפת אותנו לקראת התפקיד הנעלה. הנהיה ראויים לו הנדע לעמוד במבחן [...] על היהדות התורתית להציל את ארץ ישראל, את המדינה העברית למען עם ישראל". החרדה, אם כן, היא תחושת אחריות כבדה על גורל העם והארץ. שמחתו לא שלימה כיוון שהקמת מדינה היא רק אבן דרך, מבורכת ככל שתהיה, אך לא המטרה בעצמה. יתירה מכך, במצבם הנוכחי העם והארץ נמצאים במצב של סכנה רוחנית, והקמת המדינה לא תעזור לכך, אלא דווקא "היהדות התורתית". הקמת המדינה היא מפלט ומקלט לגוף העם היהודי, אך לא בהכרח מקרבת אותו לייעודו הרוחני. דבר נוסף שהעיב על ההחלטה, היה ההכרזה על חלוקת הארץ, דבר שעמד בניגוד לעמדתה המוצהרת של "אגודת ישראל" ו"פועלי אגודת ישראל". בעינינו "העניין של החלוקה לא נתקבל בשמחה יתירה. ידענו שחלוקה פירושה היא שחוקים אבר מהחלק החי של ארץ ישראל ומוסרים אותו לידיים זרות. מאידך ראינו, לפי המצב שהיה אז, שאם רוצים להקים מדינה, אין מנוס מאשר ויתור בשטח זה".¹³

אופייה היהודי של המדינה שבדרך¹⁴

בימים שלאחר החלטת החלוקה, נדרש כהנא לשאלת אופייה של המדינה שבדרך. במאמר ארוך בעל שני חלקים, פרש את השקפתו על אופייה היהודי של המדינה. למאמר הוא קרא "לבעיית התחוקה התורתית עבור המדינה". במאמר הדגיש את הצורך של המדינה להכפיף עצמה לחוקי התורה ולמשפטיה. הוא הסביר את ההבדל שבין מדינה הפועלת "על יסוד חוקי התורה", אך לא מחויבת אליה, לבין מדינה הפועלת "על פי התורה לגמרי" וכפופה לחלוטין לתורה. הוא הסביר כי "חוק אנושי אפילו אם מתייחסים אליו בכבוד הגדול ביותר, הרי הוא נתון לביקורת ונתון על ידי זה גם כן להמלצה עליו. לעומת זאת חוק התורה, תורה מן

¹¹ תהילים, ב, יא.

¹² ראיון עם הרב קלמן כהנא ברדיו "קול ישראל", 17.10.1961. נמצא בתיק "ראיונות עם חותמי מגילת העצמאות", ארכיון ציוני, פ-6 / 4118.

¹³ הרב קלמן כהנא, "משבוע לשבוע", **שערים** (04.12.1947) : 1.

¹⁴ הרב קלמן כהנא, "לבעיית התחוקה התורתית עבור המדינה", **שערים** (11.12.1947) : 2 ; הרב קלמן כהנא, "לבעיית התחוקה התורתית עבור המדינה (חלק ב)", **שערים** (15.01.1948) : 2.

השמייס, אין מקום לדון עליו מבחינת הבנתנו". עם זאת, הוא הבין "שאם לא נרצה לרמות את עצמנו נכיר כי הנכונות [לתחוקה תורתית] הזאת אינה קיימת. לתחוקה מקסימלית שכזו אי אפשר יהיה לכפות את הדור לקבלה". הוא הכיר בכך שבזמן הזה אין רצון בעם ובדור לרעיון, אך "כדי להבטיח את הערך החינוכי שבדבר, יש צורך לא בעיבוד החוקה, אלא בעיבוד המחשבה של בן האדם, יש צורך במלים אחרות בחינוך הפרט שידע ויבין כי תורתנו תורת חיים [...] ולא תועיל כאן תחוקה מעובדת בצורה זו או אחרת" (ההדגשות שלי, י.ג.). לסיכום, כהנא הציב את האידיאל והחזון שלו ל"תחוקה תורתית" למדינה, אך הכיר בכך שבמציאות הנתונה הדבר אינו אפשרי, כיוון שהעם לא מעוניין בכך. לכן, לדעתו, עיקר העבודה היא לא ניסוח טכני ועיוני של התחוקה הזאת, אלא דווקא חינוך הדור כדי שירצה בכלל בתחוקה זו.

שותפות בהכנות

לאחר ההחלטה על החלוקה נפגשו כהנא וראובן אהרונוביץ, בכיר ב"פועלי אגודת ישראל", עם דוד רמז, יו"ר "הוועד הלאומי", והעבירו את רשמיהם מהפגישה ל"אגודת ישראל העולמית". לדבריהם, הכנת הממשלה הזמנית עומדת על הפרק והסתבר להם כי אמנם "נותקים אנו במאה אחוז מהמתרחש ואין אנו לוקחים חלק בהכנות המרחיקות לכת. דבר זה יכול להשפיע לרעה חלילה, על עמדתנו במדינה העברית. רמז אמר לנו כי קיימת החלטה פנימית במפא"י שאם אגו"י תצטרף לבחירות לאסיפת נבחרים, הרי מפא"י תעמוד על כך שבחירות אלה תערכנה [...] יש הכרח לדון ברצינות בהצעה זו מכיוון שאין אנו רואים כמעט דרך אחרת להשתלב במערכה המתחוללת".¹⁵ ב-22 לינואר, שבוע לאחר מכן, פרסם כהנא מאמר שבו דרש מהמוסדות לקיים בחירות לממשל הזמני לפני הקמת המדינה, וטען כי על היהדות החרדית בעצמה לדרוש זאת מן המוסדות, כיוון ש"אחרי שלמעשה נמצאים אנו בתוך המדינה, תורמים לה מדמנו וממאודנו, חרדים לגורלה ומוכנים להקריב קרבנותינו לשם הקמתה, מוכרחים אנו לקחת חלק גם בהנהלתה".¹⁶

את מעשיו בין החלטת האו"ם להכרזת המדינה תיאר כהנא: "השתתפתי כחבר פעיל, במשך שנים לפני כן וגם בתקופה ההיא במזכירות 'פועלי אגודת ישראל', ומתוך זה כאמור הייתי חבר בוועד הביטחון היישובי. היו הרבה שאלות בטחון של היישובים שלנו, של חברינו ושל השתתפות הצבור החרדי במערכת הביטחון ושמירת זכויותיו המיוחדות בו. הן נפלו בתחום עבודתי. הייתי צריך לטפל בהן. כמובן היו בחלקם שאלות שלא היו דווקא שאלות צבאיות, אלא הייתה למשל שאלה של אספקה ליישוב זה או אחר. לפעמים היה חשש

¹⁵ הרב כהנא ואהרונוביץ לאגודת ישראל העולמית, ה' שבט תשי"ח (16.01.1948), ארכיון פא"י, 30/11. באדיבות חיים שלם.

¹⁶ הרב קלמן כהנא, "עם ההכנות לקראת המדינה", **שערים** (1948.01.22) : 1.

שמה בעוד מספר ימים לא תהיה אפשרות להגיע אל הישוב ולהביא לו את האספקה. היו צריכים לדאוג גם מבחינות כספיות לביסוס הישובים המועטים שלנו, כדי לאפשר לחבריהם להחזיק מעמד [...] אחרי כן הצטרפתי כחבר למועצת המדינה הזמנית והשתתפתי בכל עבודותיה"¹⁷.

במרץ 1948, הוחלט ב"וועד הלאומי" ובסוכנות שתוקם "מועצת ממשלה זמנית" שתיקרא "מועצת העם" אשר יהיו בה 37 חברים, בהם שני נציגי "אגודת ישראל" ונציגי "פועלי אגודת ישראל". כמו כן, הוחלט להקים מתוכה גוף ביצועי, בשם 'מנהלת העם', שימנה 13 חברים (ובניהם לוי כנציג "אגודת ישראל" ו"פועלי אגודת ישראל"). בישיבת הוועד הפועל של "פועלי אגודת ישראל" הייתה התלבטות אם לחכות ללוי שיחזור מארה"ב בכדי לבחור את נציג "פועלי אגודת ישראל" לממשלה הזמנית, אך כהנא פסק כי "לא נהיה עצמאים בשדה המדיניות אף פעם אם נחכה תמיד עד ש'אגודת ישראל' תיתן את תשובתה". הצעתו התקבלה ומינץ נבחר לייצג את התנועה ב"מועצת העם" וכהנא נבחר כממלא-מקומו.¹⁸ מפאת שהותו של מינץ בארה"ב, השתתף כהנא בכל ארבעת הישיבות של מועצת העם, שנערכו במחצית הראשונה של חודש מאי, וגם בראשית פעילותה תחת השם מועצת המדינה הזמנית (שניתן לה בהכרזת העצמאות).

את סיפור הצטרפותו למועצת המדינה תיאר כהנא: "הייתי במועצת המדינה הזמנית כחבר 'פועלי אגודת ישראל' [...] ש[ל] לא הייתה שותפת לא לוועד הלאומי ולא לסוכנות היהודית ולהנהלתה, אך נוסף לחברי הנהלת הסוכנות וחברי הנהלת הוועד הלאומי צורפו גם נציגים של גופים אחרים למועצת המדינה הזמנית. כנציג גוף זה, צורפתי אני למועצת המדינה הזמנית [...] לאמיתו של דבר הייתי חבר במועצת המדינה הזמנית בסירוגין עם חברי המנוח ר' בנימין מינץ זצ"ל [...] בזמן שהוא היה בארץ אז הוא השתתף בישיבות ובזמן שאני הייתי, אני השתתפתי. יותר מאוחר הייתי ממלא המקום שלו, בזמן הכרזת המדינה הייתי חבר מלא. הוא היה אז בחו"ל, כאשר חזר אני התפטרתי והא הצטרף ושוב כשיצא הצטרפתי אני למועצת המדינה הזמנית [...] הייתה עבודה מרובה בוועדות, הייתי כנציג יחיד של תנועתנו והצלחתי לקבל ייצוג בכמה ועדות, מתוך כך הייתה העבודה במועצת המדינה הזמנית מרובה. בעיקר השתתפתי אז בוועדת הכספים שהייתה הועדה החשובה ביותר [...] היא [הוועדה] עבדה עבודה קשה וממושכת. אז הונח היסוד למבנה התקציב של המדינה, היינו צריכים לעבוד על זה עבודה מאומצת מאוד".

אולם, כהנא לא היה מרוצה מהייצוג שתנועתו קיבלה במועצת המדינה הזמנית והביע את מורת רוחו מכך: "לא אגיד שהייתי שבע רצון ממנה [מהרכב הוועדה], ניסיתי אפילו לנהל משא ומתן על כך שתנועתנו תקבל

¹⁷ ראיון עם הרב קלמן כהנא ברדיו "קול ישראל", 17.10.1961.
¹⁸ פרוטוקול ישיבת ועד הפועל של פא"י, כ"ד אדר א' תשי"ח (5.3.1948), ארכיון פא"י, 26/2. באדיבותו של חיים שלם. שלם אף טוען כי קו זה של כהנא על עצמאות "פועלי אגודת ישראל" היה עקבי לאורך כל שנות פעילותו.

את הייצוג כפי שאנחנו חשבנו אז ואני חושב גם היום, הראוי לה. הראוי לה גם מבחינה מספרית, וגם מבחינת החוג שהיא ייצגה, וגם מבחינת אפשרות לקרב לרעיון המדינה חוגים נרחבים של היהדות החרדית בחו"ל. חשבנו שדווקא אנחנו, אשר במשך שנים היינו נתונים ראשינו ורובינו בפעולה למען הקמת המדינה, אף על פי שלא כל החוגים הקרובים לנו השתתפו בפעולה הזו, חשבנו שאם אנחנו נהיה מיוצגים בהתאם לכך במועצת המדינה הזמנית, נוכל לעניין יותר קל את החוגים של החברים שלנו ומקורבים אלינו בחו"ל, למען המדינה, למען רעיון המדינה וגם למען עלייתם לארץ".¹⁹

הכרזת המדינה

"הייתי בימים האלה בתל אביב, הגעתי הביתה בשבועות ובחודשים האלה רק לשבתות וגם זה בקושי, מכיוון שהנסיעה הייתה רק במכוניות משורינות, ורק בשיירות, אחרת אי אפשר היה לנסוע. היינו צריכים לעבור כמה ישובים ערביים, ביניהם שסיכנו את הדרכים. בעצם יום הכרזת המדינה הייתה השבת הראשונה שלי שהייתי בתל אביב [...] לא יכולתי לחזור הביתה, מפני שכידוע הכרזת המדינה הייתה ביום שישי אחר הצהריים".²⁰

ביום שישי, 14 במאי 1948, בשעה 16:00 השתתף כאמור כהנא בטקס הכרזת המדינה וחתם על מגילת העצמאות כנציג תנועתו, וכממלא מקומו של מינץ ששהה בחו"ל. כהנא השתתף בישיבת "מועצת המדינה הזמנית", ובהצהרות שהשמיעו חברי "הממשלה הזמנית" נוספה בסוף גם הצהרתו, אף שלא היה חבר "הממשלה הזמנית" עקב ייצוגה של "אגודת ישראל" ו"פועלי אגודת ישראל" יחדיו על-ידי נציג אחד מ"אגודת ישראל". בהצהרתו מסר כי "בגלל העובדה שההצעה למגילת היסוד הומצאה לנו במאוחר, לא ניתנה לנו, ל'פועלי אגודת ישראל', שאיננו מיוצגים בממשלה הזמנית, האפשרות לתהות על נוסחה הראשון של ההצהרה וזה הביא לידי כך שהרבה דברים שאפשר היה לתקן בה, לא תוקנו. אם חתמנו על ההצהרה, הרי זה כדי להפגין את אחדות עם ישראל בתקופה זאת".²¹ כמה ימים לאחר מכן, פרסמה "פועלי אגודת ישראל" הצהרה מלאה ובה הביעה צערה על כי כמה דברים מהותיים חסרו במגילת העצמאות.²²

על נוסח המגילה סיפר: "אני יודע שבקשר לנוסח של מגילת העצמאות היו לנו ערעורים, ועמדנו בקשר עם שרף [מזכיר הממשלה] וגם ניסינו לבוא בקשר אז עם ראש הממשלה. אני זוכר שישבנו כמה פעמים חברי

¹⁹ ראיון לרדיו "קול ישראל", 1961.

²⁰ שם.

²¹ פרוטוקול הישיבה הראשונה של מועצת המדינה הזמנית, ז' אייר תש"ח (16.5.1948), **דברי הכנסת**, מושב 1, כרך 1.

²² 'הצהרת פועלי אגודת ישראל', ללא תאריך, צ"ל: 5.1948, ארכיון פא"י, 31/2. שני המקורות באדיבותו של חיים שלם.

מועצת המדינה הדתיים, אפילו ביום הכרזת המדינה, ודנו בדבר, אך דעתו של הרב מיימון, שהיה אז שר הדתות, הייתה שקשה מאוד לבוא ברגע זה לראש הממשלה ולדרוש ממנו שינויים בנוסח המגילה, אפילו אם לדעתנו הם עקרוניים והכרחיים, מכיוון שהוא נתון כולו לשאלה אחת, איך לחזק את בטחונה של המדינה, איך לבצע אותה כדי שתעמוד מול התקפות וזו בעיה של פיקוח נפש ממש ובגלל פקוח נפש זה אנחנו מוכרחים לותר אי אלה ויתורים שבתנאים אחרים ודאי לא היינו מוותרים [...] בכלל אני חושב שהוויכוח היה על מילים בודדות ולאמיתו של דבר הוויכוח לא היה צריך להיות על מילים אלה דווקא אלא על הרוח של מגילת העצמאות. אני חושב שהרוח הכללית איננה אותה רוח שהיא צריכה להיות בהכרזת המגילה של מדינת ישראל של מדינה שהוקמה על ידי העם ובשביל העם שעל ידו ניתנה התורה. היה צריך להיות נוסח אחר, נוסח יותר מתאים לעם היהודי. הרבי שלי, שאני למדתי אצלו, הגאון רבי יעקב יחיאל [ויינברג] שליט"א [...] הגדיר פעם את העם היהודי כ'עם הדת'. עם זה היה צריך לתת נוסח אחר למגילת עצמאות שלו".

על הבעייתיות שבעייתו של הכרזת המדינה והחתימה סיפר: "הייתה לנו בעיה כמה שבועות לפני זה. לפי החוק הבינלאומי המדינה התחילה להתקיים ב-12 בלילה בליל שבת, והיו אנשים שאמרו [...] שמוכרחים להכריז על המדינה באותו הרגע שהבריטים עוזבים וזה בליל שבת ב-12 בלילה, ואז מוכרחים לחתום, הם טענו שלא ייתכן אחרת. אני שישבתי אז בוועד הביטחון וגם במוסדות אחרים אמרתי, 'לא נחתום, לא אנחנו וגם אתם לא תחתמו, זה לא ייעשה ולא יהיה. בזאת אני בטוח'. הם שאלו אותי, 'מניין אתה כל כך בטוח', אמרתי כי אני לא יכול לתאר לי שיהודים יעשו כמעשה זה, ולא נעשה המעשה הזה [...] הייתי אז עורך העיתון 'שערים' [...] כתבתי שהשבת הזאת שנשמרה בעת הכרזת המדינה מבלי להתחשב בכל מיני גורמים בינלאומיים [...] היא תעמוד למדינה גם להבא".

על תחושותיו במעמד הכרזת העצמאות סיפר כהנא: "קשה לתאר רשמים [...] אני יכול להגיד רק שאנחנו היינו כל אותם חודשים באותה מחשבה שאין לנו אלא להשען על אבינו שבשמים והוא יכול לעזור לנו. ידענו את הסכנות הרבות, ידענו שברגע שנכריז על מדינה באותו רגע צבאות ערב יתחילו לצעוד נגד המדינה. לא היינו בטוחים במאה אחוז מה תהיה תגובת המעצמות. קיווינו רק שהקדוש ברוך הוא יעזור לנו להתגבר. חשבנו זכאים אנו לעזרה זו מאחר וכל אלה אשר היו שותפים להקמתה של המדינה הזו התכוונו לאמתו של דבר לעזור לאחים נדכאים, למען עם שבור, כדי לשקם אותו להחזיר לו את כושר חייו ולחזק אותו. מתוך זה קיווינו שהשכר יבוא ונוכל לעמוד בכל הקשיים".

אחד הדברים שחיזקו אותו, היה האמונה בה' שיעזור למדינה, בזכות פועלם של מנהיגיה למען עם ישראל. על אף התנגדותו לדרכם, הוא ראה בחיוב את עשייתם למען "אחים נדכאים למען עם שבור, כדי לשקם אותו להחזיר לו כושר חייו ולחזק אותו".²³

מדינת ישראל לאן?

ועם הפנים לעתיד. במענה לשאלת המראיין: "הרב כהנא, הרי אנחנו מדברים אל הדורות הבאים, יתכן שבעוד 60 או 100 שנים מישהו יקשיב להקלטה זו וירצה לדעת אם היה לך איזה דבר מיוחד או איזה שליחות מיוחדת שרצית למסור, האם יש לך שליחות כזאת?". השיב כהנא: "אני כאן שוב אצטט מישהו. כשפעם ראשונה דובר על תכנית החלוקה בוועדת פיל, לפני מלחמת העולם אז רבה של פוניבז', הרב הגאון ר' יוסף כהנמן שליט"א, שהוא היום ראש ישיבת פוניבז' על יד בני ברק [...] אמר 'כשבני אדם המציאו בראשונה את הכדור המעופף ורצו לנסותו לא הכניסו בני אדם כשהעיפוהו לראשונה. הכניסו לראשונה כלים, אחרי כן בעלי חיים, אך לא בן אדם. ורק כשהניסיון הצליח, רק אז בני אדם נכנסו לתוך הכדור המעופף. והנה אותו דבר הוא בקשר למדינה. המדינה כיום היא עדיין איננה הגאולה. זו עדיין איננה הגאולה שאנחנו קיוונו לה ושאנחנו מקווים לה, אבל זה ניסיון, ניסיון של הקב"ה, איך אנחנו נעמוד בו. האם אנחנו נצליח לעמוד בו או חס וחלילה נכשל. אינני יכול להגיד שהתוצאות של 13 שנות קיום המדינה הן מספקות. יש הרבה דברים אשר הייתי רוצה לראותם בצורה אחרת, בוודאי את צורת החיים הדתיים במדינה, בוודאי מבחינה מוסרית ורוחנית, יש הכרח בשינויים. אלה המכירים את החוג הזה שאני משתייך אליו יודעים שלא החוג הזה ולא אני יכולים להיות שבעי רצון מכל מיני תופעות במדינה הזאת, אבל למרות הכל אני רוצה לומר שאנחנו רואים במדינה התחזקות הרוח והתפתחות לטובה. אנחנו רואים הישגים רבים של החינוך הדתי. אנחנו רואים כאן ישיבות המשמשות מרכז התורה לעם כולו בארץ ובתפוצות. אנחנו רואים כאן ישובים ההולכים בדרך התורה. אנחנו רוצים לקוות שרוח התורה בעם יתחזק ויתגבר [...] ויחזור לצורת החיים המקורית האמתית שלו. והניסיון הזה של הקמת המדינה יצליח. ואני רוצה לקוות שבעוד 50 או 100 שנה אולי לא יהיה מישהו שיהיה אפילו מעוניין לשמוע ההקלטה הזו, מכיוון שהנסים אשר עם ישראל יזכה בהם בעתיד ישכיחו את כל הדברים שהיו לפני כן ויהיו נסים כל כך גדולים שיתקיים מה שכתוב 'בימי צאתך מארץ מצרים אראנו

²³ ראיון לרדיו "קול ישראל".

נפלאותי".²⁴ במבט של 13 שנים אחורה, ראה כהנא את יתרונות המדינה ופועלה למען הדת והתורה, אך הדגיש כי זה רק שלב בדרך לגאולה שלימה ולהתחזקות תורנית של עם ישראל.

²⁴ שם.

ביבליוגרפיה

מקורות ארכיוניים:

ארכיון הכנסת

ארכיון "חפץ חיים"

ארכיון "פועלי אגודת ישראל"

שימוש בפריטים ארכיוניים אצל ד"ר חיים שלם

ארכיון ביתי של בנימין כהנא (בנו של הרב קלמן כהנא)

חוברת בהוצאה משפחתית יצחק ארנון

ראיונות

ראיון משוכתב (על פי הקלטה) עם הרב קלמן כהנא, 2 חלקים. חפץ חיים 1980 ו-1986. מראיין: שרגא שטיפל. ארכיון חפץ חיים תא/2.

ראיון משוכתב (על פי הקלטה) עם הרב קלמן כהנא. מיקום: לא ידוע. תשמ"ח. מראיין: הרב רפאל אויערבך. ארכיון חפץ חיים תא/2.

ראיון עם הרב קלמן כהנא ברדיו "קול ישראל", 17.10.1961. נמצא בתיק "ראיונות עם חותמי מגילת העצמאות", ארכיון ציוני, פ-6 / 4118.

הקלטה של מפגש העלאת זיכרונות של משפחת כהנא, סוכות תשמ"ו (1985).

עיתונים

דגלנו: העיתון של "צעירי אגודת ישראל", תחילה בפולין.

המעין: כתב עת המוצא לאור על ידי מוסד יצחק ברייער של "פועלי אגודת ישראל".

יוגענד בלעטער: עיתון "צעירי אגודת ישראל" בפולין.

מעריב

צרור ידיעות: עיתון קיבוץ "חפץ חיים".

עיתון ישיבת שלהבת

ערב שבת: שבועון חרדי בשנות ה-80.

קוממיות : העיתון של תנועת פאג"י.

קול ישראל : העיתון של "אגודת ישראל".

שערים/העיתיד : עיתון לתנועת "פועלי אגודת ישראל" בארץ ישראל.

אתרי אינטרנט

<http://main.knesset.gov.il>, אתר הכנסת.

<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/index.asp>, אנציקלופדיה יהודית, אתר דעת.

ספרים ומאמרים

אגודת ישראל. **מכנסיה לכנסיה: אלול תרצ"ז, מרינבד - סיון תשי"ד, ירושלים: פרקי דין וחשבון לכנסיה הגדולה הרביעית כ"ט סיון - ו תמוז תשי"ד.** ירושלים: הסתדרות אגודת ישראל העולמית, תשי"ד.

אורליאן, יהודה לייב. **לשבעים ולרעבים.** תל אביב: יהלום, תשט"ו.

אליהו, יוסף. **אורו של עולם.** ירושלים: י. אליהו, 2009.

ארמון, דב בר בן משה שמואל. **דברים ערבים.** מונקאטש: 1903.

ארנון, יצחק. **שבט הכהנים: תולדות משפחת כהן-כהנא.** חיפה: מהדורה משפחתית, 2004. (נמצא בידי המחבר)

בקון, גרשון. **פוליטיקה ומסורת: "אגודת ישראל" 1916-1939.** תרגמה מאנגלית איה ברויאר. ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, 2005.

בראון, בנימין. **מדריך לחברה החרדית.** תל אביב: עם עובד, 2017.

ברויאר, מרדכי. **עדה ודיוקנה.** ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, תשנ"א.

גבל, עדה. **חרדים ואנשי מעשה.** ירושלים: יד בן צבי, 2017.

גלבר, נתן מיכאל. **ערים ואמהות בישראל ו': תולדות יהודי ברודי.** ירושלים: מוסד הרב קוק, 1955.

גרוס, שלמה יעקב גרוס; כהן, יוסף י (עורכים). **ספר מארמארוש: מאה וששים קהילות קדושות ביישובן ובחורבנן.** תל אביב: בית מרמורש, 1983.

גרינוולד, יקותיאל יהודה. **מצבת קודש.** ניו יורק: HADAR LINOTYPING & PUBLISHING CO., 1952.

הלחמי, דוד. **חכמי ישראל: אנציקלופדיה לגדולי ישראל בדורות האחרונים.** תל אביב: א. ציוני, 1957.

וונדר, מאיר. **אנציקלופדיה לחכמי גליציה - חלק שלישי ט-ע**. ירושלים: המכון להנצחת יהדות גליציה, 1986.

זיכרון, חיים. **שחור כחול-לבן - מסע אל תוך החברה החרדית בישראל**. בעריכת עמיחי ברהולץ. תל אביב: משכל, 2014.

ידידיה, אסף. **ביקורת מבוקרת: אלטרנטיבות אורתודוקסיות ל'מדע היהדות' 1873-1956**. ירושלים: מוסד ביאליק, 2013.

כהן, שלמה. **פאר הדור-חלק שלישי**. בני ברק: נצח, 1970.

כהנא, בנימין. **קובץ תורת-חשק**. חוברת במהדורה משפחתית, תשע"ז. נמצא בידי המחבר.

כהנא, קלמן. **מהדורה מדעית לספר 'סדר תנאים ואמוראים'**. פרנקפורט: חרמון, תרצ"ה.

כהנא, קלמן. **הלכות כלאים וערלה**. ירושלים: דפוס בית היתומים דיסקין, ת"ש.

כהנא, קלמן. **שנת השבע**. תל אביב: לשכת קרן הלימוד, תשי"ב.

כהנא, קלמן. **האיש וחזונו**. ירושלים: דפוס זהר, תשכ"ד.

כהנא, קלמן. **מצוות ארץ**. תל אביב: ספרייתי, תשכ"ו.

כהנא, קלמן. **חקר ועיון ספר שני**. תל אביב: מוסד יצחק ברויאר, תשכ"ז.

כהנא, שמואל זיינוויל. **ענף עץ אבות**. קראקא: דפוסו של יוסף פישער, תרס"ג.

מרגליות, ישראל אריה. **אלף מרגליות**. בעריכת מאיר וונדר. ירושלים: המכון להנצחת יהדות גליציה, תשנ"ג.

מרקוס, נחמה. **לעבדה ולשמרה - סיפורו של קיבוץ חפץ-חיים**. בעריכת אשר וסרטיל. ירושלים: קיבוץ חפץ חיים, תשנ"ב.

נבון (פחימה), חיים. **תנועת הנוער העברית עזרא: תורה, לאומיות וחלוציות**. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור". רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 2000.

פונד, יוסף. **פירוד או השתתפות - אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל**. ירושלים: מאגנס, 1999.

פונד, יוסף. **תנועה בחרבות - מנהיגות אגודת ישראל לנוכח השואה**. ירושלים: ראובן מס, 2008.

פונד, יוסף. **מתווי דרכים - עיתונות אגודת ישראל**. בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 2010.

פישר-שיין (זוהר), זאב. **בסוד ישרים ועדה**. בני ברק: נצח, תשכ"ט.

קופלוביץ' יוסף. "אגודת ישראל עולה בחומה: הישוב מחנה ישראל בעמק יזרעאל", **עת-מול** 227 (2013): 24-21.

קפלן, לורנס. "ר' אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש", בתוך **הגדולים**. בעריכת בנימין בראון וניסים ליאון. ירושלים: מאגנס, 2017, 479-519.

קרן-קרץ, מנחם. **מרמורש סיגט: אורתודוקסיה קיצונית ותרבות יהודית-חילונית למרגלות הרי הקרפטים**. בעריכת סוניה קומורוצי ויחיאל שיינטוך. ירושלים: האוניברסיטה העברית, 2013.

שלם, חיים. **עת לעשות להצלת ישראל: אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה 1942-1945**. קריית שדה בוקר: מכון בן גוריון לחקר ישראל, 2007.

שלם, חיים (בשיתוף עם מינץ בנימין). **אי של אפשר: סיפור חייו של בנימין מינץ תרס"ג-תשכ"א**. ירושלים: כרמל, 2012.

שן, דוד. **שוחרי השם בהרי הקרפטים**. בעריכת יצחק אלפסי. ירושלים: 2005.

תדהר, דוד. **אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו**. תל אביב: ספרית ראשונים, 1958.

נספחים

נספח 1

הרב קלמן כהנא

הוריו של הרב קלמן כהנא: בנימין זאב וחייה אידל.

הרב קלמן כהנא לומד גמרא עם חברי קיבוץ חפץ חיים

הרב קלמן כהנא בטקס הכרזת המדינה

בעה

לתעודת

הבכור הרב המופלג במורה ויראה מו"ד קלמן הכהן בן ר' בנימין זלמן כהנא ול
 טידי בראר למד תורה מעוררו בארץ סולדתו וז"ל הנה בהשגח מלכותו בתלמוד ולמד מה באקדיה
 גדולה ועשה חיל בלימודו וגם דרכו ראוי אהלך במעלות המורה ויראה נזהר במצוה קלה
 כפחמדה השכיל והעניב לציית ממדרש ועשה תורתו קצוץ וכבחימת אשר הוציאן הן בתלמוד
 והן בפוסקים המשיך בצקילותו וכיושר הכנותו ובזכות שכלו ובתאוצות אשר השיב בכתב
 דדלא בהו לצדק וללכן דין אמת עפ"י חוקי הגויין וכללי הפוסקים ולא חוקי שמעמתא
 אליבא דהלכותא וילכז מעלמא בתורה הוא ממשוין בלימודו הנמדה בעגרת נפשו ובחיותו
 מירקות מאר אהב למקום ונחמד לצביות מרביץ תורה ויש ומקדב לב הצעירים לאציהם
 אצמיהם ועשותם לנו כו כי יקיים כל מה אנכתב בהודיעה נאמנה אשר לפי מנהגו
 נעשה לנו יחד עם מעוררתו הזאת ועכ' גמרנו לקטובו בעמיכם החכמים ולעשרו בעשרת
 הדברים כי לו נאה ולו יאה

יורה יורה ידין ידין

היה בסנהדראו לביות ממנהיגי אומותנו לעמוד כראש עדה קדושה לנהלה
 בלזר תורת ד' תמימה

כ"ו המדברים לכהתול
 צדקיותו לר' תמוז תרצ"ד

משה יעקב ויינברג
 יצחק אהרן ויינברג
 יצחק אהרן ויינברג

תעודת הסמכה לרבנות של הרב קלמן כהנא, חתומה על ידי הרב יחיאל ויינברג, בעל ה"שרידי אש"

of Chazon Ish (Avrohom Yeshaya Karelitz). The cooperation with the Jewish Agency and the Jewish National Fund ignited a severe crisis between parts of Agudath Israel and Poalei Agudath Israel and influenced the movements' relationship with Kahana. In year 1948, Kahana was amongst the signatories of the Israeli Declaration of Independence. He replaced Benjamin Mintz, who was abroad at the time, and who was a member of the Temporary State Council. In year 1961, Benjamin Mintz passed away and Kahana replaced him as the Chairman of the movement. Later and until the year 1981, he served as member of the Knesset in various political frameworks on behalf of the movement.

In parallel with his vast political activities and until he moved to Jerusalem in year 1982, Kahana served as rabbi of the Chafetz Chaim Kibbutz, together with Rabbi Hillel Brunkental. During those years, and even prior to that, he was involved in extensive rabbinical activities, wrote many rabbinical books and research papers, which were publicized in various periodicals within the movement. He also edited and proof-read many books as well as republished new editions. He focused on commandments that are related to the Land of Israel, such as Shmita (every 7th year not to cultivate land) and Maasrot (commandments, related to allocating one tenth of the harvest to the poor), based on rulings stated by Chazon Ish. The unusual blend between a farmer and a rabbi, lead him, with his rabbi's blessing, to widespread activities in those fields, supporting the development of new technologies to solve Halachic problems, while continuously struggling for the Shmita rules being fully followed, according to the requirements set by Chazon Ish. In his writing he dealt vastly with differences of versions in rabbinical scripts and of historical-rabbinical research. This was characterized by meticulous research, just as he learnt at the "Rabbinical Beit Midrash" and at the University of Berlin.

In year 1936 he married Kahana Konstat, the daughter of Rabbi Baruch Konstat, while he continued the efforts to emigrate to Israel. However, he did not obtain the needed certificates.

At an early age, while he lived in Liviv, Kahana got involved in political activities. It started when he founded Poalei Agudath Israel and Young Agudath Israel in the city.

In Berlin, he continued his political activities by joining The Religious Academics, at which he delivered classes and even dealt with extensive writing. In addition, he was appointed manager of the young fraction of Agudath Israel in Germany. In Fulda, he was amongst the founders of the youth movement The Agudadati of Agudath Israel, which arranged preparation courses for the Chaluz Youngsters, who planned on immigrating to Israel. This was considered revolutionary within the movement. In the course of this activity, he assisted in purchasing lands in the Land of Israel, with the purpose of establishing a Kibbutz near Kfar Saba for Youth Wing of the movement.

In the year 1937 he participated in the great gathering of Agudath Israel in Marienbad in Czechoslovakia. There, he urged the Rabbies to allow immigration to lands purchased by the Jewish National Fund (Keren Kayemeth), though in vain.

In the year 1939 he succeeded to obtain a certificate of immigration to Israel and, subsequently, immigrated to Israel, where he joined the Noar Agudathi Kibbutz in Kfar Saba.

There, he focused on agricultural work, rabbinical work and continued his political work. He did so in partnership with Benyamin Mintz, who was the leader of the movement and among its founders. In the year 1944 he joined the Hafetz Haim kibbutz, which was situated in Gedera, and moved with it to its permanent location on National Fund lands. This was against the opinion of the leaders of Agudath Israel, but with the unofficial, though irrevocable consent

Accordingly, viewing the various early stations, which influenced Kahana's life, is essential when trying to understand the agenda of Poalei Agudath Israel in general and its influence on the Haredi (and non-Haredi) public, in particular, in Israel during the first decades of its existence.

Kalman Kahana grew up in a family of high social status, in terms of economic- as well as Biblical terms. He was the descendant of an extensive dynasty of rabbis, which originated from the author of Tosfot Yom Tov, considered the direct descendant of Cohens (priests during the period of the Temple), to Rashi (Rabbi Shlomo Itzhak) and the grandson of Rabbi Isaak Furfeisch – “The President of Galicien Erez Israel” during a certain period, who was also renowned for his wealth. He was born in year 1910 in Babrodi in the province of Galicia, but grew up in Leviv, the capital of Galicia.

Contrary to the surroundings, in the home where Kahana grew up, Hebrew was frequently spoken and there was a clear spirit of devotion to the Land of Israel. As common within wealthy families, he was taught Jewish studies at home, while he attended secular studies at the municipal high-school. At the age of 18, upon completing high school in Leviv, he moved to Berlin, Germany, where he studied at the Seminar of Rabbinical Studies. Parallely, he studied towards PhD in the fields of philosophy, pedagogy, and Semitic languages. The openness towards research and science had a deep influence on his future approach in rabbinic- and political contexts.

Upon completing his studies in year 1932, he moved to Fulda, Germany, and started teaching Hebrew. At a later stage, he also managed the Yeshiva of his father-in-law Rabbi Baruch Konstat. During his initial stay in Fulda, he made his first attempt to immigrate to Israel, while searching for a better job as a teacher. However, the attempt did not succeed.

Summary

For years, Poalei Agudath Israel was one of the most influential organizations within the Haredi community in Israel. It was unique in the sense that it was positioned at the borderline between the ideological Haredi orientation and the Religious Zionist ideology. As such, it presented a Haredi settlers' movement alongside a pragmatic approach, while emphasizing the relations with the Zionist philosophy. Its disappearance from the public, political landscape in the State of Israel is an undisputed fact, though the remnants of its vast influence on the Haredi sector is felt to this day.

During decades, Rabbi Dr. Kalman Kahana was active and, essentially, the leader of the movement, while carving its path on the public scene, in Israel as well within the Haredi community.

This thesis focuses on the first years of Kahana's activities during the first years and up until the establishment of the State of Israel (1910-1948). During those years, Kahana gained experience in rabbinical-, political and public activities in Europe and in Israel. He resided in a variety of environments, most of which had deep influence on his opinions and views as well as on his broad-minded approach. Wandering from Galicia in Eastern Europe to Germany in the West, leaving the life in a Hassidic environment and moving to a Rabbinical College in Berlin, the love of the Land of Israel which he absorbed from infancy due to the political attachment to the Agudath Israel movement, all contributed to his broad-minded approach. As the leader of the Poalei Agudath Israel movement, this had extraordinary influence on how the organization conducted its activities as well as how it was perceived by the non-Haredi public.

Ariel University

Faculty of Social Sciences

Kalman Kahana: Vision and practice, 1910-1948

A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree

Master of "*Moreshet Israel*"

In the Department of "*Moreshet Israel*"

By

Yitzhak Gotliv

This work was prepared under the supervision of Professor Yossi Goldstein

(Oktober, 2018)

Ariel University

Faculty of Social Sciences

Kalman Kahana: Vision and practice, 1910-1948

A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree

Master of "*Moreshet Israel*"

In the Department of "*Moreshet Israel*"

By

Yitzhak Gotliv

This work was prepared under the supervision of Professor Yossi Goldstein

(Oktober, 2018)